

M. Zubarev

М. Шибеник 1860

Високонважаному Пану Професорови

Исидорови Громницького

в пам'ятку

від редактора „Котязи”.

В. 3449/4

КОБЗАРЬ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЧАСТИНА ПЕРША.

ВИДАНЄ ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

У ЛЬВОВІ, 1893.

З друкарні Товариства імени Шевченка

під зарядом К. Беднарського.

10 р

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 37 136

и 290221,

Дещо про жите і літературну діяльність ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Культурні народи, що в тяжкому лихоліттю втратили свій побут політичний, не перестають ще проявляти життя суспільно-національного, коли в них не занепастилась своя мова й пісьня, — коли вони не позбулись окремих прикмет своєї індивідуальної вдачі. Так і 23-мільоновий народ русько-український живе й житиме дотіль, докіль житимуть народи славянські, — Україна бо є неначе серце в величнім тілі Славянщини. А вже-ж по затраті автономії України й пісьня зруйнована запорозької Січи, сього останнього захисту вільного козацтва, занепащувалось щораз більш жите суспільно-національне; — на місце колишнього лицарського завзятя вступила байдужна апатія, — там, де славилась козацька воля, введено неволю кріпацьку. Відтак головним репрезентантом українського народу були невольники-кріпаки. Від простих козаків відокромилась потомки козацького панства, а на руїні України стали вже проявлятись віщуни народної мертвоти. Здавалось, що загине без єльїду великий народ, котрий охороняв колись Польщу й Москву від нападів диких орд та в культурному змаганю був заборолом свободи против пошести неволі, — здавалось, що під залізною рукою деспотизму в Росії засне Україна на віки вічні. Так ні! не вмерла Україна, — бо ось саме-тоді, коли з волі царя Миколая І. спасителі держави ладили для неї домовину, — коли сон-дрімота й смертневоля лягли великою втомою і руїною на примученій землі, залунав по безкраїх степах України поклик до нового життя. І зворухнулись мерці в моги-

дах, — розкрили очі й побачили свого брата, що сам був колись кріпаком-невольником, а тепер став апостолом правди й науки. Вже-ж до народу-невольника міг промовити тямущим словом тільки той віщий поет, що в йому була кість від кости й кров від крові закріпощених мужиків. Сім поетом був Тарас Шевченко. В імені народу, загибаючого в неволі, заєспівав він пісню нову, пісню свободи й волі...

I.

I. Дитячий і хлопячий вік Тараса.

Тарас Грушівський-Шевченко родився 25. лютого р. 1814. в селі Моринцях, Звенигородського повіту, Київської губернії. Хрестив його 28. дня того-ж місяця сьвященик Олексій Базаринський, а хрещеним батьком був мужик з Моринець, Григорій Дяденко.

Дід, Іван Грушівський, був шевцем, то-ж син його став прозиватись Шевченком.¹⁾ Батьки Тараса, Григорій і Катерина, були кріпаками помосковщеного Німця Василя В. Енгельгардта. Григорій жив в Кирилівці Звенигородського повіту, але, як оженився, по приказу поміщика перейшов із Кирилівки до Моринець, з-відкіль була його жінка. Так отже в Моринцях родився Тарас. Всіх дітей у Григорія Шевченка було шестеро: Микита, Катерина, Тарас, Ірина, Маруся²⁾ і Йосип.

Як минув один рік с половиною, батьки Тараса перенеслись із Моринець в Кирилівку.

¹⁾ У споминах Варфоломея Шевченка про Тараса читаємо, що в школі звали його Грушівським. („Правда“. Львів, рік IX., 1876. стор. 24). Відтак Олександр Кониський в критично-біографічному нарисі про „дитячий вік Т. Г. Шевченка“ пише, що батько Тараса звався Григорій Грушівський-Шевченко. („Записки товариства імені Шевченка“. Ч. I. У Львові, 1892; стор. 98). — Що-до прозвища „Шевченко-Грушівський“ запримітив Кониський ось-що у своєму письмі до Омеляна Огоновського (31. студня р. 1892.): „Я передавлявся метрики від 1814. по 1829. р. і знаходив: раз — Шевченко, другий раз — Грушівський, а далі Грушівський-Шевченко і Шевченко-Грушівський“.

²⁾ Маруся осліпла з віспи й вмерла дівкою, літ 20.

А вже-ж Олександр Кониський саме-тепер подав авторови от-сеї статї звітку, що батько Тараса перебрався з Моринець в Кирилівку з от-якої причини: Тарасів батько, Григорий, одружився с Катериною, дочкою Моринецького посполитого, Якіма Бойка. Поруч з Бойками сусідив мужик Копій, людина ледача; — пан за злодійство віддав його в салдати, чи на Сибір. Тоді Яким Бойко придбав собі Копійв ґрунт і поселив на йому свого зятя, Григорія Шевченка. Але Копій утік із салдатів, чи з Сибіру, назбирав собі ватагу голінних „молодців“ і окукобився в лісі, близько Моринець. З-відтам розбишаки навідувались не раз і до села. Ото-ж Копій із своєю ватагою так доскулював Шевченкови, що йому треба було с хати вибиратись. Батько Григорія, Іван Грушівський, купив тоді ґрунт у Кирилівці і переселив туди сина з Моринець. Се було р. 1816. Коли відтак Тарас підріс, то став тямити себе в Кирилівці; про-те й веі дитячі споминки його вяжуться до Кирилівки.

Та невеличкий був тодішній сьвіт маленького Тараса: Бідна, стара, біла хата с почорнілою соломяною стріхою і с чорним димарем, коло хати на причілку яблуня с червонобокими яблуками, навкруги яблуні цьвітник, у воріт стара вітвиста верба, за вербою клуня, за клунею на горбі сад, за садом левада, за левадою долина, а в долині тихий потік, неначе уквітчаний вербами і калиною. А в тому потоці під широколистими лонухами купається оклецьковатий, білявий хлончина; — викупавшись вбігає в тінний сад, паде під першою грушею або яблунею і засипляє. Виспавшись гаразд, дивиться він на супротивлежну за селом могилу і питається сам себе: „А щó там далі за могилою? Мабуть є там залізні стовпи, щó підпирають небо. Щó? як би піти, подивитися на їх?! А чом же й ні! Піду, воно-ж не далеко“. Встав і, не надумуючись, пішов долиною і левадою просто на гору. Вийшов за село, минув царину, перейшов с пів версти полем, — на полі стоїть висока, чорна могила. Тарас видрапався на

неї, щоб з-відтіль подивитись, чи далеко ще до тих залізних стовпів. Стоїть хлопчина і дивиться на всі боки: і по сей бік село, і по той бік село, а там із-за темних садів визирає церква с трьома банями, з білим бляшаним дахом. Задумався Тарас: „Ні“, каже, „сьогодня вже пізно, не дійду до тих залізних стовпів, — нехай завтра с Катрею. Вона пожене до череди корів, а я піду до залізних стовпів; — сьогодні-ж обдурю брата Микиту; скажу йому, що бачив залізні стовпи, що підпирають небо“.

І от, хлопчина похитнувся на могилі і скотився коміть-головою на діл. Вставши на ноги, не розбирав довго, по котрому боці з могили зсунувся, а просто, куди очі бачили, вибрався ніби назад до дому. На щастє зустріли його чумаки, і зупинивши спитались його: „А куди ти мандруєш? парубче!“ — „До дому“, відповів Тарас. — „А де-ж твоя домівка? небораче!“ — „В Кирилівці“. — „Так чого-ж ти йдеш у Моринці?“ — „Я не в Моринці, а в Кирилівку йду“. — „А, коли в Кирилівку, так сідай на мою мажу, товаришу! — ми доведемо тебе до дому.“

Посадили його на скринку, що буває на переді чумацького возу, дали йому батіг у руки, а він поганяє собі волів безжурний і веселий, мов-би-то нічого не лучилось. Доїзжаючи до села, узрів Тарас хату на супротивній горі й закричав весело: „Он-де, он-де наша хата!“ — „А, коли ти вже бачиш свою хату“, сказав хазяїн воза, „то й іди з Богом!“ І зсадивши хлопчину з воза, озвав ся до товаришів: „Нехай іде собі з Богом!“ — „Нехай іде собі з Богом!“ промовили чумаки, а хлопчина побіг собі в село.

На дворі вже смеркало, коли Тарас підійшов до перелазу. Він побачив, що сімья сидить собі кругом під хатою на зеленому спориші та й вечеряє. — Тільки його старша сестра й нянька, Катерина, не вечеряла, а стояла собі біля дверей, підперши голову рукою, і ніби позирала на перелаз. Ледви-ж Тарас висунув голову з-за перелазу, як вона скрикнула: „Прийшов, прийшов!“ Підбігла до братчика,

вхопила його на руки, понесла через двір і посадила в круг вечеряти, сказавши: „Сідай вечерять, прибуду!“ Повечерявши сестра повела його спати, й поклавши в постіль, перехрестила, поцілувала й усміхаючись знов назвала його прибудуою.

Тарас довго не міг заснути: він думав все про залізні стовпи та про те, чи говорити про їх Катерині та Микиті, чи ні? А вже-ж Микита був раз із батьком в Одесі, і певне бачив там ті стовпи, — як же йому говорити про їх, коли Тарас їх не бачив! Катерину можна-б ще обдурити;... та ні! і їй не треба нічого казати. Відтак хлопчина думав ще довго про залізні стовпи та й заснув.¹⁾

Тарасови було тоді років п'ять або шість. Тоді-то жила ще добра його матір, про-те молода його доля була золота й дорога. Він не знав ще тоді лиха, — бавився з дітьми й любив їсти землю. Аж ось два, чи три роки опісьля став він учитись у школі, в косоокого Совгиря, що був дячком „нестихарним“.²⁾ Гірко приходилось Тарасови складати *тму-мну, тля-мля*,³⁾ бо ось вибігне він бувало із школи на улицу, погляне на яр, а там безжурні його товариші бавляться на соломі біля клуні і не знають, що є на світі й дяк і школа. Ледви-ж став Тарас качатись на соломі між щасливими товаришами, приходили сейчас два псалтирники, брали його за руки й вели назад у школу, де Совгир, було, нагодував його березовою кашою.

Того часу Тарас бавився за-любки з малою, кучерявою Оксаною. Вони обоє в купочці росли, маленькими собі любились, — а матери на них дивились і говорили, що колись їх одружать. Та не вга-

¹⁾ „Поэмы, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка“. Київъ, 1888; — „Книгиня“, стор. 659—661.

²⁾ Нестихарним був той дяк, що його поставляла громада с попом по давньому звичаю. Стихарним же дяком звався той, котрого назначила власть єпархіальна. Дяками стихарними бували іноді й семінаристи, що не довершили своєї науки.

³⁾ *Тму-мну, тля-мля* — се зразок складана в давних букварях на Україні.

дали; — старі за-рані повмирали, а діти малими розійшлись та вже й не сходились ніколи. („Кобзарь“, II; стор. 20; вірш 11—18). Мабуть Оксана була та-сама дівчина, що́ раз, беручи плоскінь, почувла, що Тарас плакав, пасучи ягнята. Тоді вона прийшла, втерла йому сльози й поцілувала (II; стор. 7; в. 31—37). Та не забув Тарас свої Оксани. Коли жив на засланию біля Каспійського моря, пригадав він собі ту-ж Оксану, с котрою бажав у двох жити над Дніпром (II; стор. 61). А коли через десять літ опісьля Тарас, визволений з неволі, приїхав до рідного села, то образ Оксани воскрес перед ним. Тоді спитався він у брата: „Чи живе ота Оксаночка, ота маленька кучерява, що́ з нами гралася колись?“ І відповів йому брат, що ота Оксаночка помандрувала в поход з москалями, та що через год вернулася з байетрям (II; стор. 20—21).

В 1823. р. (20. серпня) вмерла в Кирилівці Тарасова мати в 32. році свого віку. Її, молодую, положила в могилу нужда та праця. („Кобзарь“, II, 70). Відтак батько Тараса по смерті жінки зістався вдівцем із дрібними дітьми, бо наймолодшому синові було шістьоро року. Оженився отже в-друге з удовою Оксаною, і так увійшла в дім мачуха. Вона була вдачі суворою і сварливою. Були-ж у неї діти с першого подружжя, і про-те за-для дітей-зведенят настали в сім'ї злидні й невзгоди. Не минало у зведенят-дітей Григорія й Оксани години без сльіз, без бійки, — не минало години, щоб між батьком Тараса та мачухою не було сварні й лайки. Мачуха не любила Тараса найбільш за те, що він нераз побивав єї слабенького Степанка. То й часто карала вона пасерба, хоч він іноді був безвинним.

В хаті Григорія Шевченка кватерував постоем якийсь салдат. У його вкрадено три золоті (45 копійок), про-те підняв він страшенну колотнечу, — трохи не повиганяв усіх з двору. Стали шукати злодія. Мачуха звела вину на ненависного їй Тараса. Той божився, що не брав і не бачив грошей, але мачуха стояла на своєму, твердячи, що гроші вкрав

Тарас. Тоді Тарас втік з батьківського двору, та й сховався в саду єусіди-мужика, що звався Желихом. Тут у буряні між деревами ховався він чотири дні. Опріч сестри Ірини ніхто не відав, де він; — вона приносила Тарасови нишком їсти й пити, а часом и бавилася з ним. Він в кущах калини виставив собі будку, поробив біля неї доріжки, посипав їх піском, — зробив з бузини пукавку, і ні гадки собі! П'ятого-ж дня про Тарасів захісток довідалися мачушині діти й видали його. Тараса взяли на ошнт: звязали йому руки й ноги та почали бити різками, вимагаючи, щоби признався, де подів украдені у салдата гроші. Головним катом в сій справі був рідний Тарасів дядько, Павло Грушівський. Довго Тарас терпеливо переносив катованє, але на третій день знемігся, і щоби спекатися різок, він прийняв на себе крадіж і сказав, що гроші закопав в саду. А як йому звеліли, показати тє місце, то сказав він, що нічого не знає про гроші. Відтак почали знов його бити, але нічого вже не добились і примученого хлопця закинули в комору. Опісьля, продавши юшку Тарасової матери, ублаготворили салдата. Перегодом показалося, що гроші вкрав у салдата мачушин Степанко і сховав їх в душлі старої верби.

Невгоди домові приневолили батька, віддалити Тараса від очей мачухи і віддати „на виучку“ до міщанина Губського. Але непосидючому хлопчині остогидла мертва наука. Радше слухав він оповідань свого діда й батька про давню бувальщину. Батько розказував Тарасови в неділю або в сьвята повісти з біблійної гісторії або з життя сьвятих. Иншою була мова столітнього діда. Він був самовидцем коліївщини, се-б-то повстаня мужиків і козаків против польських панів і против жидів, і в неділю за-любки розказував дітям і внукам про гайдамаків. („Кобзарь“, I, 155).

Ті оповіданя діда були хлопчині дуже по-нутру, і він стямив їх собі так добре, що на засновку тих згадок зложив пізнійше поему п. з. „Гайдамаки“. Опроче не тільки з оповідань діда довідався малий

Тарас про гайдамаччину. Він ходив із сестрами до Лебединського монастиря, помолитись Богу.¹⁾ Між черцями жили ще старці, що були самовидцями страшної різні (1768. р.). Найпаче один старенький чернець розказував богомольцям про те, як гайдамаки карали Ляхів і жидів. Поміж богомольцями, що горнулись навкруги того старця, ніхто не запримітив тоді босого хлопця, котрий з найбільшою увагою прислухувався тому оповіданню.

В два роки по смерті матери вмер також батько Тараса 21. березія р. 1825. Вмираючи згадав Григорій також за свого сина Тараса й мов-то віщим духом сказав ось-що: „Синови Тарасу з мого хазяйства нічого не треба. Він не буде аби-яким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо; — для його мого наслідство або нічого не буде значить, або нічого не pomoже!“

Покійних своїх батьків і рідне село помянув Тарас опісля в одній думці. Ось-що уявилось йому в душі:

І яр, і поле, і тополя,
 І над криницею верба
 Нагнулася, як та журба
 Далеко в самотній неволі;
 Ставок, гребелька і вітряк
 З-за гаю крилами махає,
 І дуб зелений, мов козак
 Із гаю вийшов, та й гуляє
 По-під горою; по горі
 Садочок темний, а в садочку
 Лежать собі у холодочку,
 Мов у раю, мої старі.
 Хрести дубові посхилялись,
 Слова дощем позаливались...

(II, стор. 20—21.)

¹⁾ Монастирь Лебединський лежить 35 верст віддалеки від Кирпівки. В 20-тих роках перетворено його в монастирь „паньський“.

Одинадцяти-літній Тарас став круглим сиротою і попихачем у злющої мачухи. Часто сидів він під тинном у старій ряднині й думав про гірку долю сироти. Але-ж мачуха не давала йому дармувати: від весни до пізньої осені веліла йому пасти телята й свині по-біля Кирилівки й Тарасівки.

Іноді ходив Тарас в Зелену Діброву до сестри Катерини, котра ще за життя матери (29. січня р. 1823.) вийшла за-між за мужика Антона Красицького. Було ввійде тихенько до хати, сяде собі на лаві та все мовчить. Нічого в сьвіті у його не мож було допитатись: чи його прогнали відкіля, чи його били, чи їсти йому не давали. Було манівцями ходить, геть по-над Дібровою та через Гарбузів Яр, та через левади, та могилками. Тому-то звали його при-блудою.

А вже-ж в зимі дядько Павло й мачуха казали Тарасови ходити до школи. Взявши табличку, каламарь и псалтирь, пішов до „стихарного“ дяка Петра Бугорського й був у його школяром і робітником. Про тодішню свою долю і про злидні сім'ї писав Тарас опісьля (1850) от-се:

..... Ми

Розлізлися межі людми,
 Мов мишенята; я до школи, —
 Носити воду школярам,
 Брати на панщину ходили,
 Поки їм лоби погодили.
 А сестри!... сестри? Горе вам,
 Мої голубки молодії!
 Для кого в сьвіті живе?
 Ви в наймах вирости, чужії,
 У наймах коси побілюють,
 У наймах, сестри, й умрете! (Д 70.)

У Бугорського вчився Тарас граматики (букваря), часослова й псалтири. А був той дяк великий п'яниця й мало пильнував науки. Іноді втікав від його Тарас і скривався в саду мужика Желиха.

Все-ж таки під кінець другого року вивчився він у дяка псалтири.

Учителєви й школярєви велось гаразд, коли в селі був мертвець. Тарас читав с памяти трохи-не цілу псалтирь сильним голосом; про-те громадяне полюбили молоденького пошихача дяківського, і відтак у селі не похоронено ні одного покійника, над котрим Тарас не прочитав би псалтири. Коли він втомився, читаючи над покійником, то, щоб швидше скінчити, став голосно читати: „Прийдіте, поклонітеся . . .“; — тоді люде зараз стали хреститися і поклоні бити, а тим часом Тарас, відвернувши від себе увагу слухачів, перевертав кілька карток ще не читаних, і читав собі далі. За читанє давали єму книш і копу (50 копійок). Гроші ті забирав собі Бугорський, а Тарасови давав з них десяту копійку. Тоді ходив Тарас в сирій, діравій свитині, без шапки й чобіт як літом, так і зимою. Коли-ж у селі не було мерця, то дяк зі своїм помічником не мав іноді й кусника хліба; тоді йшли оба вечір на прожиток між людеї, та під вікнами єьївали „Богомъ избранною“.¹⁾

Голодуванє примушувало Тараса стати курохватом, відтак варив він собі нераз вечеру нишком за селом у печері. Коли-ж Кирилівці помітили, що в печері іноді в ночи горить огонь, то почали гадати, що то поселилася нечиста сила, і просили пона вигнати чортяку. Піп, зібравши громаду, пішов до печери, окропив вхід єьвяченою водою і радив, щоб хто поліз в печеру та подивився, що там є. Ніхто не відважувавсь. Тоді люде скинулися і зібрали скільки там грошей на платню тому, хто відважиться полізти в печеру. Охочим перш за всіх виступив Тарас: спершу його не хотіли пускати, а далі стало на тому: „Нехай лізе! воно ще мале, до його нечиста сила не пристане“. Тарас і виду не подав, що він добре відає, що є в тій печері, навпаки просив, щоб до його привязали верівку; — коли, мовляв, єькоїть нечиста сила щі певного над ним в печері,

¹⁾ „Кіевская Старина“. Томъ VIII; 1884; стор. 398.

так буде хоч яким робом витягти його. Люде ввели волю Тараса, і він на привязі поліз в печеру; — поприбрав там сльди свого кухарства і, вилізши назад в доброму гаразді, повідав, що жадної нечистої сили в печері нема, і заробив собі зібрані гроші.¹⁾

Перегодом Бугорський зробив Тараса „консулом“ своєї школи. Головний обовязок „консула“ був, сікти школярів різками. А вже-ж „консульство“ було не без користи для Шевченка. Школярі приносили йому гостинці, щоб сік не вельми боляче. Тарас розказував, що тоді став хабарником. Хто приносив йому досить, тому давав він одну-дві різки з-легенька і швидко поспішав, бючи, перечитати четверту заповідь Божу, а хто приносив мало, або нічого не давав, того сік повагом.²⁾

Між-тим Бугорський є приятелем своїм Йоною Лимарем запивався тяженько, так що Тарас, вернувши від мерця домів, заставляв їх нераз мертвецьки п'яними. Тому-ж, що дяк обходився зі школярами жорстоко, то всі зненавиділи його вельми. Коли-ж Тарас найшов його раз без памяти п'яного, то взяв його тростинку й, на-скільки стало сил, відплатив йому за його жорстокість.

По-між книжками дяка п'одобалась була Тарасови якась книжочка „с куншиками“ (з образками). Шевченко, вибивши його тростинкою, не вважав гріхом, взяти собі ту книжочку. Вже бо тоді любив він рисувати, і як тільки спромігся, купив собі грубого, сірого паперу, та в буряні рисував собі коней, москалів і т. п. У Бугорського Тарас спізнався з малярами з сусідніх сіл: с Хлиннівки, Лисянки і с Тарасівки.

Від Бугорського втік Тарас в ночи в містечко Лисянку до маляра-діякона, котрий своїм поровом

¹⁾ „Кієвській Телеграфъ“. 1875. Нр. 25. — Порівн. статью Олександра Кошицького „Дитинний вік Т. Г. Шевченка“. („Записки товариства імени Шевченка“. Частина I. У Львові, 1892; стор. 111—112).

²⁾ М. К. Чалый „Жизнь и произведения Тараса Шевченка“. Кієвъ, 1882; стор. 13.

пригадував того дяка. Три дні двигав Шевченко із Тикича на гору ведрами воду й розтирав на залізній блясі фарбу-мідянку. Четвертого дня хлопчина по-вандрував до Стеблова, Канівського повіту, а потім прийшов в Тарасівку до дячка-„хиромантика“ (ворожбита), котрий, глянувши уважно на ліву руку Шевченка, заявив рішучо: „У тебе нема кебети нідо-чого, ба й ні до шевецтва, ні до бондарества!“

Так мандрував бідний хлопчина по селах, „ходив та плакав, та людей шукав, щоб добру навчили“. („Кобзарь“, I, стор. 155, в. 5—7). Відтак утративши всю надію, статись коли-небудь малярем, тринадцятилітній Шевченко вернувся в рідне село і став „пастирем стад непорочних“, се-б-то пастухом громадських овець. („Кобзарь“, II, стор. 7.).

Старший брат Тараса, Микита, бажав запросити його до хазяйства, та дарма! Пустотливий, непосидючий хлопець не хотів бути хліборобом. Він пішов на службу до Григорія Кошиці, що був попом в Кирилівці. С-першу був Тарас у його „креденсовим“, — чистив і прятав у шафу ножі й вилки, мив тарелі й ложки, топив „грубку в покоях“ та й ходив по ділу в село або в поле. Вечір читав він собі псалтирь або житія святих, а коли мав вільний час, то на коморі й стайні вуглем рисував когутів, людей, церкви, Київську дзвіницю і т. п. Опісля став він „наймитчуком“, та був погоничом товару. Іноді запрягав булану, широкохвосту кобилу та возив сливки, яблука або дині на продаж в сусідні місточки, Бурти й Шполу. Опроче Яся, сина Григорія Кошиці, відвозив він до школи в Богуслав, а потім в Київ.¹⁾

У Кошиці жилось Тарасови добре, про-те служив він у того попа кілька років. Великий вплив на його мала дружина Григорія Кошиці, Ксенія Прокопівна, — жінка ідеальна. Від неї переймив Тарас

¹⁾ „Кіевская Старина“. Томъ XIX. 1887. Стаття О. Лободи л. з. „Мимолетное знакомство мое съ Т. Г. Шевченкомъ и мои объ немъ воспоминаія“; стор. 563—577.

чутливу вдачу і любов до бідних та страждучих людей. Подякувавши Кошицям за хліб-сіть, Тарас пішов у село Хлипнівку, що славилось своїми малярами. В одного з них Шевченко й осів та жив неділь через дві на пробі. Маляр Хлипнівський найшов його спосібним до своєї штуки, але боявся держати в себе хлопця-кріпака без призову поміщика. Про-те порадив Тарасови, постаратись о карту, що нею поміщик дозволив би своєму кріпакови жити в Хлипнівці та вчитись малярства.

2. Тарас в панській службі.

Послухавши ради маляра в Хлипнівці, Тарас пішов у Вільшану, де жив Дмитренко, управитель майна Енгельгардта, і став просити о карту. Та от, Дмитренко зміркував скоро, що се хлопчина жвавий і цікавий; за-для того не видав йому карти, але взяв його до двора на службу.

Молодий поміщик Павло Василевич Енгельгардт переймив тоді майно свого батька і хотів мати велику двірську службу. Про-те Дмитренкови було приказано, с-поміж дітей мужиків набрати хлопців моторних, що були-б придатні до всіляких робіт на панському дворі. Тих хлопців треба було навперед дечого привчити, щоб кождий став спосібним до окремої своєї служби. Тарас попався під кормигу кухаря. Той казав йому чистити горці й кітли, носити дрова на кухню й таке инше робити. Але-ж і при такій роботі Тарас рисував за-любки, й як тільки придбав собі який гріш, купував собі сейчас книжочку з образками. Діставши-ж яку нову книжочку, ховався з нею в саду, щоб ніхто з двірської служби його не побачив. Там він рисував собі образки й наліплював їх на деревах. Рисуючи, погукував собі весело й співав всілякі пісьні. Але-ж таким робом Тарас залишав іноді свою службу, з-за чого двірський кухарь гаразд його побивав. Та й тоді не вигасла в його серцю любов до рідні. Розказують, що раз повелось Тарасови дістати від якогось гостя

двайцять копійок сріблом за вичищене чобіт. Коли-ж відвідав його брат Микита, Тарас дав йому на дорогу всі ті гроші. За сей дар не забув Микита ніколи. На проводах тіла Тараса в Києві Микита згадував крізь сльози про ту подію, кажучи: „Що то за добра душа була! Я його колінь таки бив малого, та й добре бив, а він, небіжчик, віддав мені посьлідні свої гроші!“

Минув час проби й відтак управитель, оцінюючи вдачу й хист кожного хлопця, запримітив в одвітному списі, що Тарас є гідним, бути колінь кімнатним малярем. Одначе така клясифікація управителя не снасла Тараса від долі панського козачка. Його убрали в дрільхову куртку та в широкі шаравари, й відвезли в Вильну, де тоді жив поміщик Енгельгардт. Обовязком Тараса було, услуговувати панови в дорозі, а дома стояти мовчки в куті „передньої“, поки пан не крикнув, щоб козачок подав люльку, або наляв шклянку води. Але пустій-Тарас не міг довго стояти тихо перед дверми поміщика: він співав собі часто пісьні гайдамацькі, або крадькома відрисовував олівцем образи школи суздальської.

Пан Тараса був чоловік непосидючий: часто їздив до Києва, до Вильни, Варшави й до Петербурга, та брав з собою жвавого козачка. В часі тих панських вандрівок Шевченко що-раз більше виправлявся в рисованю, і як тільки побачив який образ, старався вірно його відрисувати. Та от, із-за своєї любови до штуки Тарас дістав раз від свого пана чи-малого прочухана.

Діялось се 6. студія р. 1829. Живучи в Вильні, поміщик Енгельгардт поїхав на балъ, що його устроїли дворяне в ресурсі на іменини царя Миколая. Тарас лишився дома. Коли все затихло-заснуло, засвітив він свічку й став рисувати. С-поміж картин вибрав він собі козака Платова.¹⁾ Вже добрався до маленьких козачків, гарцюючих около копит вели-

¹⁾ Матвій Платов (1751—1818), атаман козаків допських, став описєли генералом, коли воював щасливо з неприятєлими Россії.

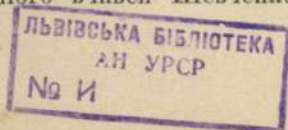
кого генеральського коня, коли по-заду його відчинились двері й увійшов поміщик. Неначе бісноватий кинувся на свого козачка й побив його тяжко. На другий день приказав ще кучерови Сидоркови випарити його хорошененько, заявивши, що Тарас міг був запалити не тільки дім, але й місто.

Перегадом поміщик віддав Шевченка на науку якомусь кімнатному маляреви в Варшаві. Тарасови було тоді літ шіснайцять від роду. Коли жив у Варшаві, запізнався він з одною швачкою. Перша ся любка панського козачка не була кріпачкою. Не диво про-те, що те закоханє збудило в Тарасі думки нові, які досіль ще не ворушилиєсь в його голові. Бідному сироті розкрився сьвіт новий, — він почув також в собі гідність людську та подумав собі, що й він міг би на сьвіті віддихати вільнійше. Але-ж та швачка була Полькою й домагалась від Тараса, щоб з нею говорив по-польски. Хоча-ж Шевченко силувався вволити єї волю, то в бесіді навертав часто на лад мови української. Все-ж учився Тарас тоді мови польської, а опієсья читав в оригіналі поетичні твори Адама Міцкевича, Богдана Залеського, та й естетику Кароля Лібельта.

3. Тарас учитьсє малярства.

Варшавський малярь запримітив в Тарасі великий хист до своєї штуки, але-ж крім мальованя кімнат не міг його нічого більше навчити. А був се добрий чоловік; коли відтак по шістьох місяцях прийшов до Енгельгардта за обіцяною платою, то висказав щирю правду, що Шевченко годен навчитисє висшої штуки малярської. За радою того маляря поміщик віддав Тараса в школу Варшавського маляря, щб звався Лямпі. Поміщик подумав, що колиєсь міг би мати велику користь, як би його кріпак добре вивчився малярства; про-те ввійшов в угоду с тим артистом с тою вимінкою, щб Шевченко жив таки в панському домі й тільки доходив на лекції.

У Лямпіного вчився Шевченко трохи-не цілий

рік. Для бідного кріпака настали дні щасливі. Він увійшов між людей вольних і став також сам вільніше віддихати, бо більшу частину дня був свободний від панської служби. Але ледви розглянувся в світлі, повертала з більшою силою тяжка задума і згадка про гірку долю кріпацьку. Тоді бачив він, як свободно й весело живуть собі інші люде, що суть вольні, й про-те погадав він собі нераз, чому-то йому не бути вольним?

Саме-тоді приготувлялось польське повстанє. Поміщик Павло Василевич Енгельгардт, що був полковником гвардії, пішов в відставку і відтак став жити в Петербурзі. Всю його двірню, що перебувала в Варшаві, а враз із нею і Тараса, вислано пішком „по етапу“ аж до Петербурга.

Спонуканий просьбами Шевченка, поміщик віддав його на науку маляреви, що звався Ширяєв. Се був чоловік лихий, що Тараса бив-побивав і всілякими способами йому злу свою волю заявляв. Все-ж таки пробував Шевченко в його через чотири роки. Тоді малював він заповідливо, ба й в ясні весняні ночі ходив в царський „літній сад“, де рисував із статуй, поставлених на камінних стовпах для окраєи саду.

Того часу пізнався Шевченко в Петербурзі із своїм земляком, Іваном Сошенком, що був також малярем. Він був родом із місточка Богуслава, Київської губернії. За Шевченка чув він дещо в Вільшані, коли вчився у маляра Превлоцького. В Петербурзі-ж довідався він про Тараса від брата жоні Ширяєвої; відтак зустрів Тараса в „літнім саду“, коли він рисував групу Лаокоона.

Коли-ж Сошенко пізнав, що Тарас велику має охоту, лучше вправитися в маляретві, то запросив свого земляка, щоб до його приходив. Сошенко жив тоді на четвертій лінії Василевського острова. І став Тарас приходити до Сошенка що-неділі й в свята. Тоді розказував він дещо про своє жите й трохи-не все кінчив своє оповіданє тим, що горював із-за своєї тяжкої долі. Сошенко рад був чим-небудь допомогти

свому землякови, але сам був бідний і працював без вина за-для кусника хліба.

Сошенко був приятелем українського поета Євгенія Гребінки, що жив в Петербурзі та служив канцеляристом в комісії духовних училищ. Із Гребінкою став він радити, як допомогти бідному кріпакови. Гребінка зайнявся щиро долею нещасного земляка, прикликував його часто до себе і давав йому читати деякі книжки. Опісля Сошенко представив Тараса конференц-секретареві академії художеств, Василю Григоровичу, й просив його, освободити талановитого Українця с-під кормиги маляра Ширяєва. З Гребінкою-ж бував Тарас у придворного маляра Венеціянова, а сей познайомив Шевченка з Василем А. Жуковським, славним поетом російським, що був учителем наслідника престолу, Олександра.

Так отже за-вдяки раді й науці сих мужів Тарас придбав собі тоді деяку просвіту. Вже-ж і Жуковський, піклуючись долею талановитого Українця, завдав йому раз тему: *„описать жизнь художника“*. Мабуть уже тоді вдоволив Шевченко великого вчителя письменною своєю вправою; опісля-ж (1856) обробив він сю тему широко, написавши в мові російській повість *„Художникъ“*, що вважається причинком до автобіографії.

В тім часі управитель двору Енгельгардта, Прехтель, запросив Сошенка до себе в гості. Вони оба знали від-давна й були приятелями. Коли-ж дружина Прехтеля виїхала з города на дачу, то Сошенко спровадився в дім свого приятеля й жив у него кілька місяців, покіль жонá його вернулась із дачі. Відтак Шевченко ходив часто сюди до свого земляка. Одначе Прехтельови не дуже вподобалась тая гостина. Тарас бо говорив нераз двірській службі про те, що кріпакови годі вже бути невольником, тому-що він такий-же чоловік, що й пан. По такій науці панські слуги стали думати про свободу-волю, не хотіли робити, ба, деякі сміливі заявили панському управителеви, що кріпаки мають таке-саме право до свободи, що й пани! Такої бесіди Прехтель

не чув від свого роду. Тому-то розсердився вельми й задумав, Шевченка навчити розуму. І ось другого дня, ледви тільки „защитникъ вольности и правъ“ показався на дворі, схопили його посіпаки й завели в арешт. Прехтель хотів конечно вкарати того ворохобника, та от, Сошенко, щб саме тоді малював портрет дружини Прехтелевої, пішов до неї на дачу і просив, щб заступилась у мужа за Шевченка. І справді молоденькій жоні управителя повелось відвернути від Тараса погану халепу.

Ширяєв малював враз із Шевченком орнаменти „al fresco“ в великім театрі Петербурьскім. А вже-ж в ясні noci бігав він в „літній сад“, рисувати із статуї. В свята-ж ходив в салі ермітажа, се-б-то музея красних штук при зимовій палаті царській в Петербурзі, і там приглядався творам славних художників. В тім „літнім саду“ Шевченко став писати перші свої українські стихотвори. Одначе з літературних його писем того часу надруковано опісьля тільки одну балляду, „Причинну“. Тоді спонукав його Сошенко, малювати акварелею портрети з натури. Коли-ж поміщик Енгельгардт побачив роботу Тараса, — портрет Івана Ничепоренка, щб був також паньським козачком, то казав він малювати портрети своїх любовниць, за-що свому кріпакови давав іноді цілого рубля.

4. Визволенє Тараса с кріпацтва.

Минуло красне літо й настала сумна осінь. Дружина Прехтеля вернуласть із дачі й осіла в городі; про-те бідному Сошенкови треба було виноситись с паньського дому. Спровадився отже знову в давну свою квартиру, — до Німкинї Марії Івановни. Тарас міг опять приходити до свого приятеля. Тоді бував він все смутний, бо пізнав, яке-то нещастє, коли чоловік є невольником якогось пана.

Шевченко рад був дістатись в академію художеств, та й сам поміщик не був противний такому бажаню його, бо хотів мати свого маляра придвор-

ного. Але синам кріпаків не вільно було ввійти в сьвятиню красних штук. Причиною тої заборони була нещасна доля деяких кріпаків, котрі будши учениками в академії художеств, не могли видержати неволі, як вернулись до своїх поміщиків, та часто самі себе вбивали.

Коли-ж теє бажанє Тараса не могло сповнитись, то в розпуді серця він трохи-не збожеволів. Було се в началку р. 1838. Хоч його добродії, Гребінка, Венециянов і Жуковський клопотались його визволенем, то все-ж се діло годі було швидко довести до-пуця. Про-те Шевченко, прийшовши раз до Сошенка, проклинав свою гірку долю й загрозив, що недолюдкови-поміщикови помститься із-за свого лихолітя. Тоді він занедужав на сильну горячку, і тому-то віддано його до шпиталю. Коли-ж Жуковський дізнався, що Тарас побивається чорною задумою, то в письмі своїм старався його потішити. Про-те Шевченко став веселійшим і почав читати стихотвори того свого добродія.

Того часу якийсь генерал замовив у Шевченка вимальованє свого портрету за 50 рублів. І справді, Тарас зладив небавом той портрет, одначе малюнок не сподобався генералови, і про-те не хотів він прийняти портрету. Тоді задумав Тарас заподіяти перебірчивому генералови ось-яку шутку: Дізнавшись, що він ходить до одної голярні, Шевченко спонукав цирулика, для вівіски купити собі генерала з намиленою бородою. І от, цирулик купив за безцінь той образ і вівісив його перед голярнею. Запримітивши свій портрет генерал розсердився вельми і відкупив його від цирулика для себе. Відтак задумав помститися очайдушному малярєви: просив Енгельгардта, щоб продав йому того кріпака. Кажуть, що генерал хотів заплатити поміщикови дві тисячі рублів.¹⁾

Між-тим Жуковський старався порозумітись е поміщиком про ціну викупленя Тараса е кріпац-

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. IX., стор. 621.

тва. Саме-тоді просив він Брюлова, вчителя малярства в академії художеств, вималювати який образ на те, щоб пустити його в лотерію. Брюлов прийнявся радо за се діло і намалював портрет Жуковського. Опісьля Жуковський і граф Вельгорський показали сей портрет царській родині. За почином цариці устроєно лотерію на портрет Жуковського. Всі білети тої лотерії закупила царська родина. Із тої-то лотерії добродії Шевченкові одержали 2.500 рублів, і сею ціною куплено волю Тараса 22. квітня р. 1838. Шевченкові було тоді років 24 від роду. В пам'ять 22. квітня т. р. присвятив він опісьля свою „Катерину“ Василеві А. Жуковському, а „Гайдамаків“ Василеві І. Григоровичу.

Коли Шевченко дізнався, що його освобождено є кріпацтва, то зрадів радістю не аби-якою. Сейчас побіг до Сошенка, що малював тоді чотирьох евангелістів. Було се в останніх днях місяця квітня. Сошенко відчинив вікно, бо було вже запахло весною, — аж ось з-нечева вікном вскакує радісний Тарас. Повалив на землю образ евангеліста Луки й трохи-не зшиб із ніг самого Сошенка. Відтак обіймає шию своєму приятелеви та кричить: „Свобода! свобода!“ Дарма, що Сошенко зупиняє його й питається: „Чи не здурів ти, Тарасе?“ Шевченко лише стрибає по кімнаті та покликкує: „Свобода! свобода!“ Коли-ж Сошенко дізнався, що Тараса справді вже визволено є кріпацтва, то й сам став тішитись щастем свого приятеля, обіймав і цілував Шевченка, і відтак оба з радости розплакались мов діти.¹⁾

Тарас міг уже без перепони бувати в академії художеств, і недовго опісьля став одним із найлучших учеників славного маляра Брюлова. В академії пізнався Шевченко із Штернбергом і незабаром став приятелем сього щирого Німця. Штернберг впливав хосенно на свого товариша й вводив його в поважні дома в Петербурзі, найпаче-ж в дома німецькі. — Вони оба жили разом в одній квартирі й любилися

¹⁾ М. К. Чалый. „Жизнь и произведения Т. Шевченка“, стор. 31.

мов рідні брати. Дома читали вони за-любки романи Вальтер-Скотта в російській перекладі, а в академії рисували й малювали вони запопадливо. В бібліотеці-ж покійного Поляка Демського знайшов Шевченко польські книжки: гісторичні твори Лелєвеля й один томик поезій Міцкевича видання познаньського (з р. 1826.). Відтак Шевченко дістав незабаром першу срібну медалю за етюд з натури. Тому-то своєму приятелеви Тарас присвятив свій стихотвір „Іван Підкова“.

Сошенко похоронив тоді свого товариша, що звався Безлюдним, із-за чого став він смутний і не міг братись до роботи. Минуло літо і настала сумна осінь; — Сошенко просив Тараса, щоби спровадився до його на квартиру. Шевченко пристав на те, найпаче за-для того, що Штернберг поїхав в Італію. Та небавом запримітив Сошенко, що приятель його своєю вдачею чи-мало змінився. Брюлов бо впроваджував свого любимця в панські дома; відтак молодий маляр іздив часто на вечери в дома аристокрації, вбрався по-модному, — бавився в панича. Сам Сошенко признав, що Тарасови закрутилось тоді в голові, та й нераз дорікав йому: „Ей, Тарасе, схаменись! Чом ти діла не робиш? чого тебе нечиста носить по тим гостям? Маєш таку протекцію, такого учителя!“ — Та куди! Тарас і слухати не хотів щирої ради Сошенка. І задумався бідний маляр та сказав: „Закрутив же мій Тарас! — не буде з його нічого путнього!“

Шевченко став справді на волі гуляти, неначе-б хотів забути гірку долю минувших літ. Коли-ж він дома сидів, то або сьпівав, або щось собі писав, та все говорив до Сошенка: „А послухай, Соха, чи воно так добре буде?“ Та й став читати свої вірші. — „Та відчепись ти с твоїми нікчемними віршами!“ каже бувало Сошенко; „чом ти „настоящего“ діла не робиш?“

Добряга Сошенко не вмів оцінити стійности красивих віршів, та гадав, що всякий бідний чоловік лише про свій хліб повинен дбати. Йому здавалось, що

кожда штука вимагає безнастанної праці, та що малярєви годі займатись писанєм віршів. Коли-ж пізнійше приятелі питались Сошенка, чому він Тарасови за-для поезії дорікав, то відповів він просто-душно: „А хто-ж його знав, що з його зробиться такий великий поет? А все-таки я стою на своїм, що як би він покинув тоді свої вірші, то був би ще більшим живописцем!“ Одначе сам Шевченко говорив про себе іноді, що родився більш поетом, ніж малярем.

Шевченко признався, що він, малюючи в академії, думав про єлїпця-кобзаря, про гайдамаків, та нишком писав поезії. Вже тоді снувались перед його душею тіни козацьких гетьманів, — уже тоді розстелювався степ, засіяний могилами. Хотів бувало малювати портрети, та ось перед ним меркотїла в мареві мати-Україна. Тарас часто задумувався та не міг відвести очей своїх від того образу чудової України. Відтак пізнав він, що се було змаганє душі до писаня поезій. Саме-тоді komponував він свою „Катерину“. Залишав роботу малярєську і писав свої вірші, не догадуючись, що ті вірші заподіють йому колись лихолїте.

Тарас жив разом із Сошенком лише чотири місяці, від осені р. 1838. до місяця січня р. 1839. Довше не міг поет з малярем погодитись: один одного не розумів, — про-те бувало, що оба з собою нераз посварились. Опроче й любовна справа була причиною, що вони ще більш між собою роз'єднались. В тій квартирі, де жили оба Українці, сидїла у Марії Івановни єї племінниця, сирота, дочка Виборєського бурмистра, дуже гарна Німкїня; — звалась Марія Яковлівна. Її-то полюбив Сошенко й хотів з нею одружитись. Але Тарас станув йому в до-розі, бо й він сподобав собі дівчину та з'умів її собі з'єднати. Бідний маляр довго скривав свій жаль до Тараса, але в-кінці таки не видержав: наварив на поета й вигнав його із своєї хати.

Осієсля жив Тарас на Василевськїм Острові, в 5. лінії, в домі Ариста; коли-ж занедужав, то товариш його, Пономарєв, щó займав казюонну квати-

ру в академії художеств, прийняв його у себе на „антресолях“,¹⁾ де опієсьля й умер поет.

Освободившись із кріпацтва, Шевченко не забував, що його брати й сестри все ще побивались неволею. Тоді написав він лист до Варфоломея Г. Шевченка, свого далекого свояка й „названого брата“. В сьому писемі жалкував він про сумну долю сестри Ірини, котрої чоловік, малярь Бойко, був безтямний п'яниця. „Скажи ти отому поганому маляреві (писав Тарас Варфоломеєви), що як не покине пити та бити сестру, то, їй-же Богу, піде в салдати!“²⁾

Не довго опієсьля, як Сошенко прогнав від себе Тараса, бідний той малярь став нездужати. Треба було покидати столицю й виїхати на Україну. Коли Шевченко довідався, що Сошенко за-для недуги виїзжав с Петербурга, то прийшов до давнього свого приятеля. Признався до вини, що легкодушно відбив від него ту Німкнью, і заявив сердечний жаль, коли прощався з добрим Сошенком. Недужий малярь поїхав в Ніжин, де опієсьля поставлено його в повітовій школі вчителем писаня й рисунків з місячною платою 16 рублів.

5. Шевченко—Кобзарь.

Тарас оставався все ще в академії та малював гарні образи. Тоді ходив він за-любки в трактир біля біржі, де збирались матрози, Голяндці й Англичане, куди-ж рідко заглядала поліція. Між-тим не кидав він поезії, — нишком писав він вірші, про котрі ось-що говорив: „Хто його знає, відкіль несетця, — несетця пієнья, складаютьця стихи, дивлюсь, — уже й забув, про щб думав, а мерщій напишеш те, що навиялось“. А вже-ж Тарас не знав ще тоді, щб його вірші мають високу стійність літературну, по-за-як Іван Сошенко називав їх „нікчемними“. Про-те скри-

¹⁾ Антресолями або мезацінами зовуться низькі кімнати між партером а першим поверхом більшого дому.

²⁾ М. К. Чалый. „Жизнь и произведения Т. Шевченка“, стор. 35.

вав він свої стихотвори, щоб ніхто їх не бачив. Ось-що розказують про відкрите перших творів музи Шевченкової: Один Полтавський дворянин, Петро Мартос, пізнався у Гребінки є Тарасом в кінці р. 1838., і бував у його в квартирі на Василевськїм Острові. Відтак Мартос просив Шевченка, щоб акварелею намалював його портрет. Та ось раз підняв він із землі кусник паперу, записаного олівцем, і ледви-не-ледви відчитав чотири вірші:

Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли крюки є поля,
Ляшків-панків їсти.

Показалось, що у Тараса було чи-мало таких записаних кусників паперу. Поет зберегав їх в дерев'яній скринці під постелею. Взявши за призволом Шевченка ті папери, Мартос пішов сейчас до Гребінки, і відтак вони оба стали відчитувати перші стихотвори Тараса. Коли незабаром той пан бачився є поетом, то не говорив нічого про стихотвори, дожидаючи, чи не спитається про їх сам Шевченко, — але він не спімнув ні словом про ті свої писаня. Аж ось сказав Мартос: „Знаєте щось? Тарас Григорієвич! Я прочитав ваші стихи, — дуже, дуже добре! Хотите, напечатаю“. — „Ой, ні, добродію!“ відповів Шевченко, „не хочу, не хочу, далєбі, що не хочу! щоб їще понобили! Цур йому!“ Довго намагався Мартос спонукати Тараса, щоб позволив друкувати свої стихотвори, — ні та ні! В-кінці поет таки вволив волю сього дворянина, котрий в 1840. р. видав у-перше в Петербурзі Тарасового „Кобзаря“. На заголовній картці нарисовано бандуриста, щось сидить під вербами. Надруковано-ж у сїм „Кобзарі“ ось-які стихотвори: 1. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами; 2. Перебендя; 3. Катерина; 4. Тополя; 5. Думка: На-що мені чорні брови, на-що карі очі; 6. До українського писака (до Основ'яненка); 7. Іван Підкова; 8. Тарасова ніч.

Ледви появился „Кобзарь“ в Петербурзі, кри-

тики російські стали глумитись українській мові й народности. Але-ж на Україні всі земляки прийняли ті поетичні твори Шевченка з нечуваним запалом: скоро щезла апатія до рідного слова, котра в посьлідніх 30-тих роках змоглась так дуже, що українські пані говорили: „*Мы терпѣть не можемъ украинскаго языка!*“ Тепер самі ті пані любувались музою українського поета, і дізнались, що мова батьківська справді чудова.

Незабаром Шевченко написав поему „Гайдамаки“. Ледви-не-ледви випустив їх цензурний комітет; треба було доказати, що автор сього твору не є „бунтовщиком“. Відтак в 1841. р. надрукував Тарас сю поему в Петербурзі. Дня 25. січня р. 1843. писав він Григорию Тарновському от-се про своїх „Гайдамаків“: „Пустив я їх у люде, і до цієї пори ще ніхто й „спасибі“ не сказав. Може й там над ними сьміютьця так, як тут Москалі. Зовуть мене ентузіястом, сиріч дурнем. Бог їм звидить! Нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого і не треба“. ¹⁾ — Петербурські критики кинулись з мокрим рядном також на „Гайдамаків“. Хоч і не відказували авторови таланту, то хотіли його спонукати, щоб писав по-російськи та вибирав до своїх творів теми з життя вищої верстви суспільности.

6. Шевченко на Україні.

В 1843. р. Шевченко хотів поїхати на Україну, де земляки ждали-дожидали свого Кобзаря. Але годі було так скоро видобутись с-посеред гуляючих товаришів. Сам Брюлов, учитель Тараса, „бив байдики“, залишаючи своє діло, та ходив із своїм талановитим учеником в доми панські. Про те писав Шевченко до одного свого приятеля: „Карл Павлович (Брюлов) байдики бє, собі на здоровя, а „Осада

¹⁾ „Листи Шевченка“. („Основа“. С.-Петербургъ. 1862. Май; стор. 6²).

Пекова¹⁾ жде літа. — А я чорт-зна-що, не то роблю щоб, не то гуляю, сновигаю по оцьому чортівому болотові, та згадую нашу Україну. Ох! як би мені можно було приїхать до соловя! — весело-б було, та не знаю. Спіткали мене прокляті кацапи, так що не знаю, як і випручаться²⁾. Все-ж таки бажав він відвідати свою батьківщину, і про-те писав до Гр. Тарновського: „Коли приїду, то не виганяйте місяць або другий, бо в мене й на Україні, окроме вас, нема пристанища; а я вам що-небудь намалюю“.

В тім-то 1843. році поїхав отже Шевченко на вакації на Україну, котрої не бачив літ чотирнацять. Вернув ся до Петербурга в осени 1843. р., а літом 1844. р. поїхав знову на Україну,³⁾ скінчивши науку в Академії й одержавши золоту медалю і титул вільного художника. Відтак до р. 1847. жив Шевченко на Україні, і по-найбільше пробував у приятелів в губерніях Чернігівській і Полтавській. Чим Тарас тоді займався, можна дізнатись із твору Олександра Чужбинського „Воспоминанія о Тарасѣ Шевченкѣ“ („Русское Слово“. С-Пб. 1861, і в окремій відбитці). Той-то Чужбинський, будши поручиком у Білгородськiм уланськiм полку, став товаришем Шевченка в вандрівках його по Україні. Вони оба бували у панів українських, щб любили гулянки, завязавши кружок під назвою „общество мочемордія“, супроти котрих станули „сухомордые“, се-б-то ті, щб не любили пити-запиватись. Такі гулянки відбувались найпаче в Мосевці, у поміщика В., у котрого інколи бувало до 200 гостей.

Про житє Шевченка на Україні між панами пише ось-що Іван Франко: „По дворах панських він придививсь, прислухавсь останкам козацької традиції, познайомився з людьми, щб колись училися в заграничних університетах, півперек перейшли Европу в Наполеонських походах, належали до тайних

¹⁾ „Осада Пекова“ — образ Брюлова.

²⁾ „Основа“. 1862. Май; стор. 5².

³⁾ „Зора“, 1891; стор. 87.

товариств конституційних, що потворилися були в остатніх часах панованя Олександра І., а й тепер ще, закопавши ся в тихих хуторах і дворах придніпряньскої України, під попелом чудацтва і здичія хоронили іскри съвятого огню, — любови до всего, що чесне й добре“. ¹⁾)

Олександр Чужбинський пише, що, коли Шевченко в осени 1843. р. до його приїхав, вони оба читали „Dziady“ Міцкевича, та що Тарас намагав перекладати на українську мову ліричні стихотвори сього польського поета. А вже-ж ніколи не міг він своєї роботи довести до-пуця. Хоча деякі поезії в перекладі з'явились вельми вдатними, то Шевченко кидав і нищив те своє писанє, коли який вірш оказався йому тяжким або невірним. ²⁾) С-поміж стихотворів Міцкевича сподобався йому тоді найпаче переклад з Байрона п. з. „Pożegnanie Child Harolda“, і залюбки він деклямував от-сю строфу:

Teraz po świecie błądzę szerokim
I pędzę życie tulacze;
Czegoż mam płakać? za kim? i po kim?
Kiedy nikt po mnie nie płacze! ³⁾)

В осени р. 1844. оба приятелі розпрощались на довгий час. Чужбинський поїхав на Кавказ. Вже-ж поперед Григорій Степ. Тарновський поручив Шевченка князю Миколаю Василевичу Репнінови, колишньому віце-королеви саксонському, що був генерал-губернатором „Малороссиї“. Тоді-то Тарновський замовив у Тараса копію с портрета князя. Літом р. 1843. привіз Шевченка А. В. Капніст в Яготин, село Полтавської губернії, де жив князь із сімьєю своєю. Поет повертався скромно, просто, але с повагою. З-разу був він трохи здержаний, але незабаром осьмілившись завів оживлену розмову і став

¹⁾ ibid.

²⁾ „Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ“. С.-Пб. 1861; стор. 10—12.

³⁾ ibid., стор. 12.

сьпівати українські пісні, пригравуючи собі, як умів, на фортепіані. Його голос-баритон з високими теноровими тонами по-неволі проникав у душу слухача. Ба, по словам Куліша, був Тарас може найлучшим на всій Україні співачком народних пісень.¹⁾

На щирі запросини Шевченко зостався гостем у князів Репніних. Сам князь був одним з найінтелігентніших і найліберальніших людей в тодішній Росії, а гарна княжна Варвара, дочка його, визначувалась своїм умом і сентиментальною вдачею. Ся високоповажана сімья з'уміла від-разу оцінити Шевченка й не вагувалась поставити бувшого кріпака на-рівні з собою. Варвара Репніна звала себе „сестрою“ й „искреннійшимь другомь“ Шевченка,— вона давала йому добру раду, щоб не погашав свого сьвітила, — щоб не вязався с пустими людьми кружка „мочемордія“. Тому-то поет відцурався від приязни с такими панами, щó мету свого життя добачали в пустій забаві, а дерли шкуру з незрячих-темних братів. Відтак Тарас приляг цілою душею до своїх хазяїнів Яготинських. Княжні Варварі заявляв він плятонічну любов і присьвятив їй поему „Тризна“, писану (1843) по-російськи, й український стихотвір „До сестри“. ²⁾

В 1845. р. відвідав Тарас рідне село Кирилівку. Разом з Варфоломеєм Шевченком прибув він на сам храмовий празник св. Івана Богослова (26. вересня) до родини. Тарасови особливо подобалась гостина у титаря Ігната Бондаренка, щó в саду під яблуною частував Шевченка старим добрим медом. Був же тоді у титаря лірник. Тарас зараз до його: „Сьпівай думи!“ — але лірник ніяких дум не знав. Відтак став його Тарас просити, щоби сьпівав пісні, і сам підтягав голосом за ним. Опісьля ходив Тарас по саду разом із Варфоломеєм і став деклямувати: „За горами гори, хмарами повіті“ . . . ³⁾ Варфоломей

¹⁾ „Хуторна поезія“. У ві Львові, 1882; стор. 24.

²⁾ „Кіевская Старина“. 1885; том XI., стор. 522.

³⁾ Сими словами починається стихотвір Шевченка п. з. „Кавказ“.

слухав, притаївши духа: волосє в його піднялося дибом: він радив Тарасови, не дуже заходити у хмари. Відтак показував поет Варфоломеєви якісь портрети й говорив, що се його приятелі, що всі вони умовилися, працювати для просєвіти народньої. Ся-ж праця мусіла йти по думці Тарасовій ось-якою дорогою: „Кождий із них, відповідно своїм достаткам, визначав, яку суму він вкладатиме в касу громадську. Касою управлятиме виборна адміністрація; — каса ростиме як із вкладок, так і с процентів, а як виросте гаразд, тоді видаватиметця з неї тим убогим людям, котрі, скінчивши гімназію, не матимуть спроможности йти в університет. Той, хто брав сю запомогу, повинен був, скінчивши університет, служити шість літ учителем на селі“.¹⁾

По кількох днях відвідав Шевченко Кирилівського св'ященника, котрого знав, бувши ще в школі у дяка Бугорського. У старого батюшки був тоді гостем син його, молодий піп, котрий, дожидаючи рідкого гостя, запросив ще одного молодого пан-отця з сусіднього села. Оба молоді св'ященники намагались забавляти Шевченка розмовами-нісенітницями; одначе він говорив з ними нерадо й балакав тільки із стареньким батюшкою про давню давнину. Ледви-ж відійшов Тарас, в дім св'ященника прибігла стара Лимариха. — „А що? бачили, батюшка, нашого Тараса? Який він?“ спиталась вона молодого попа. — „Та бачив же!“ відповів він. „Але як би ти, бабо, знала, який він дурний! Сів собі з старим, та тільки розпитує про голодранців! Та ще, як на глум, попросив покликати нікчемного Смолька, свого школьного товариша, та й став із ним цілуватись!“ — „Чудно отце ви, батюшка, кажете;“ відповіла Лимариха дивуючись. „З нами Тарас ніколи не мовчить, а з вами мабуть не знав, про що балакати“.²⁾

¹⁾ „Споминки Варфоломея Г. Шевченка про Тараса Г. Шевченка“. „Правда“. У Львові, 1876; стор. 25—26.

²⁾ М. К. Чалый. „Жизнь и произведения Т. Шевченка“, стор. 51—52.

Коли Тарас виїзжав с Кирилівки, то сімья про- водила його за село, і відтак усі зайшли в корчму. На жиду-арендарі побачив Тарас єрмолку, пейси, лапсердак і патинки, дарма, що царським указом було заборонено жидам, носити такий костюм. Коли Шевченко натякнув на сей указ, то багатий жид відповів згідно, щоб він глядів свого носа. Тоді поет став погукувати про жидів-кровопийців і спімнув про теє, що арендарь за проценти у пана бере людей на роботу. Але жид погрозив паном, поліцією, і кинувся на Шевченка неначе з мокрим рядном. Поет не видержав і крикнув своїм родичам: „Хлопці! а простягніть лишень цього невіру на воздух, та всиште йому гарячих!“ — Хлопці, котрими проводив Микита, старший брат Тараса, в-мить простягли арен- даря і одубасили його на всі боки. Поки-ж жиди про сю халецу дали знати оконому, Тарас від'їхав в Зелену до Катрі. Опісля почалась тяганина су- дова, і родичі його заплатили в користь жида кілька десятків рублів.¹⁾

В зимі р. 1846. заїхав Шевченко в Ісковці, Полтавської губернії, де жив Олександр Чужбин- ський, що саме-тоді вернувся с Кавказа. В тім часі Тарас писав поему „Іван Гус“ і перерабляв епічний твір „Кавказ“, хіснюючись оповіданнями Чужбинського про ті гори.

Про „Івана Гуса“ пише Чужбинський, що Шев- ченко студіював гісторию гуссентизму, та що він в сій поемі взнісся до свого апогея. Але-ж крім „Івана Гуса“ були у поета ще інші стихотвори; — деякі з них прочитав він Чужбинському. По-між більшими стихотворами важнішою була ще „місте- рия“ без заголовку [мабуť „Великий Льох“]. Відтак заявляє Чужбинський, що в сій містерії поет роз- сипав багато квіток чистої української поезії.²⁾

У Чужбинського побачив Шевченко свою поему „Тризна“. Поет засміявся своїм симпатичним сьмі-

¹⁾ „Кіевская Старина“; т. XIX. 1887. стор. 567—568.

²⁾ „Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ“; стор. 13.

хом та заявив, що не годилося друкувати цього стихотвору, та от, де-хто хотів одурити Тараса, — зачепити його авторське самолюбів. І кинувши сю книжку, сказав він: „Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся! Нехай йому цур!“ ...

Чужбинський розказує про Шевченка, що він, приїхавши в Ієковці, був блідий, перебувши горячку. Тоді він стійно носив чорну, аксамітну шапочку. Чужбинський дізнався, що Тарас в часі недуги написав багато стихотворів. Шевченко приїхав в Ієковці за-для того, щоб разом с Чужбинським відбувати вандрівки в цілях археологічних. Вони оба порішили, поїхати в Чернігів на короткий час, а відтіль у Київ. Як вони їхали в Ніжнн, то зупинились нічу в одному містечку, щоб перепрягли їм коней. Аж ось у сусідній улиці стала горіти жидівська хатина. Збіглись мужики, але якось не хотіли гасити огню, бо се „горів жид“. Шевченко с Чужбинським прибігли на місце пожежі, і відтак поет кинувся ратувати майно погорільців. Опієся став він мужикам дорікати за те, що не хотіли ратувати жида, і доказував їм, що всякий чоловік в біді і нещастю став нам близьким братом, хоча-б він був нехристом.

Приїздом Кобзаря зворушився весь город Ніжнн, — двері квартири Тарасової не зачинялись. Найпаче студенти ліцея висказали йому сердечне „здоров був!“ Між иншими був також Н. В. Гербель, що опієся переклав „Кобзаря“ на мову російську. Йому-то написав Шевченко в альбум свою думу, що починається словами: „За думою дума роєм виліта“. („Кобзарь“, I, стор. 167). В Ніжніні зустрівся поет з давнім своїм приятелем, Сошенком, що в тому місті був учителем рисунків. Але й тоді, коли Шевченка всі земляки вважали славним поетом, Сошенко висказав йому свою гадку, що все-таки було-б лучше, коли-б він більш займався малярством, ніж поезією; ба, бідний учитель-малярь запримітив прямодушно, що Шевченкова поема „Тризна“ не має стійности літературної.

З Ніжнина поїхали оба путники в Чернігів.

В сьому городі відрисував Шевченко деякі стародавні пам'ятники штуки, і відтак з-відсіль їздив часто в село Седнів та бував гостем у Андрія Ів. Лизогуба. В Седневі намалював Шевченко кілька образів для сього приятеля. Тоді бував він також в Качанівці (в Борзенському повіті) у Григорія Степ. Тарновського, у котрого збирались літерати й художники.

В Чернигівщині, в селі Бігачи, малював Шевченко опісля (р. 1847.) портрет жони князя Кекуатова. Що-вечора після денної праці збиралися круг поета всі служащі в княжій окономії. Шевченко щонебудь або читав, або розказував, і так цікаво, що всі слухали з великою увагою. Іноді оповідання поета, на вигляд все серйозного, визначувалися таким жвавим гумором, що слухачі, старі й молоді, аж качались від реготу.¹⁾

Того-ж (1846.) року Шевченко с Чужбинським поїхали в Київ. В сім городі Тарас дістав місце „рисовальщика“ при комісії археографічній. С порученя сеї комісії їздив він по Україні, рисував види пам'ятних в гісторії місць і старих будівель, розкопував могили... Шевченко рисував тоді Лавру й коритарі, що ведуть в ближчі й дальші печери. Тут нарисував він портрет одного сьліпого атамана жєбручих дідів.

Іноді покидав він свою роботу та бив байдики. Коли-ж лучились дні дощеві, то нераз лежав собі цілий день на постели й читав часописи, або такі твори гісторичні, котрими міг хіснуватися в малярстві. Мабуть тоді хотів навчитись мови французької, але не довів сеї науки до путя.²⁾ Живучи в Києві, рідко він навідував панів. — „Не хочетця мені натягать от-того фрака, — щоб він зслиз!... Ходімо лучше на Дніпро!“ говорив він бувало, спекавшись запросин на забаву панську, — „сядем де-небудь на кручі й засьпіваєм.“ — Нераз сїдав він на полі осторонь від людей і, схиливши голову на руки, думав

¹⁾ „Русская Старина“. 1891; кн. V., стор. 429. — „Зоря“. 1892; стор. 86.

²⁾ Чужбинській, „Воспоминанія о Т. Шевченкѣ“; стор. 36.

свої думки, або глядів у даль перед собою; — іноді-ж, закривши лице руками, плакав гірко.

Коли-ж годі було вимовитись від тих запросин, то поет, явившись у домах аристокрації, вмів придержуватись правил чемности, з-за чого всі його вельми поважали. А вже-ж страстно любив Тарас прості звичаї народні й ходив радо в ті дома, де його приймали не пишно, але щиро. Там бував він веселий, говіркий; особливо-ж любив розказувати всілякі пригоди способом шутливим.¹⁾ Наймильшою-ж була йому тота гостина, коли приготовано йому добрий сільський обід, се-б-то борщ із сушеними карасями, з сьвіжою капустаю і з иншими придатками, пшоняну кашу, запіканого Дніпрового ляца і т. и.

Поет любив дуже дітей: сїдав нераз між них в кружок на улиці, оповідав їм казки, робив сонїлки, сьпївав пісеньки, котрих знав багато. — „Кого люблять діти, той, значить, ще не зовсім поганий чоловік“, говорив Шевченко про себе. — Коли рисував розвалини „Золотих воріт“ в Київї, найшов він раз між валами трилітню дівчинку, щб туди була заблукалась. Він посадив її побіч себе на розетелену хустину й робив їй різні забавки, граючись із нею дотіль, докіль не надійшла зажурена мати, щб глядала своєї дитини.

Про відносини Тараса до жіноцтва пише Чужбинський, що він любив жіноче товариство, і що займався іноді красою, але ніколи на-довго. — „Ах, дурниця!“ говорив він, — „поки з нею балакаю, то будім-то щось і ворухнитця у серці, а там і бай-дуже!“ . . .²⁾ А вже-ж чи-мало зворушилось його серце почуванєм до одної красавиці, щб морочила голови всіх, хто лишень попався в єї тенета. Шевченко рисував єї портрет і складав для неї деякі вірші. Але незабаром розчарувався він у своїй лю-

¹⁾ Тарас любив розказувати сьмішне, а не анекдоти, як Квітка-Основяненко.

²⁾ „Воспоминанія . . .“, стор. 32.

бові до тої вітрениці. Одного ранку запросила вона Шевченка, щоби прочитав їй свою поему; — сказала, що хотіла-б доволі налюбуватись читанєм, та що саме-тоді нікого в неї не буде. І от, яке диво з'явилось очам Шевченка, коли ввійшов у кімнату красавиці! Навкруги неї сиділи три любовники її: студент, гусарин і грубий генерал. Поет стерявся і, хоч хазяйка мило до його промовляла, він вийшов с кімнати і не бачив більш тої вітрениці.¹⁾

Довше жив Шевченко в Переяславі в господі свого приятеля А. О. Козачковського, щó був лікарем духовної семінарії. Тарас мав там окрему кімнату, любив, як до його збиралися товариші, але не любив багато з ними балакати. Завсїгди було сидить, мов нікого не бачить, курить люльку одну за другою, та все про щось думає. Коли збирались до його гості, то більш балакали самі про-між собою, а він рідко вмїшувався в їх розмову. Треба було чим-небудь цікавим зачепити його. Жартуючи, починали гості розмовляти про Україну, про Хмельницького і т. и. Один з них починав говорити, що добре було-б, коли-б Україна мала самостійність, відтак лаяв він Хмельницького, — а другий нарощне натякав на гісторию й на географічні обставини України та казав, що Хмельницький зробив те, щó треба було і т. и. До сього опонента приставав гурт, а потім усі звертались до Шевченка, мов до судьї, кажучи: „Адже так? Тарасе! — адже гісторія й географія...“

— „Та й обридли ви мені з вашою гісториєю й географією“, — починав тоді Шевченко. „Подивітця, на віщо похожа ваша гісторія, щó в ній написано: *„Былъ такой-то царь, поправилъ государство, финансы, администрацію, и умерг завпцавши государство своему наслѣднику. Новый государь засталъ государство въ крайне разстроеномъ состоянїи; но старанїемъ и непрестанными заботами поправилъ дѣла государства, обогатилъ казну, учредилъ судѣ правый и умерг благословляемый народомъ . . . Новый государь засталъ*

¹⁾ *ibid.*, стор. 32—33.

государство «з крайне бідствениомъ положеніи» і т. д.

Шевченко ніби забувався, все щось думав, нікого не бачив кругом себе, а к тому ще не дуже був дбалий о себе. Нової одежі шити він не любив, а ходив у старій. Знаючи-ж добре, коли Шевченко дістане гроші с Київського археографічного общества, Козачковський тиждень перед тим кликав до себе кравця-жида, брав із кімнати Шевченка його жупан, поки він спав, давав жидови зняти мірку, а жупан знову клав на місце. Коли Шевченко дістав гроші с Києва, тоді кравець приносив йому новий жупан. Шевченка се дуже здивувало. — „Як? який жупан?“ — „Ви-ж, паночку, заказували жупан на сьогодні, — ще я з вас і мірку знімав!“ — „Що за біс! нічого не згадаю!.. І торгувався?“ — „А як же!“ Шевченко віддавав гроші і заспокоювався, повіривши жидови.

Хоча-ж Шевченко діставав чи-мало грошей с Києва, то вони в його ніколи не держались, бо він роздавав, кому попало, не дивлячись, скільки дає. Раз під таку-руч приходять до Козачковського кріпак і плачучи розказує, що в його украдено пару волів. Козачковський тільки пожалкував і відслав мужика з Богом. Шевченко-ж вийшов на-зустріч мужикови так, щоб його ніхто не бачив, розпитав про все й дав йому 50 карбованців „в позику“, кажучи: „Оддаси коли-небудь, як розбогатієш“. — „Як же я оддам вам? коли я вас не знаю,“ — одмовив здивований мужик. — „Все одно, пізнаєш!“ відповів Тарас.¹⁾

Шевченко помагав усякому, кому тільки міг допомгти, та не зважав на те, що найшлись хитрі люде, котрі одурювали його, беручи від його гроші, хоча їх не потребували. Як отже декотрі приятелі Тарасови радили, щоб він тільки тим людям подавав свою поміч, що справді бідують, то він, бувало, мовив тоді: „Я й сам про це знаю; та нехай лучше тричі одурять мене, а все таки у четверте подам тому, хто справді не бачив може й шматка хліба.“

¹⁾ „Зоря“, 1886; стор. 119—120.

7. Товариство святаго Кирила і Методія.

В Київі пізнався Шевченко з декотрими молодими Українцями, з Миколою Костомаровом, Паньком Кулішем і н. С тими новими приятелями Тарас їздив по Київщині, та відрисовував стародавні церкви й важнійші будівлі давньої столиці Руси-України. Тоді приготував Тарас русинки до альбума „Живописная Украина“. Іноді забавлявся с товаришами й сьпівав всілякі пісьні народні, та й розказував казки про давню бувальщину. Часто він бесідував с приятелями про гірку долю України й став думати, як би допомгти бідному народови.

В перший день празника Рождества Христового р. 1846. заснував Микола Костомаров, ад'юнкт-професор університету Київського, потайне політичне товариство, се-б-то „товариство святаго Кирила й Методія.“ Члени сього товариства бажали, видвигнути свою націю с темряви, котра не давала духовним силам єї піднятись із занепаду, а тим самим нівечила і єї добробут.¹⁾

Ось-які були бажаня членів сього товариства :

1. Визволенє славянських народів с-під кормиги чужих народів. — 2. Організованє їх в самостійні політичні групи з удержанєм федеративної їх звязи між собою. Самостійними-ж народами славянськими признавались : а) Українці; б) Велико-Русси з Біло-Руссами; в) Поляки; г) Чехи з Словінцями; д) Лужичане; е) Ілліро-Сербове с Хорутанами; ж) Болгары. — 3. Усуненє всякої неволі. — 4. Знесенє кастових привілеїй. — 5. Релігійна свобода й терпимість в вірі. — 6. При повній свободі всякої науки віри заведенє одного славянського языка в публичнім богослуженю всіх існуючих церков. — 7. Повна свобода думок, науки й печатаного слова. — 8. Виклад всіх славянських языків і їх літератур в наукових інститутах всіх народів славянських. — 9. Управа, законодавство, право власности й просьвіта у Славян мають основуватись на святій релігії Іеуса Хри-

¹⁾ Куліш, „Хуторна поезія“, стор. 7.

ета. — 10. Поодинокі славянські народи вислають своїх репрезентантів на загальний славянський збір.

Члени цього товариства бажали ширити свою проповідь устним і печатаним словом, найпаче-ж доброю наукою дівчат, яко матірок і сестер тих діячів, що малц колись вирости серед стуманілого люду, і холодного, лінивого панства. Тим-то вони постановили піклуватись, щоб на Україні постало як найбільш письменного й тямущого жіноцтва. Відтак установлено помалу-малу підготовляти й уряд і панів до знесення кріпацтва за помічю науки й намови, а простий люд — до нової кращої долі — за помічю шкіл. Розпочати-ж се діло повинні були пани-гуманісти у своїх селах.

Високі ідеї товариства Кирило-Методіївського висказував Шевченко в поетичних своїх творах, особливо-ж в „Посланію землякам“ і в присьвяті „Івана Гуса“ Шафарикови. Тоді вже його муза запротестувала з усією енергією своєю против ледарства сильних мира'сього. ¹⁾ Київська громадка вважала Тараса вже не-то кобзарем, а національним пророком, і обгортала „українського барда“ глибоким почитанем. Ба, Куліш пише, що для його сяєво духа Тарасового було чимесь надприродним. ²⁾

А вже-ж організацією товариства Шевченко не міг займатися, та й Куліш із-за своєї аристократичної вдачі стояв подалеки від других товаришів; проте в „Хуторній поезії“ заявив він ось-що: „Обох нас не прийнято в тайне політичне общество за-для того, що ми й самі по собі працюватимемо для славянської і української свободи, а тим часом, на случай игемонського гонення, до нас ніхто не причепицца“. ³⁾ Все-ж таки Куліш хвалив статут товариства, пишучи між иншим от-се: „В статуті, як опісьля вже стало мині відомо, між иншими премудрими задумами було сказано, що Українці сполу-

¹⁾ *ibid.*, стор. 12.

²⁾ *ibid.*, стор. 15.

³⁾ *ibid.*, стор. 28.

чать Славянщину в одну федерацію під протекцією всеросійського імператора, а коли-б всеросійський імператор на се не зволив, то будуть промишляти об собі як-небудь инше.“

Між-тим відвідував Шевченко своїх приятелів і підносив їх духа до любови рідних съвятощій. В загалі бував він неначе душею всякого збору Українців. Дня 22. січня р. 1847. в Вознесенській церкві села Оленівки (Борзенського повіту, Чернигівської губернії) Тарас держав вінець при вінчаню Панька Куліша з сестрою Василя Білозерського, будучи „старшим боярином“. Коли молодята прийшли від вінця в хутір Мотронівку, то Шевченко, здоровкаючись з молодю, кликнув словами одної народної коляди: „Чи ти царівна, чи королівна?“ На щó жених одвітив шутливо: „На чужий коровай очей не поривай, да собі дбай!“¹⁾

Живучи в тім хуторі, Тарас очаровував матір'я Білозерського своїм сьпівом. Ходить бувало по кімнаті, заложивши руки на-зад, опутивши в-низ задуману голову, та сьпіває народні пісньні. А по-за-як любив рідну мову, і в ній висказував свої ідеали, то дорікав всякому, хто єї цурався. Про-те писав раз ось-що до Варфоломея Шевченка: „Скажи братови Микиті, що, як писатиме до мене, то нехай пише по-нашому, бо як ні, то й читати не буду, а то мені вже й так от-ся московщина обридла!“²⁾

В тім (1847.) році блиснула Тарасови надія на кращу будучність. Саме того часу мати княжни Варвари Рєпніної вистаралась у міністра для Шевченка місце професора живописи при Київській університеті. Відтак одна молода Українка була такою ентузіясткою супроти поетичних творів Шевченка, що хотіла жертвувати йому своє віно на те, щóб поїхав на три роки в Італію і там пізнався з сьвітом клясичним. Зоставалось тільки нахилити поета до прийому такого приносу. У сьому дразли-

¹⁾ „Кіезская Старина“; том IV. 1832; стр. 73.

²⁾ „Правда“. Львів, 1876; стор. 24.

вому ділі спустились на Куліша. Тарасови тоді нічого так не хотілось, як зачепитись на житє в Києві, і вже мечтав він про якусь живописну академію на Україні, про якесь царство плястики української. Веселячись в-купі с Тарасом ясними перспективами українського духу, Куліш почав жалкувати, що він у Києві, яко артист, буде самітником, і що самота не дасть йому розвинути художницького його смаку до повної повні. — „Не по чім і бв, як не по голові!“ відказав Тарас, наеупившись, і міцно стукнув по якійсь книзі своїм кулаком, дужим, як у глядителя. Тоді Куліш сказав йому просто, що коли-б він здобув собі художницький паспорт за границю, то гроші будуть видаватись йому видавцем, як із царського скарбу, три годи, а скарбівничим буде сам Куліш, нехай тільки Шевченко дасть слово, не допитуватись, з-відкіля сі гроші взялися. Почувши се, Шевченко зрадів як дитина. Зараз почав міркувати, як роздобути художницький паспорт. Були-ж тоді між панами-Українцями такі люде, що й тут помогли-б Кобзареві.¹⁾

Вельми щасливий, яким ще не бував ніколи, виїхав Тарас із Київa в Полтавщину й Чернигівщину, щоб позбирати до-купи свої, як він звав, шпаргалі, бо тиняючись по Україні козаком-артистом, покинув не в одному панському дому свої рукописи. Поїхав отже в Лубни, повітове місто Полтавської губернії. Коли-ж він, гостюючи у якогось приятеля, вигодосив кілька своїх вольнодумних поезій, найпаче-ж „Сонь“, то найшовся хтось, що доніс урядови, мабуть-то Шевченко виступає ворожо против царя. Трохи-перегода їхав він с Чернигова до Київa, але вже не доїхав до гóрода. Коли перевозився поромом на Дніпрі, то його арештовано, 5. квітня р. 1847.

Саме тоді арештовано також Костомарова і вісьмох інших Українців, що були членами товариства Кирило-Методійського. Час від часу сходились вони в квартирі колежеського секретаря Гулака-

¹⁾ „Хуторна поезія“, стор. 17—18.

Артемовського за Софійською огорою в домі протєрея Завадського. Та от, о-по-стін є кватирою Гулака займав помешканє Олекса Петров, студент університету. Петров чуючи, що приятелі Гулака, зібравшись у його, балакають про справи державні, був о стільки метким, що спізнався з Гулаком, і до такого ступня надбав довіря, що Гулак допустив його на свої збірки і виявив йому істнованє товариства сьв. Кирила й Методія. Петров же подав про все те звістку своєму начальству. У Гулака знайдено статут товариства, а у декого з його товаришів забрано примірники рукопису з заголовком „Закон Божий“ і „Подністрянка“. В обох сих письмах з'являлись уже революційні думки з бунтовливими відозвами до племен славянських. Відтак дізналось начальство, що „Закон Божий“ був перерібною твору Міцкевича „Księgi pielgrzymstwa polskiego“, — перерібною такою, що її припасовлено до України. У декого знайдено поезії Шевченка „Сон“, „Кавказ“, і ще інші рукописи змісту революційного.

Із Київва повезли Шевченка в Петербург і посадили в Петропавловській кріності. Коли він пісьля допросу в „Ш. отдѣленіи“ разом с Костомаровом ішов у свій „номер“, то сказав своєму приятелеви: „Не журися, Миколо! доведеться ще нам у-купі жити“. ¹⁾

В донесеню шефа жандармів, графа А. Θ. Орлова, до царя Миколая І. видано на Тараса ось-який присуд: „Художника Шевченка за складанє революційних і в найвищому ступні зухвалих віршів, як людину з міцним складом, вирядити салдатом в Оренбурський окремиий корпус с правом вислуги, доручивши начальству, мати найпильнійший догляд, аби Шевченко в жадному разі не писав революційних і пасквильних творів“. На першотвору власною рукою царя написано олівцем: „під що-найпильнійший до-

¹⁾ Описєля, згадуючи товаришів тої недолі, Шевченко написав короткий стихотвір п. з. „Моїм союзникам“. („Кобзарь“, II; стор. 80).

гляд, заборонивши писати й малювати". (28. травня р. 1847.)¹⁾

8. Шевченко в неволі.

В арешті сидів Шевченко три місяці; опісля-ж вивели його на сьвіт божій, посадили на „чортопхайку“ і відвезли аж в Оренбурі, де в червні р. 1847. представлено його корпусному комендантові В. А. Обручеву. Тут зачислено його рядовим в Оренбурський лінійний баталіон № 5. Йому заборонено писати й рисувати, „*чтобы отъ него*“, як сказано в письмі воєнного міністра до генерала Обручева, „*ни подъ какимъ видомъ не могло исходить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочиненій*“. С-першу не боронено Шевченкови листуватися с приятелями; коли-ж при трусениці найшлись у його листи й рисунки, то найблизшим начальникам його дано остру догану за той попуск.

Того часу служив в Оренбурській комісії Федір М. Лазаревський, що опісля так сердечно подружився з Шевченком. Дізнавшись, що Тараса перевезли в Оренбурі, просив він „чиновника особыхъ порученій“ при Обручеву, полковника Є. М. Матвієва, облегчити гірку долю поета. Від Матвієва пішов Лазаревський в касарню, де жив Шевченко, бажаючи його пізнати. Саме-тоді читав Тарас Біблію, котру дали йому в Петропавловській кріпости. Шевченко прийняв гостя з-разу недовіркуватю; але як почув рідну мову, а до того як з очей вичитав Лазаревському щирю прихильність, то с того дня бував він частим гостем в домі сього земляка.

Дві роти 5. Оренбурського лінійного баталіона, перша й друга, занимали тоді степові укріплення, Оренбурське й Уральське, а дві роти стояли з баталіонним штабом в Ореській кріпости. Так отже з Оренбурга перевели Шевченка в Ореську кріпость і тут

¹⁾ „Русскій Архивъ“. 1892. іюль. — „Правда“. 1893; стор. 85—95.

зачислили його на службу в другу роту, в котрій він по „ранжирному“ списку значився 191. чоловіком, а ростом виказаний в два аршина і $\frac{1}{4}$ вершка.

В чужому кирізькому степу побивався поет тяжкою недолею-неволею. Кругом його „протягнулась трупом бездиханним помарнілая пустиня, кинута Богом“ („Кобзарь“, II; стор. 24; в. 24—27). І там не вільно було йому ні писати, ні рисувати; про-те довелось йому, „з віршами ховатись, мережати книжечки, сьпівати й плакати в буряні“ (II, 82). Про ті свої вірші сказав поет ось-що в одній думці:

Не для людей і не для слави
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я, —
Для себе, братія моя!
Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра, мов, далекого
Слова прилітають
І стелютця на папері,
Плачучи, сьміючись,
Мов ті діти, і радують
Мою сиру душу
Убогую . . . (II, 19—20).

В неділю виходив бувало нишком в поле, та тинявся по-над рікою Уралом. Виходить, дивиться і згадує Українцю, — і згадати боїться. І там степи, і тут степи, але-ж кирізькі степи не такі, як на Україні, „руді-руді, аж червоні, а там голубії, зеленії, мережані нивами, ланами, високими могилами, темними лугами“. („Кобзарь“, II; стор. 83—84).

Давні приятелі стали забувати про свого Кобзаря, і лишень де-хто помянув його добрим словом. Так А. І. Лизогуб прислав йому із Седнева Шекепіра і матеріали до рисованя та мальованя.

З Орської кріпости Шевченко написав перше своє письмо до княгини Репніної, вложивши його в письмо до приятеля Лизогуба. В тім письмі силкується він вдарити лихом об землю і посьміятись

над своєю долею; тільки-ж сьміх його лунає жалібнійше, ніж гіркий плач. Ось-що пише він: „Ви певно розсьміяли-б-ся, коли-б тепер мене побачили. З'образить собі неповоротного гарнізонного салдата, нечесаного, неголеного, з дивовижними вусами, — от-це буду я! Сьмішно, а сьлози котятця. Що-ж робити? Така воля Божя! видно, я мало тернів в моім життю! Правда, що попередні мої терпіня супроти теперішніх були дитячі сьлози. Гірко, не-в-міру гірко!“ . . .

Довго не діставав Шевченко відповіді від княжни Репніної. Коли-ж одержав давно дожджане письмо, то дотіль читав-прочитував його, докіль не вивчився на память. Любо зробилось Шевченкови на душі, коли дізнався, що княжна Варвара не відцуралась його в нещастю. В день своїх іменин, 25. лютого р. 1848., так писав поет до неї: „Я неначе с твердого сну проснуся, коли дістану лист від кого-небудь, щó не відцурався мене. Ваше-ж письмо перенесло мене з мрачної касарні на мою родину і в Ваш чудовий Яготин. Яка це розкіш, уявляти собі тих, щó споминають о мені, хоча таких дуже мало. Але щасливий, хто вдоволяєтця малим, — а я тепер належу до найщасливіщих. Бесідуючи з Вами, я святкую 25. лютого не гучно, як бувало колись, але так тихо-тихо й так весело, як ніколи не святкував. . .“

Сей лист докінчив Шевченко аж 29. лютого. Пише відтак ось-що: „26. лютого. Вчора я не міг докінчити свого письма, тому-що салдати-товариші скінчили науку; почалися оповідання, кого били, кого похвалились бити, — гук, крик, балабайка вигнали мене с касарні. Я пішов на квартиру до офіцера (мене, спасибі їм, всі приймають, як товариша) і тільки щó забрався кінчати лист. . . Пишіть до мене й присилайте книжки. - 28. лютого. Вчора я пересидів до рана й не міг зібрати мислей, щóб докінчити листу. Щось таке зайшло на мене, сам не знаю щó. „Прийдѣте вси труждающіися и обремененніи, и Азъ упокою вы“. Перед благовістом до утрени прийшли мені на гадку ці слова Роспятого за нас, і я немов ожив, пішов на утрению й так радісно,

так щиро моливсь, як може ніколи. Я тепер говію й сьогодні причащався. Рад би я, щоб усе моє житє було так чисте й хороше, як сьогоднішній день! Як Ви маєте книжку Томи Кемпійського „О подражаніи Христу“ (переклад Сперанського), то пришліть ради Бога! Весною жде нас похід у степ на береги Аральського моря для ставлення нової кріпости. Бувалі в таких походах порівнують тутешнє житє в Орській кріпости з раєм. Як же то там мусить бути, коли тут рай! Але ніхто як Бог! Одно мене журить, що туди не ходить почта; і прийдеця рік, а може й три (коли переживу) не мати звістки ні від кого близького мому серцю“ . . . ¹⁾

На такий безнадійний лист поважилась княжна Рєшніна написати до шефа жандармів, графа Орлова, просячи його горячо, щоб Шевченкови позволено рисувати. В сім письмі замітила вона, що справедливість стається жоретокою, коли переступить свої границі. На се-ж письмо граф Орлов поки-що не відповів нічого, але пригадав княжні Рєшніній опісьля єї просьбу за Шевченком.

В листі до кн. Рєшніної Шевченко згадує між иншим про одну досіль незнану річ, що він від дня, коли прибув в Орєску кріпость, писав дневник, та що в гірку годину спалив його. Добрі його начальники мимо острої заборони потурали йому, так що він тайком міг собі писати. Вже в перших найтяжших роках своєї неволі запиєував він свої поезії в маленький зшиток, що його носив все при собі в холяві, а опісьля в Петербурзі показував його Костомарову й Турґєневу. ²⁾ Пізнійше писав Шевченко

¹⁾ „Кіевская Старина“; т. XXIII. 1888; в статї Н. Стороженка „Первые четыре года ссылки Шевченка“; Порівн. переклад сеї статї у Львівській „Зорі“. 1889. стор. 89—94.

²⁾ Тарас став тоді свої вірші писати в книжечці з сивого, поштового паперу. Її ховав він бережливо в холяві. Та книжечка починається (р. 1847.) стихотвором: „Думи мої, думи мої, | ви мої єдині!“ („Кобзарь“, II; стор. 8), а кінчиться (р. 1850.) стихотвором: „Заступила чорна хмара | та білу хмару“ (ibid., стор. 176—178). В тій книжечці є 126 стихотворів; — між більшими визначаються: Княжна, Відьма, Сон, Іржавець, Чернець, Козач-

свій дневник в останнім році своєї неволі, і більшу його частину надруковано 1861. і 1862. р. в Петербурській „Оснoві“.

В Ореській кріпості пізнався Шевченко з деякими засудженими дворянами, котрі морально нижче стояли від простих колодників і справдішніх) каторжників-душегубців. Одного с таких упавших членів виешого товариства зобразив Тарас в повісті „Нещастний“, що її написав в мові російській. А вже-ж не-малу симпатію заявив поет деяким тямущим Полякам, що сиділи в тій кріпості; особливо-ж по-приятельськи він відносився до Сераковського, Залеського, Желіговського (Антонія Сoви). Від Броніслава Залеського дістав Шевченко польські поезії Богдана Залеського, і відтак удержував з ним дружно кореспонденцію.¹⁾ В 1858. р. присвятив він сьому приятелеви стихотвір п. з. „Ляхам“. („Кобзарь“, II; 244).

В Ореській кріпості прожив Шевченко осінь і зиму р. 1847—1848. Весною р. 1848. обі роти, що там стояли, а з ними й Шевченко, перейшли в Уральське укріпленє. З-відти майже таки зараз поведено відділ війська, зо дві тисячі, над ріку Сир-Дарію, де тоді удержувалась власть Росей. В тім відділі були й козаки й башкіри, ба й вольнонаємні робочі, і ті дві роти, с котрими був Шевченко. Цілий похід відбув Тарас пішком, віддільно від роти військової. Другого дня пісьля виходу побачили путники з-далека пожежу степову, вдіяну Киргізами, щоби спалити зівялу, суху ковиль-траву. Шевченко довго любувався тим видом і змалював акварелею картину тої імпрoвізованої ілюмінації. Відтак подарував він сей образ генерал-майорови Шрайберови. Офіцери сьлідом за своїм начальником на-випередки обешпували Тараса ласками, а один з них, штабовий капітан Макшеєв, ділив з ним хліб-сіль і приймав його на ніч до свого намету. Поет скинув шинелю та й

ровському, Варнак, Сотник, Петрусь, і. п. („Кіевская Старина“ т. XXXVI. 1892; в статї В. Науменка: „Къ вопросу о научномъ изданіи „Кобзаря“ Т. Г. Шевченка“; стор. 318).

¹⁾ „Кіевская Старина“; т. V. 1883.

убрався у свій одяг, запустив довгу бороду, так що зовсім не виглядав на салдата.

Як тільки прибув той відділ на місце, зараз прийнявся за докінчене Раїмського укріплення, котре заложено рік перед тим на ріці Сир-Дарій, а опісля приступлено до будови великого форту, що його назвали Кос-Аральським. Той форт стояв недалеко Раїмського укріплення і був назначений для поміщення складів і фльотилі Сир-дарійсько-аральської, що тоді тільки що повставала. В-недовзі були готові і фльотилія і форт Кос-Аральський. А що для служби на фльотилі не вистарчало людей, то на те відправлено під руку капітанови фльоти, А. І. Бутакову, с першої і другої роти Оренбурського лінійного баталіону 5 під офіцерів, 36 рядових і одного фельдшера. В числі тих імпровізованих матрозов находився також рядовий другої роти, Тарас Шевченко. Бутаков приїхав туди в цілях наукових для описаня моря Аральського, а по-за-як він дізнався, що Шевченко гарно рисує й малює, то постарався о те, що Тарас прийшов під його руку, бо міг би відрисовувати види берегів незнаного дотіль моря.

Шевченко, ставши матрозом, зазнав пільги в своїм побуті. Вже не копав землі, — не таскав її на собі для насипки укріплень, і то цілими місяцями на снєці! Тепер рисував він береги, картини Сира та Араля; відтак добре жилось йому на судні, котрим управляв сам Бутаков.

Бутаков бо осматрював і описував береги й острови, остаючи для-того за кожним разом по пять місяців безпереривно на морю. А вже-ж не-мало на-терпілись тоді пловці і від бурі, і від лихорадки, і від непривички жити на воді, і від тих клятих комарів, що їх цілі хмари носяться по берегах Араля. За ті невгоди всі, що відбували службу матрозов, отже й Тарас, дістали опісля „Всевисочайше“ даровану грошеву нагороду, кожний по 5 рублів сріблом.

У своїм дневнику записав Тарас одну шуточну подію, котра лучилась йому тоді з-за того, що в його була широка борода. „В 1848. році“, пише Шев-

ченко, „після тримісячної плавби по Аральському морю ми вернулись в устє Сир-Дарії, де мали провєсти зиму. При форті на острові Кос-Аралі, де гарнізоном стояли уральскі козаки, вийшли ми на беріг. Уральці, побачивши мене с широкою, як лопата, бородою, сейчас зміркували, що я певно мученик за віру. Оповістили про-те свого командира, а той, не дурак, попросив мене в комиш, та беркиць передо мною на-в-колінки! „Благословите, батюшки, мы уже все знаем!“ Я також не дурак, зміркував, в чім діло, та й подав йому „раскольничье благословеніє“. Осаул зрадивши поцідував мене в руку, а вечером справив нам такий бенкет, який нам і в сьні не снівся“. ¹⁾

Живучи в Раїмі, Тарас окрім портретів малював іноді які-небудь мальовничі місця і легенькі жанрові картинки, а одного разу намалював велику карикатуру на місцеве товариство. Жіночого елемента в кріпості було дуже мало. Окрім одної попаді була тільки одна родина провантського урядника Цибісова, та ще одна жінка. То-ж не дивно, що дочка Цибісова, гарненька чорнобрива дівчина, опанувала серця всіх офіцерів. В неї були закохані всі Раїмські кавалери, й дівчині не можна було вийти на улицю, щоб зараз-же не оточила її ціла юрба закоханих. Особливо виявляло ся се жениханє в перших днях кожного місяця, коли голови офіцерів були затуманені після кількох ночей безмірного п'янства. Бідолашна дівчина в сі дні мусіла вислухувати трохи-не від кожного п'яне жениханє, і кавалери просто вдиралися в господу Цибісова. Звичайно, що се не подобалось батькови і він часто витав гостей не дуже привітно. От на се-то „паланє п'яних сердець“ Шевченко намалював карикатуру, — се-б-то намалював усіх, щб залицялися до дівчини, простуючих довгою низкою до дому Цибісова простісінько с шатра маркитана. Виновниця-ж демонстрації, дочка Цибісова, сиділа коло хати в обіймах ма-

¹⁾ „Основа“. 1861; сентябрь; стор. 13—14

тери, а по-над ними з'являлася гнівна постать батька с піднятою в гору лопатою в руках.¹⁾

Морською експедицією р. 1849. скінчилась і служба Шевченкова на морю. Та експедиція тривала мало-що не півтора року. За той час Шевченко не мав майже ніяких звісток про своїх приятелів і сам ледви-чи писав до кого. Тоді написав він немало стихів. Між іншими скомпонував поезію „На Різдво“ („Кобзарь“, II; стор. 87—88), котру присвятив Ф. М. Лазаревському. А коли прощався с Кос-Аралем, то написав думку, що починається словами: „Готово! Парус розпуетили . . .“ (II; стор. 25).

В жовтні відправився Бутаков до Оренбурга, щоб начальникови краю здати справу з своїх робіт. Між іншими взяв з собою й Шевченка, щоб той під його проводом кінчив роботи около описаня Аральського моря. В Оренбурзі прожив Тарас пів року (від листопада 1849. до квітня 1850. р.); — був се світлий час в його життю на заславю. Земляки з Лазаревським на чолі витали його радісно й виправили бенкет в його честь. Клубок польских засланців (Броніслав Зальський, Сераковський, Станевичь, Желіговський і. и.), що звичайно держалися осторонь від Россіян і Українців, на сей раз уважали собі честю, приймати в себе українського поета-мученика. Тоді Шевченко не робив військової служби, жив не в касарні, а в дому свого приятеля, ад'ютанта при Обручеву, К. І. Герна, котрий відступив йому частину свого дому, де Тарас уладив собі справжню робітню художницьку. Бутаков показав відтак генерал-губернатору Обручеву праці експедиції, а на першому місци предложив альбом з видами берегів Аральских; він вносив офіційально, щоби творцєви сього альбома, се-б-то Шевченкови, виеднати аванс в „унтер-офіцери“. Обручев вволив волю Бутакова і вступився за Шевченком, але с Петербурга одер-

¹⁾ „Южный Край“, 1890. № 3435. — В перекладі українським переказала сю статью М. Комаїівна п. з. „Децо з життя Т. Г. Шевченка в Раїмі. („Зоря“, 1891; стор. 91 - 94.)

жав він остру догану за те, що на перекір царському приказови дозволив Тарасови малювати. Відтак Бутакова поставлено під тайний догляд поліції, та звернено альбом рядовому салдатови Шевченкови. Його перевели с пятого лінійного баталіону в перший, котрого штаб з двома ротами стояв тоді в Уральську.

Коли-ж поет не мав уже надії, освободитись з неволі, то писав нишком свої думи, в котрих вельми жалкувався про свою недолю-неволю. Ось-які слова сумовитого одчаю видобувались іноді с-під за-кервавленого його серця:

Чи мати Богу не молилась,
 Як понесла мене, — що я,
 Неначе лютая змія
 Розтоптана в степу здихає,
 Захода сонця дожидає!
 От-так-то я тепер терплю,
 Та смерть із степу виглядаю . . .
 А за-що? — їй-Богу не знаю!
 А все-таки її люблю
 Мою Україну широку,
 Хоч я по їй і одинокий,
 (Бо, бачте, пари не найшов,)
 Аж до погибелі дійшов (II, 16).

Із Оренбурга писав Шевченко до кн. Рєпніної тричі. Перший лист, написаний 14. падолиста р. 1849. після повороту з Аральської експедиції, малює апатию поета до вишних ідей. „Не багато проминуло часу“, пише Шевченко, „а як багато змінилося! Ви самі не пізнали-б уже в мені давнього, жаркого поета. Ні, я тепер став надто розумний! Виставіть собі: майже за три роки ані одної ідеї, ані одної думки вищої; — проза й проза, або лучше сказати, степ і степ. Так, Варваро Николаївна, я сам дивуюсь моїй зміні; в мене тепер майже нема ні смутку, ні радости; за-те є мир душевний, моральний спокій аж до рибної холоднокровности. Будучість для мене

так як би не істнувала. Не вже-ж безнастанні нещастья можуть так сумно перетворити чоловіка? Воно-б то так! Я тепер просто чиста противність бувшого Шевченка, — і Богу дякувати!“¹⁾

Аж ось Шевченко довідався, що подане Обручева на його аванс відкинено, що йому опять заборонили писати й рисувати; крім того дійшли до його слухи, мабуть-то на весну знов вишлють його на Аральське море. Тому-то в другім листі до княжни Репніної писав він між иншим ось-що: „От як я стрів новий рік! Не правда, що весело? Сьогодні пишу до В. А. Жуковського і прошу його, щоб мені виробив дозвіл бодай рисувати. Напишіть і Ви, коли з ним знайомі, або напишіть до Гоголя, щоб він написав до його, — вони живуть з собою дуже добре. Більше не сьмію Вас безпокоїти... Страшна безнадійність; — так страшна, що хіба тільки одна християнська філософія може боротись з нею. Я вас прошу: дістаньте в Одесі, бо я тут не найшов, і пришліть мені Томи Кемпійського „О подражаніи Христу“. Єдина відрада моя в теперішню годину — се Євангеліє; я читаю його що-днини й що-години. Перше колись думав я аналізувати серце Марії Непорочної, Матери Христової, але тепер і се буде мені в вину! Як сумно я стою між людьми!...“²⁾

В третім листі до Варвари Репніної з д. 7. марта р. 1850. Шевченко не жалкується вже про свою недолу й мало говорить про себе. Лист той замітний поглядом Шевченка на талант Гоголя й на значіне його творів. — „Всі дні колишнього мого побуту в Яготині“, пише він, „суть і будуть для мене чергою чудових споминок. Один день був покритий легкою тіною, але останнє Ваше письмо освітило і ту сумну споминку. Ви певно забули, — пригадайте собі! Раз якось стали ми говорити про „Мертві душі“, і Ви відозвались незвичайно сухо. Мене вразило се немилу, бо я все читав Гоголя з роскошю і все

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. XXIII. 1888; стор. 14.

²⁾ *ibid.*, стор. 15.

в глибині душі поважав Ваш високий ум, Ваш смак і Ваші ніжні чуття. Мені було болючо; я подумав: не вже-ж я такий простий і дурний, що не можу ні розуміти, ні почувати того, що красне? . . . Мене-ж дуже тішить теперішній Ваш погляд на Гоголя і на його безсмертний твір, — радю, що Ви поняли справді християнську ціль його. Так, перед Гоголем треба клонитись, як перед чоловіком, що є обдарений вельми глибоким умом і найніжнішою любов'ю до людей. . . .¹⁾ Готовлячись на те, що його 1. мая поженуть у степ, Шевченко просить княжну, щоб йому прислала Гоголеві „Мертві душі“. „Така книжка“, пише він, „буде мені другом в моїй самоті“. . . .

Хоча-ж Обручев одержав нагану з-за тої пільги, яку подавав Шевченкови, то все-ж таки був він для його прихильним. Аж ось лучилась одна пригода, котра приневолила Обручева, виступити против Шевченка рішучо й остро. Один є приятелів Шевченка мав прегарну дружину, до котрої підмощувався прапорщик Оренбурського лінійного баталіону П.—ъ. Всі в місті знали про се, — не догадувався нічого тільки чоловік, що сьліпо вірив жінці. Шевченкови здавалось, що знати й мовчати значило б тут тільки, що бути спільником обману. Дарма, що приятелі радили йому не мішатись у сю справу, впевнюючи, що й муж не подякує йому за те, — Шевченкови забаглося, відкрити йому очі. Живучи недалеко, він став сьлідити за влюбленими, а побачивши раз, як прапорщик підікрався до своєї любки, коли чоловіка її не було дома, поет вишукав мужа і привів його просто під двері кімнати, де голубилися влюблені. . . . Другого дня дістав Обручев донос, що Шевченко одягається не-по-салдацьки, що пише стихи й рисує. Відтак із-за того доносу попав Обручев у кроте положень, бо із сьлідства могло було виявитись, що Шевченко малював портрет його дружини в його-таки дому. Ще-ж можна було догадуватись, що той прапорщик подав свій донос також

¹⁾ ibid; стор. 16.

до шефа жандармів. А що Обручев був не в найлучших відносинах до графа Орлова, то треба було йому на-разі поступити рішучо. Він приказав своєму ад'ютантові Гернови взяти з собою жандармського штабового офіцера, перетрусити хату Шевченка та здати йому справу. Було се в суботу страстного тижня. Герн дуже любив Шевченка, так і сейчас побіг до Лазаревського і просив його, повідомити Шевченка, що не дальше, як за півтора години будуть його трусити. Лазаревському ледви повелось при помочи одного приятеля відшукати Шевченка. Пішовши до його хати, взялись всі три нищити письма й рисунки, порозкидані по столах. Коли вже більшу частину паперів знищено, оперся Тарас дальшій такій роботі. „Буде вже!“ сказав він, закриваючи рукою пачку листів. „Лишіть хоч що-небудь для інквізиторів, а то подумують, що добрі люде мене й знати не хочуть.“¹⁾ Через ту необачність попали в руки жандармів два альбоми з рисунками й стихотворами Шевченка, та більше двадцяти листів від ріжних осіб: п'ять листів від Лазаревського, сім від Лизогуба, два від княгини Репніної і и. Відобрані листи післано в Петербурі, а на їх авторів спали опієсьля більші або менші халени. Самого-ж Шевченка приказано ще перед кінцем сьлідства вислати по етапу в Орську кріпость, а з-відтам в Уральск. Сьлідство покінчено швидко, і вже в початку червня справу політичної провини Шевченкової подано до царя. Та незабаром вийшла „Всеисочайшая резолюція“, щоб Шевченка перевести за Каспійське море в Новопетровське укріплене²⁾ під острый догляд ротного коменданта, та щоб найблизшим його начальникам, Мешкову і Бутакову, дати остру догану.

Між тими, що з-за тої справи попались в невзгоди, були Лазаревський і княжна Репніна. Лаза-

¹⁾ *ibid.*, стор. 18.

²⁾ Новопетровське укріплене лежало на крутій, вапняній скалі півострова Мангашлика три версти від східнього берега моря Каспійського. В 1858. р. перезвано се укріплене „Александровським“ фортом, а 1865. р. знесено й збурено його.

ревського минули при авансі, а княжна Варвара дістала від графа Орлова острій докір за переписку с Шевченком і за свою ласку до його. Він радив княжні, на-будуче менше мішатися в діла України, а то сама собі буде винна, коли постигнуть її немилі наслідки. Побоюючись відтак о себе й о Шевченка, перестала княжна з ним листуватись, але не перестала довідуватись про його долю у його приятелів.

Коли Шевченка вели в Новопетровське укріпленя (в осени р. 1850.), то в місточку Гуреві (на східньому березу Каспійського моря) підняв він на улиці сьвіжу вербову ломаку і привіз її з собою в нову свою оселю. Відтак в гарнізоннім городі, де не було ні одної деревини, застромив її в землю, та й зовсім забув про неї. Аж ось на весну огорожник сказав йому, що його ломака росте. Опісля Шевченко став її підливати, а пізнійше в часі свободному спочивав в густій тіни верби. Він говорив, що та верба часто йому пригадувала легенду про каючогося розбійника.¹⁾

В Новопетровське укріпленя приплив Шевченко 17. листопада р. 1850. на почтовім човні. Тамошньому комендантові приказано вважати Шевченка записаним в салдати за політичну провину, з-за чого поставлено його під острій догляд, не дозволивши йому ні писати, ні рисувати. Помістили відтак Тараса в касарню, дали йому для надзору окремого дядька, стали водити на фортові роботи, на муштру. Служба його була тим тяжша, що він попався під начальство штабового капітана Потапова. Він дошкулював Шевченкови всякими дрібними ба й непотрібними придирками. Бувало ні с того, ні з сього стане вивертати його кишені, щоб подивитись, чи нема в його олівця, або чого писаного чи рисованого. А вже-ж найбільше дошкулював він Тарасови всякими тонкостями муштри, котрі бідному салдатови

¹⁾ В переказах галицько-руського люду той каючийся розбійник зветься Мадей. (Порівн. „Казки“. Зібрав Ігнатий з Никлович. Львів. 1861; стор. 3).

при всій його увазі ніяк не вдавались. — „Не достигти мені тої премудрости, — хоч кладись та гинь!“ бувало говорив бідняга одному офіцерови, котрий українському поетови з'являв свою симпатію. І справді, досить було подивитись при виравах на Тарасову фігуру під ружєм, щоб дізнатись, що сей чоловік зовсім до того не спосібен.

Як туди його привезли, то два роки страдав він скорбутом і знемагав від болю голови. С-першу жив Тарас тут на самоті, та й не було такої людини, с котрою міг би був поділитись своїм горем. Тому-то писав він одному приятелеви, що Овидію Насонові не було так тяжко на заслання між Гетами, дикими варварами, як гірко-важко йому між дикунами й паницями.¹⁾

Тяжко жилось отже Шевченкови з-разу в Новопетровськiм укріпленю. В неродючій пісковато-камяній пустині він від'окромився вже зовсім від тих людей, що його знали й любили. Цілу зиму сумував гірко й дожидав нетерпеливо весни й парового корабля з далекого города Астрахані.²⁾ З весною бо доходила до його не одна вістка з рідного краю від деяких давних приятелів, котрі не забували нещасного Тараса, що далеко від них побивався неволею в поганій пустині.

Про тодішнє своє житє писав Шевченко своему приятелеви А. О. Козачковському (16. липня р. 1852.) між иншим ось-такє: „Жию в казармах; муштруюєсь що-день, хожу в караул, — одно слово салдат, та ще салдат який! Просто — пугало вороне! Вуси величезні, лисина мов твій гарбуз; точнісінько салдацький патрет, що його з'образив Кузьма Трохимович (у Основяненка)“.³⁾

Трохи-перегода, мабуть в червні р. 1852. позовлено йому і писати і рисувати під надзором окре-

¹⁾ „Основа“. 1862; квітень. „Листи Шевченка“; стор. 26.

²⁾ Береги Каспійського моря зимою замерзали і через кілька місяців не було ніякої комунікації з Європою.

³⁾ „Основа“. 1862; юль, стор. 10. — Земляк, Скобелев, співав Шевченкови в касарні українські пісні. („Основа“, 1861; юль, в статті: „Дневник Т. Гр. Шевченка“; стор. 17).

мого офіцера. Незабаром всі старші полюбили його і стали його в себе приймати, зачавши від коменданта Антона Маєвського, котрого дітям він став подавати науку рисунків. Та й трудно-ж було не любити Тараса, коли він умів поводитись поважно, і такий був розумний та щирий, що й офіцери могли від його де-чого навчитись. Іноді найде на його така хвиля, що сидить-хмурий, та мовчки рисує, чи ліпить що-небудь із глини, або й так таки сидить, мов неживий, десь осторонь на горбі, та сумний-сумний такий глядить кудись в далечінь. За-те іноді, хоч і не часто, так уже розходиться, розговориться, стане сипати ріжні свої вигадки та приказки, — а знав їх тьму! — або почне удавати купців, попів, дяків, старообрядців, — тоді просто кінця не було сьміху та веселощам. Тоді-то не обійшлося без Шевченка ні в одній товариській забаві: всюди брав він участь живу, чи-то при виставі театральній, чи в хорі епіваків, чи в поїзді на польованє.¹⁾

А вже-ж не залишав Тарас рисунків і малярства. Акварелі свої робив він звичайно сепією. Дуже високо цінив Рембрандта і в роботах своїх наблюдав часто сильне, ба й фантастичне освітленє, на взір голяндського майстра. Іноді рисував він портрети з офіцерів і дам різноцвітними олівцями. Опроче з алябастру виробляв він безліч фігур і статуеток.

Аж ось помер Маєвський при кінці р. 1852., а баталіонне начальство почало знов остро обходитись із Шевченком. Тому-то зле діялось йому аж до приходу нового коменданта Іраклія А. Ускова, котрий перед тим служив в Оренбурзі ад'ютантом при головнім начальнику Оренбурського краю, гр. В. А. Перовськім. Усков не вимагав уже від Шевченка салдацької служби зі всею строгостю, яку на рядового накладав військовий порядок: Шевченко

¹⁾ „Кієвская Старина“; т. XXIV. 1889; в статі: „На Сырь-Дарь у ротнаго командира“; стор. 561—581. В українськім перекладі надруковано сю статю в скороченю в „Зорі“ (1889) п. з. „Шевченко в Новопетровському“; стор. 94—98.

являвся в рядах тільки в конечній потребі. Жив відтак не в касарні, а с котрим-небудь із офіцерів в зимі, а літом в саду коменданта. Обідав літом і зимою що-день в Ускова, котрого маленьку доню Натю він дуже любив і пестив. Вона-ж так привязалась до Шевченка, що й в сьні звала к собі „лисого дядю“. Тарас бо тоді вже був полисів і посивів. А вже-ж декотрих офіцерів се дразнило, що між гістьми в коменданта бував і Шевченко, — не подобалось, що Шевченкови з'являв Усков свою ласку перед другими та не боронив йому писати й рисувати. Те все дратувало неприхильників поета, ба й давало їм ключку против коменданта, так що за те пішов донос до генерал-губернатора ір. Перовського. Одначе граф не прийняв доносу. Все-ж таки Перовський був лихої волі супроти Шевченка. Кажуть, що приятелі поета поклали йому раз на стіл один з найбільше вдатних степових рисунків Тараса, сподіючись, що генерал зверне увагу на картину і, довідавшись про артиста, заступиться за ним у вищих властей. Але Перовський, як тільки побачив картину, догадався сейчас, чия вона, кинув її на землю і приказав, ніколи йому й згадувати про того чоловіка.

Кели Усков подав Шевченкови пільгу в неволі, то бажав поет де-що прочитати і з'явити яку-небудь літературну діяльність. Про-те 14. квітня р. 1854. писав він Козачковському, щоб прислав йому текст „Слова о полку Ігоревім“ в виданю Шишкова або Максимовича, по-за-як він задумав перекласти сей староруський памятник поетичний на „наш задушевний прекрасний язик“. Межи книжками, що їх Шевченкови доставлено, подобалась йому вельми Естетика польского письменника Кароля Лібельта. Сей твір читав він за-любки під тою вербою, що її викохав собі в гарнізоннім огороді. — Під кінець своєї неволі Шевченко задумав писати поему „Сатрапъ и Дервишъ“ — „въ родѣ Анжело Пушкина“. ¹⁾

¹⁾ „Дневникъ“ з 19. іюля р. 1857. („Основа“, 1861, сентябрь; стор. 19).

Надія на освободженє з неволі заблисла Шевченкови тоді, коли по смерті Миколая I. (1855) вступив на трон Олександр II. Але коронація царя не принесла невольникови ніякої пільги. Між-тим по ініціативі княжни Варвари Рєчніної графиня Настася Ів. Толстая стала в 1855. р. заходитись около визволеня Шевченкового. Чи-мало хлопотався в сій справі Михайло Лазаревський, що́ був урядовцем в Петербурзі. Відтак в початку р. 1857. подав він Тарасови звістку, що він уже небавом визволить-ся з Новопетровського укріплення. Поет дізнавшись про таку веселу новину, зрадів радістю і 22. квітня р. 1857. відписав Лазаревському ось таке: „Христос воскрес, брате мій любий! — Удався-ж мені сьогорічний великдень! Такого сьвятого радісного великодня у мене ще й з-роду не було! Як-раз 7. апріля прийшла до нас почта й принесла твою дорогую посилку і твоє радіснєє письмо від 17. генваря. Я трохи-не одурів, прочитавши його; та ще як закурив твою сигару (я десять літ не курив сигари), то як закурив твою гавану, то так мені, друже мій єдиний, запахло волею, що я заплакав, як мала дитина . . .“¹⁾

Відтак 2. мая 1857. р. Михайло Лазаревський перший оповістив Шевченка, що царь Олександр II. дав йому амнестію. В листі своїм писав він Тарасови, що графиня Толстая просить його, не їхати на Україну, а приїзжати в Петербург. Так отже Шевченко змінив плян своєї подорожі; се бо хотів він відвідати свого приятеля Якова Кухаренка, кошового атамана чорноморських козаків; — відтак с Чорноморя думав поїхати через Крим, Харків, Полтаву, Київ в Минск, Несьвіж, а вкінці в село Чарковичі, де жив його приятель, Броніслав Залеський. Аж с Чаркович хотів Шевченко через Вильну поїхати в Петербург. Вволяючи-ж волю своєї „сьвятої заступниці“, вибрав він коротшу дорогу, і задумав їха-

¹⁾ „Основа“. 1862; мартъ; стор. 6.

ти Волгою через Астрахань і Нижній Новгород в Москву і Петербурі.

Але-ж поет довго не міг діждатись урядової оповістки про свою волю. У своїм дневнику с 13. липня р. 1857. записав він, що сім тяжких років в тім заслано не видались йому так довгими, й страшними, як ті останні дні неволі. Тоді не міг він спати, а коли заснув, то в сні видів лиця своїх приятелів, Семена Артемовського ¹⁾, Куліша, Лазаревського. Відтак в день читав за-любки естетику Лібельта і поезії Лермонтова. А вже-ж не впав Тарас духом і дня 28. липня записав в дневнику, що подякував всемогучому Чоловіколюбцю, котрий дарував йому силу душі й тіла, щоб перейти ту мрачну й тернисту дорогу, не понизивши в собі чоловічого достоїнства. І ось-тут додав він сі слова: Успокоїв я себе сьвятою молитвою та сьпівав: „Нема в сьвіті гірш нікому, як сироті молодому“ ²⁾

9. Шевченко знов на волі.

а) *Побут в Нижнім Новгороді.*

Урядова вість про свободу „рядового“ Шевченка наспіла до коменданта Ускова 21. липня. Той же, не дожидаючи з Оренбурга указу о відставці, видав йому на власну руку пропустку до самого Петербурга, але за те дістав опісьля догану. Відтак Шевченко виїхав з Новонетровського укріплення 2. серпня р. 1857. вечером, і на човні рибальським поплив морем та одним ралям Волги. Пісьля триднєвої плавби прибув він в Астрахань, де його повитали деякі Українці. Про-те писав Тарас у дневнику своїм, що від 15. до 20. серпня був у його такий сьві-

¹⁾ Семен Артемовський був славним сьпіваком опери Петербурської.

²⁾ „Основа“. 1861; поябрь и декабрь; стор. 11—13.

тлий і прекрасний празник, якого ще не було в його житю. ¹⁾

22. серпня поплив Шевченко Волгою на кораблі, що звався „князь Пожарський“ і 31. серпня пристав до берега в Саратові. В сім городі відвідав він Тетяну Петровну Костомариху, матірь Миколи Костомарова. Син єї був саме-тоді за границею. Старенька Тетяна пізнала сейчас Тараса і привитала його мов рідного сина. Відтак показала йому письмо свого сина з-заграниці й вітку фіялків, вислану їй Миколою із Штокгольму 28. мая. Ся дата пригадала постови злочасний день 28. мая р. 1847., коли в наслідок царської „конфірмації“ Шевченко й Костомаров утратили волю; — про-те Тарас і Тетяна розплакались неначе діти. Прощаючись, передав він матери свого приятеля стихотвір, що його написав в 1847. р. під заголовком „М. І. Костомарову“. („Кобзарь“, II; стор. 81). В сьому стихотворі помянув поет також матірь Миколину, котра „чорніше чорної землі іде, с хреста неначе знята“.

Пливучи дальше Волгою, корабель остановився в десяти верстах від Казани; відтак поет поїхав в сей город, де з натури нарисував кілька картин. Опісьля всів опять на корабель і 19. вересня прибув в Нижній Новгород. Тут задержала його поліція, не дозволяючи йому пускатись в дальшу дорогу. Хоча бо Новопетровський комендант І. А. Усков видав Шевченкови відпустку с призволом їхати прямо в Петербургі, то баталіонний командир, близший начальник Тараса, розсердився за-для такого розпорядку та й повідомив поліцій-майстра в Нижнім-Новгороді, щоб Шевченка задержав і прислав в Уральск, де-б освободжений салдат дістав указ про відпустку з якимись ограниченнями. Так отже застряг Тарас в Нижнім і став жалкуватись, що помилювали, та тільки до половини. В письмі-ж своїм до Михайла С. Щепкина, артиста драматичного в Москві, писав він між-

¹⁾ *ibid.* 1862; лютий; стор. 4.

нишим ось-що: „Тепер я в Нижнім Новгороді на волі, та на такій волі, як собака на привязі.“¹⁾

В сім місті жив поет по-найбільше у архитекта Овсяникова і займався с-першу без вшину читанєм книжок. Прочитав „О времени происхожденія славянскихъ письменъ“ Йосипа Бодяньского, „Богдана Хмельницкого“ Костомарова,²⁾ „Граматку“³⁾ і „Записки о южной Руси“ (П. том) Куліша, „Народні оповідання“ Марка Вовчка й децо иншого. Опроче писав тут деякі стихотвори, як поему „Неофіти“, і забирався писати поему п. з. „Сатрапъ и Дервишъ“, котру задумав присвятити своїм землякам. Тоді писав він Кулішеви про свою поему „Іван Гус“, котра в 1847. р. була десь запропастилась. Ось і слова Шевченкові: „Чи не найдеш там у панночки-хуторяночки в альбомі мого Гуса? — а то шкода буде, як пропаде!“⁴⁾

24. грудня р. 1857. приїхав в Нижній Новгород Михайло Щепкин з Москви, повитати свого приятеля. Щепкин вийшов с кріпаків, так як Шевченко, і був одним с перших, щó в авторі „Кобзаря“ пізнав великого поета. Він зробив імя Шевченка відомим у Москві, читаючи артистично найпаче його стихотвір: „Думи мої, думи мої, | лихо мені з вами!“ Сьому артистови драматичному присвятив Шевченко ще в 1846. р. думку п. з. „Пустка“ („Кобзарь“, I; стор. 192—193), а в память 24. грудня р. 1857. присвятив йому своїх „Неофітів“, зовучи його „возлюбленником муз і грацій“ (П. стор. 255). Щепкин приїхавши в Нижній, виступав в театрі в деяких важнійших своїх ролях. В честь Шевченка виста-

¹⁾ „Основа“. 1861; октябрь, стор. 12.

²⁾ Богдана Хмельницького назвав Шевченко „геніальним бунтовщиком“ („Основа“, 1862, февраль; „Дневникъ“, стор. 24.

³⁾ Про „Граматку“ Кулішеву писав Шевченко ось-що: „Это первый свободный лучъ свѣта, могущій проникнуть въ здавленную панами невольничью голову бѣднаго народа“. („Основа“. 1862; квітень; стор. 37).

⁴⁾ М. К. Чалый, „Жизнь и произведения Т. Шевченка; стор. 107.

влено тоді „Москаля Чарівника“ Івана Котляревського. Роллю Чупруна грав 70-літній Щепкин, між-тим коли молоденька 15-літня акторка, Катруся Борисовна Піунова, виступала в ролі Тетяни. Батько Катрусі служив в конторі. Вона-же не знала ні словечка по-українськи, і тільки великим змаганням повелось Щепкинови й Шевченкови, привчити її ролі Тетяни. — Шевченко зрадів радістю великою, коли в московському городі почув на сцені рідне слово; він кричав: „славно!“ — плескав в долоні, тупотів ногами, не жалуючи похвал гарній артистці . . .

Щепкин пробував в Нижнім ради Шевченка шість днів; він-то подав своєму приятелеви гадку познайомитись с Катрусєю. Тарас бував у Піунових щодня, — його любили всі, найшаче братя й сестри Катрусі, с котрими він за-любки бавився, співуючи їм українські пісні. Він носив Катрусі книжки, між иншими Пушкіна й Гоголя. Вона-ж читала Шевченкови деякі поетичні твори Кольцова й байки Крилова.

Аж ось раз, одягшись по-святочному пішов Шевченко до Піунових. Акторка саме-тоді виходила з дому. — „Погоди, дівчино, вернись!“ сказав їй Тарас. — „Годі, мені треба йти на пробу!“ відповіла Катруся. — „Серденько, погоди!“ молив Тарас. Дівчина, стерявшись, вернулась у кімнату, де сидів і батько її. — „От, і батько!“, промовив Шевченко і попросив, покликати матір, що саме-тоді була в кухні. Всі посідали. Шевченко заявив, що має сказати їм щось важного. — „Слухайте-ка, батьку й матко, і ти, Катрусю, прислухай!“ мовив поет. „Ви давно мене знаєте, — от я, який є, такий і буду. У вас, батьку й матко, є товар, а я купець; — віддайте мені Катрусю!“ — Акторка стояла ні жива, ні мертва, тремтячи із страху. Відтак за-словами: „нема коли, коні ждуть!“ вона бігцем кинулася с кімнати й поїхала до театру на пробу. А вже-ж батьки Катрусі порішили, пождати ще хоч рік. Та от, с перегодом приїхав з Єкатеринбурґа в Ниж-

ній Новгород Максиміліян Шмідгоф, і оженився с Катрусєю.¹⁾

Коли Тарас жив в Нижнім Новгороді, то Костомаров, вернувшись із-за границі, не знав, що його задержано в тім городі, про-те дожидав свого приятеля два тижні в Петербурзі; відтак поїхав в Саратов і написав до Кобзаря вельми патріотичне письмо, заявляючи між иншими ось-які слова щирого привіту й доброї ради: „ . . . Слава, честь, благодареніє великому, справедливому, милосердному Богу, визволившому тебе, друже, із тяжкої неволі на сьвіт Божий, між народ хрещений, на надію всім кохаючим щиро Україну і всі братерські славянські народи. — Швидче пиши да старайся, щоб тебе пропустили до Петербурга! Та пиши, пиши, тільки понашому пиши! Час змінився: Царь, дай Бог йому здоровя і довгого царствования! не забороняє нашої мови. Тепер процвите рідне слово; багато охочих до його, тебе тільки не достає, голови нашого милого, любого! . . .²⁾

Але-ж Шевченко думав тоді про свою Катрусю, про-те на се сердечне письмо Костомарова не дав ніякої відповіді. Відтак автор „Богдана Хмельницького“ вислав до Кобзаря другий лист. Ось і деякі частини сього письма: „Чого єси так замовк? коханий друже й приятелю! Я писав до тебе, а ти мені не одвітував; думав, що тебе вже нема у Нижньому, коли-ж од Куліша одібрав звістку, що ти й досі сидиш там. — Мене порадовала „ГраMATка“ Кулішева, не так сама, як та думка, щоб писати для народу. Приходить час, проснутись нашому люду і розумом працювати. Коли у царськїм рескрипті сказано, щоб подумать об заводі школ і об вихованью народнім, то мусять щиро Южно-Русси ужити тую царськую милость для користі й ужитку й подносу своєї мови.

¹⁾ М. К. Чалый, „Жизнь и произведения Т. Шевченка“; стор. 114. — „Кіевская Старина“; т. XXXVI. 1892; стор. 321—323.

²⁾ М. К. Чалый „Жизнь . . .“, стор. 105—106.

Треба, щоб по селам учили дівчорі по-нашому, а для того треба ще того, по чім учитись“ . . . ¹⁾

Коли-ж Костомаров дізнався про причину довгої мовчанки Тарасової, то в письмі своїм радив йому оженитись, щоб „хоч на старости літ пісьля такої глибокої, гіркої коновки лиха трохи відпочив душею“. ²⁾

Шевченко сподівався, що в Нижній Новгород приїде й Куліш, але він піклувався тоді в Петербурзі своєю друкарнею; опроче заявив він Тарасови в письмі своїм, що земляки ждуть його в столиці, і про-те замітив: „Як піде слава, що вже й тепер до тебе збираютьця земляки, як жида до рабіна, то гледи й понеуетця твоє діло у великих панів.“ ³⁾ Тоді післав Куліш Шевченкови 250 карбованців, котрі зібрав с продажі сімнацяти „невольницьких пейсажів“, що їх був нарисував Тарас.

Відтак 4. січня р. 1858. післав Шевченко Кулішеви своїх „Неофітів“, „ще не добре викінчених“, щоб їх гарненько переписав і відіслав старому Щепкинови. ⁴⁾ Але-ж Кулішеви не дуже сподобався сей епічний твір, із-за чого він Тарасови опісьля от-се писав: „Твої Неофіти, брате Тарасе, гарна штука, да не для друку! Не годитця напominать доброму синові про діла його батька, ждучи од сина якого-б не було добра. Він же тепер у нас первий чоловік; як би не він, то й дихнуть нам не дали-б. А воля крепаків — то-ж його діло! — Інша була-б річ, як би ти докінчив „Гуса“, там би тобі було де розгулятьця!“ . . . ⁵⁾

Куліш хотів спонукати Шевченка, щоби в хо-сен люду зладив деякі гісторичні картини. Про-те писав він до Тараса в сій справі ось-таке: „Колісь ти малював „Живописну Україну“, і нічого с того не вийшло, а хоч би й вийшла яка тобі користь грошова, то все-ж ти був послухач панський, а не

¹⁾ *ibid.*, стор. 115—116.

²⁾ *ibid.*

³⁾ *ibid.*, стор. 109.

⁴⁾ „Основа“. 1862; май, стор. 10.

⁵⁾ М. К. Чалый, „Жизнь . . .“, стор. 117.

людський: людям не було-б ніякого діла до твоєї „Живописної України“, — не змогли-б люде за до-рожнєтою до неї докупитьця.¹⁾ Тепер же сам бачиш, що панський вік кінчаєтця, а людський починаєтця, — то сама година поміркувати, як би людям помогти, духом у гору піднятись. От же я тобі дам добру раду: Накидай ти пером дещо з нашої гісторії і по-підписуй найкращі вірші з дум і з свого таки ком-понування. Сі твої рисунки ми виріжемо на дереві, одпечатаєм і розрисуєм фарбами трошки краще од дубочних картинок московських. Ціна буде їм по 2 і по 4 шаги, а коли дуже дешево, то й по 6 шагів; і будуть вони продаватись по всіх ярмарках, і бу-дуть вони наліплюватись у кожній хаті замість мос-ковсько-суздальського плюгавства, і буде старе й мале на їх дивитись, і от-ті підписи вичитувати, — і ро-зійдетця по Україні наше „слово забуте“, наше слово тихо-сумне, богобоязливе, і воскресить воно не одну душу, — і малá твоя праця станєтця є часом при-чиною великого діла, всесвітнього, — душа моя чує . . .“²⁾ Хоча-ж ся рада Кулішева була справді добра, то Шевченко не хотів взятись за таку роботу. Він звинявся тим, що, хочачи зладити такі рисунки, треба-б жити на Україні між народом, а не в столиці.

Так отже Шевченко займався тоді опять літе-ратурними працями: скомпонував три поезійки: „Доля“, „Муза“ і „Слава“, і переписав до друку стихотвори „Відьма“, „Лілея“ і „Русалка“.

Між тим приятелі Тараса вдіяли тєє в хосен його, що його не вислано в Уральск. На імя Ниж-нього-Новгородського губернатора наспіла 1. марта офіціяльна „бумага“, в котрій позволено Шевченкови жити в Петербурзі під доглядом поліції. Відтак 8. марта р. 1858. виїхав поет з Нижнього Новгорода, де більш шістьох місяців пробував. 11. марта приї-хав в Москву. Тут повітали його сердечно оба старі приятелі, Михайло Щепкин і Максимович; ба й два

¹⁾ „Живописну Україну“ видав Шевченко в Петербурзі р. 1844.

²⁾ М. К. Чалий, „Жизнь . . .“, стор. 122.

московські панслависти, Сергій Аксаков і Михайло Погодин, і також професор Степан Шевирев з'явили велику симпатію українському поетови. Відтак видав Тарас „друга свого“, княжну Варвару Рєпніну, і Йосипа Бодяньського. Наговорились вони оба доволі про Славян в загалі, а про Україну з-окрема.

б) Побут в Петербурзі.

26. марта від'їхав Тарас в Петербург і, як прибув у столицю, зрадів вельми, коли Максимович через Г. П. Галагана прислав йому поему „Іван Гус“, котра вважалась уже пропащою і відтак найшлась у Москві.¹⁾

Коли Шевченко приїхав в Петербург, то 29. марта р. 1858. явився в канцелярії обер-поліцій-майстра. Славному українському поетови зволив Ёго Превосходительство дати свідощтво, що йому, яко відставному простому салдатови Оренбурьського лінійного 1. баталіона, вільно жити в Петербурзі один рік, а відтак бідному салдатови треба було старатись о дальшу милость обер-поліцій-майстра.

В Петербурзі горнулись около Шевченка не тільки Українці, але й Россіяне. Вже тоді носились по Россії слухи, що царь незабаром освободить мужиків с кріпацтва, а по-за-як Тарас підносив усе протест против тої неволі, то всі тямущі люде вважали його неначе апостолом свободи. В честь поета давано бенкети, на котрих Українці й Россіяне говорили сміло теє, щб їм лежало на серці. Того часу прислали йому земляки сердечні письма з України; в їх звали його батьком і просили, щб не перестав єбївати для слави батьківщини.

У Василя Білозерського²⁾ зустрів Тарас Поляків: Сєраковського, Станєвича й Желітовського-Сову, щб були його товаришами в Орській кріпости. В Пе-

¹⁾ Шевченко дістав тоді мабуть частину поеми с присвятою Шафарикови.

²⁾ Василь Білозерський став у Петербурзі р. 1861. видавати „южно-русскій литературно-ученый вїстникъ Основа“.

тербурзі бажали вони з'єднати собі українського поета для політичних своїх плянів. Сова присвятив Шевченкові один свій стихотвір „Do poetę ludu“, та й Тарас написав стих п. з. „Антонію Сові“, („Кобзарь“, II; стор. 250), в котрім, наслідуючи Сирокомлю, зобразив ідилічне щастє сім'яного житя. А вже-ж наймілійша була йому гостина у своїй „святий заступниці“, се-б-то у графині Настасі Ів. Толстої, котра українського поета й артиста приймала у своїм дому с честю великою. Є-ж муж, Федір Петрович Толстой, щó був віцепрезидентом академії художеств, позволив Шевченкові мешкати в самій академії, із-за чого поет мав тихий куток для своїх праць академічних і літературних.

Шевченко жив собі весело й спокійно в кружку приятелів. Дім Толстих уважав він своїм, і проте майже всі його приятелі, Костомаров, Білозерський, Семен Гулак-Артемівський і н. були милими гістьми Федора й Настасі Толстих. Швидко минали вечори в дружніх бесідах і спорах, — незаметно засиджувались всі до ранку. Шевченко бувало сильно горячився в спорі, але та його горячість була якась мила, так, що він нікого нічим не прогнівив. Він був вельми добрячий, м'який і наївно довіркуватий у зносинах з людьми, та й не-в-міру чутливий на красу природи. В загалі любим своїм поведенєм очаровував він не то свою рівню, але й висші верстви суспільности.

Два рази приїздив відвідати свого друга артист драматичний Щепкин. Він деклямував знаменито поезії Шевченкові. Але найбільше зрадив Шевченко тоді, коли в столицю приїхав славний траїк-негр Айра Ольдريدж. Шевченко, побачивши його в ролі Шекспірового „Отелля“, назвав його артистом величним, і відтак пізнався з ним в дому графів Толстих. Вдача обох сих мужів була трохи-не однакова. Се були дві чисті, чесні душі, справдішні артисти; оба перебули в молодому віку тяжке лихоліть. Один, хочачи дістатись до театру, до котрого „собакам“ і „неграм“

не вільно було входити, став на службу в якогось актора, — другий, бажаючи навчитись малярства, був пошихачем у такого Ширяєва, що чотири роки тяжко згнущався над панським кріпаком. Вони розмовляли з собою через перекладчиків: ролю товмачів обіймали по-найбільш обі молоденькі дочки гр. Федора й Настасі Толстих. Але оба артисти розумілися дуже добре й тоді, коли один одному сьпівав свої рідні пісні.

Ольдридж не міг вимовити руських імен, — Шевченка називав він „the artist“. Іноді прилучувався до них п'яніт Антін Контеський, Поляк, що Шевченкови акомпанював до сьпіву українських пісень, і що на обох слухачів наводив тихий смуток величними звуками Мозартового „Requiem“. А вже-ж межі всілякими мельодиями й пісьнями, які дотіль чув англійський трагік, подобались йому особливо пісні українські. Часом сьпівав Ольдридж мелянхолійні не-гританські пісні, або стародавні романси англійські.¹⁾

Айра Ольдридж відвідував часто Шевченка в „антрезолях“ академії художеств. Тоді старий хмурый салдат, що услуговав Шевченкови, став бувало прятати-чистити кімнатку Тарасову і геть викидував вітки барвінку, зівялої рути та інших квітів степових, які діставав поет від земляків. Як трагік явився, то замикано двері, і відтак Шевченко з гостем своїм оставався самодруг. Справді, сам Бог знає, як і що вони оба говорили. Тоді-то Тарас малював портрет Айри Ольдриджа, а відтак трагік-негр дістав від М. Микешина портрет Шевченка, що його сей артист нарисував для „Кобзаря“.

А вже-ж найбільшим ентузіястом супроти Ольдриджа явився Шевченко тоді, коли він в Маріянськім театрі грав ролю „короля Ліра“. Між актами побіг Тарас за куліси, донав до славного трагіка, став цілувати його лице, руки і плечі, і за-вдяки за

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“. 1883; том IV. в статії Катерини Юнге „Воспоминанія о Шевченкѣ“.

знамениту гру заявляв йому крізь сльози найбільший свій подив.¹⁾

Живучи в Петербурзі, пізнався Шевченко з Іваном Тургеневом. Славний сей російський письменець відвідав українського поета wraz із Марком Вовчком, се-б-то з Марією Марковичкою, і відтак Тарас приходив іноді в дім Тургенева. В товаристві Тургенева прочитав раз Шевченко свій стихотвір „Вечір“ („Кобзарь“, I; стор. 175.) і очарував усіх присутніх своєю деклямацією і чудовим змістом сеї думки. Тургенев розказує, що Шевченко був задумав написати якусь поему в такій мові, яку зрозуміли-б Українці й Россияне; і справді, Тарас зладивши частину тої поеми читав Тургеневу єї початок. Одначе російському письменцеві не впадобалося таке епічне писань, котре було слабим перецьпівом якогось стихотвору Пушкінового.²⁾ Того-ж часу бажав Тургенев пізнати українські твори літературні й питався Шевченка, якого автора треба читати, щоби швидко навчитись „малоросійського языка“. На те відповів Кобзарь живо: „Марка Вовчка: він один володіє нашою мовою!“³⁾ І справді, Тарас дивувався вже давнійше гарним „Народним оповіданням“ Марка Вовчка, коли сидів невольником в Новопетровській кріпости. Сі оповідання прислав йому Куліш, пишучи в листі своїм от-се: „Бач, які дива творять! уже і каменье починає вопіяти. Де-ж бач не диво, що Московка переобразилась в Українку, та такі повісти вдрала, що хоть би й тобі, мій друже, то прийшлося би в миру. Як то їх ти впадобаєш? Пиши щиро, бо ти в нас голова на всю Україну.“⁴⁾ Коли-ж Шевченко пізнався з Марією Марковичкою, то на память 24. січня р. 1859. присьвятив їй гарний вірш п. з. „Марку Вовчку“, зо-

¹⁾ „Споминки про Шевченка М. Микільшина“. („Кобзарь“. У Празі. 1876. II; стор. XVIII.).

²⁾ „Споминки про Шевченка И. С. Тургенева“. („Кобзарь“. У Празі. 1876. I. стор. VI.).

³⁾ *ibid.*

⁴⁾ М. К. Чалый, „Жизнь . . .“, стор 106.

вучи її „кротким апостолом і обличителем жестоких людей неситих“. („Кобзарь“, II; стор. 246). У споми́н М. А. Марковички написав Тарас також стихотвір п. з. „Сон“, що починається словами: „На панщині пшеницю жала“ (II; стор. 217).

Шевченко бував у художника Михайла Микешина, Білорусса, котрого робітня в академії художеств занята була моделями для памятника тисячоліття Росії. Між тими моделями визначувалась колюсальна статуя Петра I. Шевченко сердився все вельми, коли глянув на сю статую глиняну, і репродукував бувало ті думки, котрі він висказав у своїй поемі „Сон“. ¹⁾

Тоді-то Українці, що жили в Петербурзі, подарували Шевченкови альбом, в котрий поет із давнійшої своєї книжечки переписав багато своїх стихотворів, — деякі без всяких змін, а інші в скороченю і в перерібці. Є в тім альбомі й нові поезії, а все-ж таки всіх стихотворів знаходимо тут 85, між-тим коли в тій малій книжечці записав Шевченко 126 поезій. ²⁾

В 1858. р. Шевченко читав „Космос“ Гумбольдта в перекладі російським і дістав літопись Самійла Величка, котру був йому вислав Йосип Бодяньский в 1856. р., коли-то поет сидів ще в Новопетровськiм укріпленю. Третій том літописи Величка прислав Тарасови Михайло Максимович 6. жовтня р. 1859. — Вже 15. марта р. 1858. прислав йому Максимович шутливу поему Константина Думитрашка п. з. „Жабомишодраківка“ і також свої „Псалми“.

Між-тим Шевченко думав про свою женитьбу й 22. надоліста р. 1858. писав лист до Марії Василевни, молодой дружини Михайла Максимовича. Ось і його слова: „Я вас просив, щоб Ви мене оженили. — А то як Ви не ожените, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині. На те

¹⁾ Споми́нки про Шевченка М. Микешина. („Кобзарь“. У Празі. 1876. II; стор. XX.).

²⁾ „Кіевская Старина“; т. XXXVI. 1886; стор. 318.

літо, як Бог поможе, буду в Києві й на Михайловій Горі, а Ви там де-небудь під явором, або під вербою і поставте мою завітчану княгиню, а я піду погулять та й зострину її. — Зробіть-же так, моє серце єдине, а я вам тепер шлю замість парчевого очіпка мій невеличкий „Сон“, а літом привезу величнену поему, як зробите по моєму прошенію, а як-же ні — то ні!“¹⁾ — Описля (10. мая р. 1859.) Тарас писав до Марії Василевни ось-що: „Посилаю вам свій портрет; тільки будьте ласкаві, не показуйте портрет дівчатам, а то вони злякаютьця, — подумаютъ, що я гайдамацький батко, та ні одна і за-між не піде за такого паливоду. А тим часом одній, найкращій, скажіть тихенько, щоб рушники дбала, та щоб на своєму огороді гарбузів не сажала...“²⁾

В кінці р. 1858. кружок московських панславистів задумав видавати нову часопись „Парусь“. Максимовичу поручено редакцією, просити Шевченка та інших українських письменців, щоби схотіли бути помічниками нового видавництва. Не знаючи ще, в яким дусі видаватиметься той „Парусь“, Шевченко обіцяв післати редакції деякі свої стихотвори („Вечір“, „Пустка“ і н.) та став спонукувати й Куліша до літературної підмоги редакційного комітету. Ледви-ж появилось перше число „Паруса“, то Куліш та Шевченко відвернулися с презирством від тої московської часописи, котра вступилась за одного князя, „любителя хлосты“.³⁾

в) Шевченко на Україні.

Хоча в Петербурзі Шевченко став „модною фігурою“ і жив собі весело в крузі приятелів, то все-ж столиця була йому чужиною. Він бажав чим скорше поїхати на Україну й побачити Дніпро-Славу та широкі степи. І справді, на весну р. 1859. сповнилось се його бажань. В квітні вирвався Тарас

¹⁾ „Кіевская Старина“; т. XI. 1855; стор. 335.

²⁾ *ibid.*, стор. 338.

³⁾ М. К. Чалый, „Жизнь...“, стор. 135—137.

із столиці і перегодою заїхав в рідне село, Кирилівку. Між братами пробував не довго, — хотів побачити безталанну свою сестру Ірину. Ось як вона сама розказувала про свою стрічу з братом Тарасом: „Була я на городі, — полола. Дивлюсь, біжить моя дівчинка: „Мамо, мамо! вас якийсь Тарас гукав; скажи, каже, матери, що до неї Тарас прийшов!“ — „Який Тарас?“ А сама й з місця не зоступлю. Аж ось і сам він іде. — „Здрастуй, сестро!“ каже він . . . Я вже й не знаю, що зо мною було. От, ми сіли гарненько під грушею; він сердешний положив голову на мої коліна, та все просить мене, щоб я йому розказувала про своє життя гіршеє. От я йому й розказую, а він, покійник, слухає та все додає: „Еге-ж! так, сестро, так!“ Наплакалась я до волі, аж покіль не доказала до кінця, як мій чоловік умер.¹⁾ Він сердешний встав, подививсь на небо, перехрестивсь та й сказав: „Слава-ж тобі, Господи! Молись, сестро! — і я вільний, і ти вільна“ . . .²⁾

Поет не міг довго сидіти в Кирилівці, — не міг дивитись на гірку долю своєї сім'ї, що жила в неволі кріпацтва. Тому-то в кінці мая поїхав він в Кореунь, містечко Канівського повіту, Київської губернії. Там жив його свояк, „названий брат“ Варфоломей Шевченко, що був управителем дібр князя Лопухина. Тарас приїхав у Кореунь на простім возі; він був одягнений в сіру полотнянку, а на голові мав солом'яний капелюх. В Кореуні жив Тарас два місяці: вставав рано о 4. годині, щоб послухати, як пташки щебечуть, витаючи схід сонця. Ходив отже в Лопухинський сад і, вибравши собі там тихий захист, сидів трохи-не до обіду зо своїм альбомом. Іноді любив він ходити по двору в ночі до ранішньої зорі, говорячи, що „безчислені зіроньки не пускають його в хату“.

¹⁾ Чоловік Ірини, малярь Бойко, був безталанним п'яницею.

²⁾ М. К. Чалый, „Жизнь . . .“, стор. 139.

Уже тоді Тарас бажав купити собі землю при Дніпрі і поставити хату так, щоби Дніпро плинув у самого порога. Про-те їздив нераз по-над сією рікою і глядав пригожого місця для своєї оселі. В половині липня Тарас розпроцався з Варфоломеем, бо хотів відвідати Максимовича на Михайловій Горі. Варфоломей проводив поета до Межиричя, де впадає Рось у Дніпро. В маєтности поміщика Парчевського подобалась Тарасови чудова околиця, про котру він опісьля часто згадував у своїх листах до Варфоломея. Поміщика не застали дома. Зустрінувшись опісьля з ним в Черкасах, поет все-таки нічого від його не добився; видно було, що той поміщик не хотів бути сусідою Шевченка, „що волю писав“, як про його говорили мужики. Відтак сказав Парчевский, що як побачиться з генерал-губернатором, князем Васильчиковом, то зараз потому дасть „резолуцію на-стоящую“.

Відтак Шевченко пробув кілька днів на Михайловій Горі, і поплив Дніпром в Городище до цукроварні Яхненка й Смирєнка. Тая цукроварня славилась тоді мало-не на всю Россию. Були-то ще часи кріпацтва, а в цукроварні заведена була свобідна вольнонаємна праця, добре оплачувана. Дбалість о добро робітників була велика, а крім больницы й бібліотеки була там ще школа на 150 учеників з 7-ома учителями, що в більшій части мали університетські науки. Не дивниця-ж, що Шевченко, прибувши на Україну, поспішив оглянути цукроварню Яхненка й Смирєнка, бувших кріпаків, як і він сам, — побачити сходячу зорю сьвітлого для України дня свободи. Вечерами сидів він в товаристві урядників фабрицьких, розказував їм веселі приказки, читав свої стихи, писані в невеличкій книжечці, що звичайно носив за холявою. Такого містецького читання нікому с присутних не доводилось чувати ні перед тим, ні опісьля. А вже-ж найглибше врізався в їх память стихотвір „Сон“, що починається словами: „На панщині пшеницю жала, — втомилася...“ („Кобзарь“, II; стор. 219—220). Як раз тоді роботи

для освободженія кріпаків були в самім розгарі, тому-то ся поезія потрясла всіх мов електричною струєю.¹⁾

Тоді Шевченко ходив часто між народ; — одягався в свитку і заходив до корчем. В таких мандрівках мав він звичайно повні кишені пшениці. Впровадивши своїх слухачів в добрий гумор розмовою та пісьнями, виймав він зерно і, поклавши його на столі, питав, що́ би се значило? По хвилі відповідав сам, що воно означає царя. Дальше довкола його клав ряд подібних зерен і називав їх міністрами, генералами, губернаторами. Дальший круг творили нижчі урядники, ще дальший поміщики-пани. Уложивши се все, казав мужикам придивитись тим зерням, а потім добував с кишені цілу жменю пшениці і засипав нею всі уложені круги, покликуючи: „А се мужики, ми! Найдіть тепер царя і генерала і губернатора й пана!“

Коли Тарас був в Городиці, то сюди приїхав пристав Добжинський. Він довідавшись, що Шевченко гостює в цукроварні, подав донос ісправникови Табачникови, а сей велів поета увязнити. Між-тим виїхав Тарас до свого старого приятеля, Михайла Максимовича, на Михайлову Гору; і от, підчас обіду приїхав пристав і хотів гостя сейчас увязнити, але Максимович упросив його, щоб підждав, поки гість виїде з його дому. Добжинський віддалився і ждав на поета над Дніпром. Ледви Шевченко встиг відплисти кілька сяжнів, аж надлетів на його становий, пересадив його на свій човен і відвіз в станова квартиру в Мошни. Тут поет пересидів три дні, переселившись до полковника Грудзінського. З Мошен повезли Шевченка до Черкас, де проживав ісправник Табачников.²⁾

Тараса винили тоді „в козунствѣ и богоотступничествѣ“. Він мав розмовляти зо своїми приятеля-

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. XXIV. 1889; стор. 459—461.

²⁾ Сидячи в Черкасах в арешті, Шевченко 20. липня р. 1859. написав стихотвір п. з. „Сестрі“ (Кобзарь“, II; стор. 248), згадуючи свою безталанну сестру Ірину.

ми і також з мужиками на тему свої поєми „Марії“, котру як-раз коло того часу він складав.¹⁾

Табачников, скінчивши свій дослід, угостив Шевченка у себе обідом; опісля виняв із столика свої вірші і став дещо читати поетови. Тарас дізнавшись, що ті писаня ісправника справді нісенітниця, взяв зшиток недоладних його поезій та, замкнувши його в столику, викинув ключ крізь отворене вікно. Побачивши таку дивовижу, ісправник розсердився і насварив на Шевченка. Але поет одвітував йому також сміливими словами, а коли ісправник натякнув на свою урядову службу, то Тарасови не стало терпцю і відтак кликнув він: „Дурний ти є твоїм . . .!“ Кажуть також, що Табачников домагався від Шевченка, щоб намалював його портрет „*во весь ростъ и безошибочно*“. Але поет не хотів вволити його волі. Відтак Табачников казав сейчас арештувати Шевченка; опісля відвезли його парохомом до Києва, де його посадили в кріносьть.²⁾ Відтак станув він перед генерал-губернатором, Іларіоном Васильчиковом, чоловіком дуже людяним, котрий увільнив його, кажучи йому на дорогу: „Ідьте боржій до Петербурга; там люде розумнійші і не чіпаються за дрібниці, щоб заслужитися“. Все-ж позволив поетови, жити поки-що в Києві. Одначе тут стояв Тарас під доглядом жандармського полковника.

Пробуваючи в Києві, Шевченко жив с-першу у священика Евфима Ботвиновського, а відтак у фотографа Гудовського. Опісля на Подолі, на передмістю Преваїрці, наймив він собі квартиру у хазяйки, що вельми любила поезії Кобзаря й пієсні народні. В Києві побачив Шевченко свого давного приятеля, Івана Сошенка, що мав квартиру в церковнім домі „*всѣхъ скорбящихъ*“. Сюди приходив поет за-любки;

¹⁾ „Листочки до вінка на могилу Шевченка“ в літературно-науковій Бібліотеці; книжка 6. Львів. 1890; стор. 10 — Варф. Шевченко подає ось яку причину арештованя Тарасового: Коли поет в Межирічю був в товаристві Поляків, то в розмові про черців з'явив деяку вільну думку, про-те арештовано його, мабуть-то він „*богохульствуєть*“. („Правда“, 1876; стор. 66).

²⁾ „Кіевская Старина“; т. XIX. 1887; стор. 569.

тут бо жартував собі с панною Леонтиною, що була по-знаку жоні Сошенка, говорив компліменти чорнявій Ганусі, племінниці сього маляра-вчителя, котрого поет шутливо звав „старим ледащо“, і відтак співавав деякі пісьні. З Сошихою і Леонтиною говорив Тарас по-польски, і тоді ся панна заявила, що Шевченко добре говорить по-польски, що одначе в його мові все-ж є „coś chłopskiego.“¹⁾ А вже-ж Тарас не міг злюбити тої Леонтини. Коли він чорнявій Ганусі посилав опісьля збірник українських пісень з нотами, то просив її, „не радитьця с панною Леонтиною, бо вона добру не навчить“.

В тім часі поет ходив також до М. К. Чалого, інспектора другої гімназії Київської. Той-то Чалий є автором цінної монографії „Жизнь и произведения Тараса Шевченка“ (Київ, 1882). Гостюючи раз в його, Шевченко критикував твори російського поета Николая А. Некрасова, а вихвалював оповідання Марка Вовчка. Бесідуючи про повість „Институтка“, присвячену йому Вовчком, Тарас порівнював Марковичку з Жоржом Зандом (бароновою А. L. Dudevant), звісною авторкою французьких повістей, котра по його думці Марії Марковичці „і в кухарки не годитьця“.

С Києва поїхав Шевченко в повіт Конотопський до матери свого приятеля, Михайла Лазаревського. Тій „божественній“ старущі поет присвятив свій етихотвір „Вечір“ (Кобзарь, I; стор. 175—176), що його Тургенев назвав „прекрасним“.²⁾

10. Тарас бажає жити над Дніпром.

Вернувшись в Петербург (7. вересня 1859. р.), поет став часто листуватись з Варфоломеем Шевчен-

¹⁾ Хоча Шевченко вмів говорити по-польски, — хоча с творів Міцкевича, Богдана Залеського, ба й Красинського вмів децю на память, то все-ж не осмілювався писати по-польски. (Порівн. „Листочки до вінка на могилу Шевченка“ в „Літературно-науковій Бібліотеці“, книж. 6. Львів. 1890; стор. 31).

²⁾ „Кобзарь“. У Празі. 1876; т. I. стор. V.

ком. Тоді хотів він поставити собі хату над Дніпром і доживати там свого віку. В тій новій хаті хотів Тарас жити з своєю дружиною. Він любив жінчини живої вдачі й бажав мати таку жінку, „щоб під нею земля горіла на три сяжні“. І от, уже тоді, як жив в Корсуні у Варфоломея, подобав собі наймичку його, що звали її Харитою.¹⁾ З нею думав він одружитись, і про-те 2. падолиста р. 1859. писав ось-що в листі до Варфоломея: „... В Петербурзі я не всижу — він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить всякого хрещеного й нехрещеного чоловіка! — Чи Хариту ще не приходив ніхто з нагаєм сватать? Як що ні, то спитай у неї нишком, чи не дала-б вона за мене рушників? Або нехай сестра питає, — се жіноча річ. Оті одуковані та ненадруковані панночки у мене в зубах навязли; — нефороц! та й більш нічого! — Слава мені не помагá, і мені здаєтця, як не заведу свого кишля, то воно мене і в-друге поведе Макарові телята пасти! — Харита мені дуже-дуже подобалась. Порадьяся з своєю жінкою, а з моєю сестрою²⁾, та й мені раду дай-те! — Ще ось-що: може Харита скаже, що вона вбога сирота, наймичка, а я багатий та гордий, то ти скажи їй, що в мене багато де-чого нема, — а гордості та пихи я ще в моїй матері позичив, у мужички, у безталанної кріпачки.“³⁾

Дивним видалось Варфоломеєви таке жениханє; про-те хотів він відвести Тараса від його думки, пишучи йому ось-що: „Чоловік ти письменний; — діло твоє таке, що живучи над Дніпром на самоті, тільки з жінкою, часом може треба-б похвалитьця жінці, що оце мені прийшла така й така думка, що оце я так написав, та й прочитать їй. Щó-ж вона (Харита) тобі скаже? Тоді твоя нудьга ще побільшає. Та вже-ж тоді хоч сядь та й плач, — ніхто нічого не

¹⁾ Харита була кріпачкою князя Лопухина.

²⁾ Жінку Варфоломея звав поет своєю сестрою, так як його самого вважав своїм братом. Сестра Варфоломея була віддалась за рідного брата Тарасового, Йосипа.

³⁾ „Основа“. 1862; червень, стор. 7—8⁴.

поможе! Або як дасть Бог діточок, хто-ж їм стежку покаже? Насунувши тобі таку увагу, жду, що ти скажеш і як воно по-твоєму?“¹⁾

Але-ж Тарас не збився с-пантелику й 7. студня р. 1859. відповів Варфоломеєви от-се: „Твоя порада добра, спасибі тобі! Ти тільки забув ось-що (а ти це добре знаєш): Я по плоти й духу син і рідний брат нашого безталанного народу, то й як же таки себе поєднать с панською кровю? Та й що та панночка одукована робитиме у моїй мужицькій хаті? З нудьги пропаде, та й мені укоротить недовгого віку. — Харита мені подобалася, хоч я її й назирки бачив. Нехай ще сестра Ярина подивитця на неї, та що вона скаже, то так воно й буде. Мати — всіюди однакова мати: коли розумна та щира, то й діти вийдуть в люде, хоч по-під тиньню; а хоч і одукована та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку...“²⁾

Довго зволікав Варфоломей сю справу та не міг якоєсь рішитись, сказати Хариті, що Тарас хоче з нею одружитись. Та от, місяців через пять трохи-не в кождім листі поет стійно домагався рішучої відповіді. Коли-ж Варфоломей з'явив Хариті думку Тарасову, то сказала вона, що хоче ще порадитись з батьком і матірю. Хоча він їй говорив, що викупить її с кріпацтва, поки Шевченко приїде, то вона не хотіла віддаватись за пана і пр-те сказала, що не думає ще йти за-муж, що хоче ще собі погуляти. А Катерині, жоні Варфоломея, повіла: „Як викуплять, то й закріпостять на весь вік; — не хочу, Бог з ними!“³⁾

Коли-ж Тарас довідався, що Харита ледащиця, то просив Варфоломея (15. мая р. 1860.), найти йому другу. Ось і його слова: „Як що та придурковата Харита не схаменулася, то проси сестру Катерину й сестру Ярину, чи не накинуть вони оком

¹⁾ *ibid.*, стор. 9⁴, примітка 2.

²⁾ *ibid.*, стор. 9⁴.

³⁾ *ibid.*, стор. 15⁴, примітка 2.

у Кирилівці огрядну та чепурну дівчину, хоч і вдовицю, аби чесного роду, та щоб не стара й доладна була. Без жінки й над самісеньким Дніпром, і в новій великій хаті, і с тобою, мій друже-брате, я буду на самоті, я буду одинокий.“¹⁾ — На се нисьмо відповів йому Варфоломей (18. мая): „Коли хочеш, я зроблю так, що моя жінка висватає тобі Наталку Ш(улячів)ну, людину з розумом і з серцем“. Одначе Тарасови вже давнійше не сподобалась тая людина; про-те відписав він Варфоломеєви: „Я її добре не розгледів; здається трошки педантка і не дуже чепурна, а нечепурна жінка й циганові не дружина... Шкода, що о-та Харита зледаціла, а мені-б лучшої жінки і на край світа шукать не треба.“²⁾

Між-тим Варфоломей старався купити пригоже місце над Дніпром, де мож було поставити хату для Тараса. Не добивши торгу с Парчевським, Варфоломей допитав другого ґрунту недалеко від Триполя на самім краю села Стайок над самісеньким Дніпром. Але-ж Шевченко боявся, щоб сердитий Дніпро „не пошкодив“, бо все по-трохи брав що-весни той землі так, що через 20—30 років міг би зовсім той ґрунт забрати. Опісля Варфоломей оповістив Тараса, що довідався про иншу оселю на лівому березу Дніпра біля Рудяків над Дніпром, де озера кругом пообрастали лісом. Одначе Тарас хотів, щоб Варфоломей сам оглянув теє місце; відтак писав свому названому братови, що Михайло Максимович уступає йому в Прохорівці таке-саме добро, тільки що не коло Дніпра; — видно Дніпро з далека, а Тарасови треба його коло порога.

Ще якийсь жид хотів продати одну оселю в містечку Ржищеві, але Тарас відписав Варфоломеєви: „Начхай ти в ермолку о-тому жидови, що ти пишеш, з його ґрунтом і з його хатою! Кінчай швидче в Каневі!“

Так отже Варфоломей вибрав в кінці вельми

¹⁾ *ibid.*, стор. 17⁴.

²⁾ *ibid.*, стор. 18⁴.

романтичне місце між Каневом і Пекарами, вище по Дніпру від того місця, яке Тарас сам був вибрав коло Пекарів. Ось-як описав Варфоломей се добро: „На високій горі вєть лісочок, граничить з Монастирищем; по-серед того лісочка поляна; далеченько від города в-низу кілька рибальських хаток. На тій горі дуже багато дичок, яблонь і груш, — садочок завести можна. А любий, староденний Дніпро буде здаваться тобі під ногами. Кринишна вода не-подалеку, а риба що-ранку буде сьвіжа, бо рибалки поперед поріг возитимуть з-низу в гóрод.“¹⁾

Поет зрадив, дознавшись про таку благодать, одначе не дождався осісти там над Дніпром у своїй хаті. Справа закупна землі під Каневом проволіклась довго, по-за-як се майно було городське. Опроче деякі лихі люде не хотіли допустити, щоб на пустці городській осів той, „щó людам волю писав“. Опісьля ледви-не-ледви повелось сімьї Тараса закупити се місце для його могили.

Живучи в Петербурзі, Шевченко удержував кореспонденцію зі всіми важнішими письменцями українськими. Коли-ж із Дрездена дістав лист від Марка Вовчка, то 25. мая р. 1860., відписав між иншим се, щó сьлідує: „Спасибі тобі, моя доню любая, моя єдина, що ти мене хоч в Дрездені згадала. Я ще й досі тут, — не пускають до дому. Печатать не дають; не знаю, щó робити!... Втечу на Україну, оженись і вернуся як умитий в столицю. — В осєни буде у нас свій журнал під редакцією Білозерського і Макарова.“²⁾

Так отже Шевченко не покидав думки про женитьбу. Вже 22. серпня післав він Варфоломеєви в Корсунь ось-таке письмо: „Будущеє подружє моє зовєтця Лякеря — кріпачка, сирота, така сама наймичка, як і Харита, тільки розумнійша від неї, — письменна і по-московському не говорить. Вона землячка наша із-під Ніжина. Тутешні земляки наші

¹⁾ „Основа“. 1862; червень, стор. 19⁴, примітка 2.

²⁾ „Правда“. 1875; стор. 574.

(а надто панночки), як почули, що мені Бог таке добро посилає, то трошки подурнішали. Гвалтом голосять: „Не до-пари, не до-пари!“¹⁾ Нехай їм здається, що не до-пари, а я добре знаю, що до-пари. — В осени, як од'робишся с полем і окопаєш наше майбутнє кишло, вибери на тому кишлі найкраще місце і посади яблуню на память 1860. р. 28. іюля.“²⁾

Вже-ж Шевченко давно носив у своєму болючому серці завітну, милу думку, викупити с кріпацької неволі хоч одну людську душу, — „спастися“, як він казав, „душу“, і відтак щиро полюбив він Ликерю, „ту ясну зіроньку, що зійшла для його й яено освітила йому темну, нерадісну його дорогу.“³⁾

Ликеря Полусмакова була кріпачкою поміщика Н. Я. Макарова і служила „горничною“ у сестри його, В. Я. Карташевської. Люблячи її пристрасно, Тарас написав вірш „Ликері“ — на память 5. серпня р. 1860. Тоді-то думав він про-будуще своє щастє і, наслідуючи польского поета Сярокомлю, написав іділічний стихотвір, що починається от-сею строфою :

Посажу коло хатини,
На спомин дружині,
І яблуньку і грушечку,
На спомин єдиній! . . . (П; 250).

Посилаючи-ж Варфоломеєви сей стихотвір, заявив Тарас ось-що: „Поберемося пісьля Покрови. — Сказано, коли чоловік чого добре шукає, то й найде: так і зо мною тепер трапилось. Мені тепер не жаль, що Харита трошки придурковата.“⁴⁾

Але-ж Ликеря була лінива, неохайна й дуже легкодушна дівчина. Коли-ж сестра Кулішихи, що

¹⁾ До тих жінок, що голосили: „не до-пари!“ (Тарасови з Ликерею), належали найпаче А. М. Кулішиха і Н. М. Білозерська. Порівн. листи їх, писані до Макарова, поміщика кріпачки Ликері. (М. К. Чалий, „Жизнь . . .“, стор. 165—168).

²⁾ „Основа“. 1862; червень, стор. 20—21⁴.

³⁾ „Споминки про Т. Шевченка“. („Зоря“. 1892; стор. 83).

⁴⁾ „Основа“. 1862; червень, стор. 21⁴.

знала добре Ликерю, намовляла Тараса, щоб „покинув свій чудний намір“, то він розгнівався на неї і відповів палко: „Хоч-би й батько мій рідний устав з домовини та сказав мені, то й його-б я не послухав!“¹⁾

Та от, уже 5. жовтня р. 1860. писав Тарас Варфоломеєви от-се: „Я з своєю молодою, не побравшиися, розійшлися. Ликеря така сама-самісенька, як і Харита, — дурнійша тільки тим од Харити, що письменна. Що мені на світі робити?! Я одурію на чужині та на самоті!“²⁾

Ще-ж попереду, 14. вересня т. р. Шевченко написав стих „Н. Я. Макарову“ („Кобзарь“, II; стор. 252), натякаючи на тебе, що він зі своєю молодою розійшовся. Коли Шевченко дізнався, що вона його не любить, то він „не видержав“ і почування зболілого свого серця з'явив в от-сім віршу:

Не журюся, а не спитця
Часом до півночі —
Усе світіять ті блискучі
Твої чорні очі.
Мов говорять тихесенько:
„Хоч, небоже, раю?
Він у мене тут у серці!“
А серця немає
Й не було його ніколи,
Тільки шматок мяса . . . (II, 229—230).³⁾

Описєля М. К. Чалний радив Шевченкови ожєнитись з якоюсь „мадам“ Соар у Київї, і про-те писав Тарас Варфоломеєви, щоб сам поїхав у Київ та своїм оком на неї подивився; одначе додав він

¹⁾ „Зоря“. 1892 стор. 83.

²⁾ „Основа“. 1862; червень, стор. 22¹. — Дуже цікаві звістки про відносини Тараса до Ликері подала Наталка Полтавка, (Надежда Кибальчичева) в „Зорі“, р. 1892, — в статті „Споминки про Т. Шевченка“; стор. 82—86.

³⁾ Наталка Полтавка відносить сей стихотвір до того часу, коли Тарас дізнався, що Ликеря не любить його. („Зоря“. 1892; стор. 85). Одначе Олександр Чужбинський запримітив, що поет написав ту думку ще в сорокових роках, коли свою любку зустрів в товаристві студента, гусарина й товстого генерала. („Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ“, стор. 33).

у своїм листі, що „по слуху вона йому не подобалася.“¹⁾ Ще 4. падолиста р. 1860. сьпівав Шевченко ось-що в одній думці:

... Треба одружитись,
Хоча-б на чортовій сестрі,
Бо доведеться одуріти
В самотині... (II, 235).

Але незабаром опісьля закинув Тарас всяку думку про женитьбу і втратив надію на щасливу долю в сім'янім житю. Аж ось зустрівся він с Костомаровом в театрі, коли виставлювано оперу „Вільгельм Тель“. Шевченко любив вельми сю оперу, добачаючи в Телі речника свободи й волі. Тоді спитався його Костомаров: „Ну, Тарасе, коли-ж твоє весілля?“ — „Тоді мабуть, коли твоє!“ відповів Тарас. „Не женитись нам с тобою; зостанемося до смерті бурлаками!“²⁾

Сидячи в академії художеств, Шевченко займався рисованем і гравірованем. Пісьля перших своїх проб в сорокових роках займався він гравірованем найпаче в останніх роках житя. Його „офорти“ ціняться високо художниками. Картин Тарасових, мальованих олійними фарбами, звістно дуже мало; — за те збереглось від затрати доволі багато рисунків його сепією і крейдою. Рисунки Тараса зділані по-найбільше з натури. Се суть або побутові сцени, — сцени з житя на засланю, або краєвиди. В офортах же Шевченко репродуковав картини Рембрандта, Мурілля, Брюлова, або творив портрети й жанри.³⁾ В офортах с колекції В. В. Тарновського знаходиться 27 картин (Київ, 1891. р.).⁴⁾ Між ними є 7 портретів Шевченка; — всі вони були рисовані самим Тарасом в 1860. р. Коли-ж шість портретів з'я-

¹⁾ „Правда“. 1875; стор. 970.

²⁾ „Кобзарь“. У Празі; т. II. стор. X.

³⁾ Порівн. статью „Иллюстрации Шевченка“ в журналі „Кіевская Старина“, т. XX. 1888; стор. 8—11. Докум. и „Картины, рисунки и офорты Шевченка“ — *ibid.*, т. XXI. 1888; стор. 80—85.

⁴⁾ В. В. Тарновський прислав 10 екземплярів тих офортів даром в музей товариства „Просвіта“ у Львові.⁴⁾

вляють такого Шевченка, яким він був в 1860. р., то в однім з'ображено молодого Тараса, що держить горючу свічку в лівій руці.

В тій колекції Тарновського визначаються між іншими картинами найпаче дві: 1. Судня Рада; 2. Дари в Чигрині 1649. року. На картині „Судня Рада“ Шевченко написав ось-яке пояснене: „Отаман збирає на село громаду, коли що трапитця незвичайне, на раду і суд коло оранди або на майдані. Громада порадивши і посудивши добре, і давши мир ворогам, чи то кару, розходитця пучи по чарці позовою“. — А на картині „Дари...“ написав Шевченко ось-такє: „Із Цариграда, із Варшави і Москви прибували послы з великими дарами, еднать Богдана і народ український, уже вольний і сильний. Султан, окремє великого скарбу, прислав Богданови червоний оксамитовий жупан на горнастаєвій хутрі, шталт княжої порфіри, булаву і шаблю, — одначе рада (оприче славного лицаря Богуна) присудила еднать царя московського“. ¹⁾

Так отже Шевченко не тільки з'ображав суспільно-національний побут України у своїх стихотворах, але старався змалювати у своїх картинах і зовнішнє обличчє рідної неньки. Ті-самі образи намагав він передати памяти земляків і кистію і пером, — і в його змаганях одно одним доповнюється.

Того часу (р. 1860.) Шевченко зладив також деякі стихотвори й став писати книжечки для науки дітей. Навперед написав він „Букварь южнорускій“, що його надруковано в Петербурзі р. 1861. Тарас хотів розкинути його по селах, де були школи; гроші-ж, які вплинули-б із продажі сіві книжечки, думав він положити в касу недільних шкіл. ²⁾ За букваром хотів Шевченко видати арифметику, етногра-

¹⁾ В „Живописній Україні“ з р. 1844. (С-Петербург) крім жанрів і побутових картин знаходяться також гісторичні картини, що в них зобразив Шевченко важніші події України. Всі ті картини описано в мові українській і французькій.

²⁾ Про „школи недільні“ гляди „Гісторію русько-української літератури“ — Омелина Огоновського, том II. відділ I., стор. 92—98.

фію, географію та гісторию русько-українську для шкіл недільних і сільських.

По-правді міг тоді поет про свою літературну й просвітну діяльність ось-що сказати:

... Орю
Свій переліг — убогу ниву,
Та сію слово: добрі жнива
Колись-то будуть! (II, 230—231).

Між-тим Шевченко клопотався справою визволу своєї рідні с кріпацтва. А численна була сімья Тарасова. У брата Микити були три сини: Сава, Петро й Прокіп, у брата Йосипа також три: Трохим, Андрій і Іван, та й у сестри Ірини були три сини: Лавро, Логин та Іван. ¹⁾ Поміщик Валерій Фльорковський, Поляк, готов був дати свободу сим мужикам, тільки без землі. Тоді Тарас хотів заплатити йому по 85 рублів за душу с полем, але він домагався вищої ціни. В-кінці при помочи „общества для пособия литераторамъ“ повелось Тарасови довести діло до путя. Се вдіялося кілька місяців перед оповіщенням царського маніфесту з д. 19. лютого р. 1861. про свободу всіх кріпаків. Між особами, що щиро займались тою справою, були І. С. Тургенев і А. Д. Оболонський, видавець журналу „Народное Чтеніе“. ²⁾

II. Недуга, смерть і похорони Тараса Шевченка.

А вже-ж великі невзгодини й тяжкі злидні життя зломали сильну стать Кобзаря. ³⁾ Від падоліста р. 1860. став він нездужати; все-ж таки не переставав займатися своїм ділом. Рисував і малював майже без вину, і мало коли виходив із своєї кімнатки в антресолях академії художеств. Коли-ж 23.

¹⁾ Тарасова сестра Катерина вмерла на холеру р. 1830.

²⁾ „Кіевская Старина“; т. XXXVI. 1892; стор. 319—321.

³⁾ Шевченко був широкоплечий, приземистий, — чоловік кремезний, що мав, як то кажуть, здорове залізне. В млих його очах виражався супокій душі, а голос його був так м'який, що ніколи не можна було до волі послухатись розумної і милої його мови.

падолиста у Лазаревського зустрівся з лікарем Барі, то жалувався на біль у грудях. Від того часу поетови було що-раз гірше; тому-ж, що він запопадливо гравірував картини та малював копію із свого портрету, приятелі його не добачали нічого лихого в знемаганю його здоров'я. Про-те Василь Білозерський просив Шевченка 2. січня р. 1861., щоби схотів бути „основателем“ нового журналу „Основа“. Та от, уже 22. січня поет писав братови Варфоломею: „Погано я зострів оцей новий поганий рік: другий тиждень не виходжу с хати. Чхаю та кашляю, аж обісіло!“ В тиждень опісля писав він ось-що: „Так мені лихо, що я ледви перо в руках держу!“¹⁾

Коли Костомаров довідався, що Шевченко тяжко нездужає, то відвідав його двічі; другий раз прийшов до його в лютім, кілька днів перед смертю Кобзаря. Тоді-ж сказав йому Тарас, що вже зовсім здоров, та показував йому золотий годинник, що купив в тих днях. Відтак сказав Шевченко, що се перший годинник, який мав в житю.

В суботу, 25. лютого, в день іменин Тараса, перший відвідав його Михайло Лазаревський, та застав його в великих муках. Шевченко сказав, що годі йому дихати, та що цілу ніч пересидів на постели; про-те просив Лазаревського, написати Варфоломеєви, що йому „дуже недобре“. Незабаром прийшов лікар Барі, та замітив, що водна пухлина підійшла до легких. Ще того дня Тарас заявив бажанє, поїхати весною на Україну, кажучи: „От, як би до дому, там би я може одужав!“ Поетови хотілося ще жити й висьпівати всі ті пісні, які тайлись в його душі; про-те сказав кілька раз, що не хотів би ще вмирати.

Крім Барого прийшов до недужого Тараса ще й лікарь Крунівч, одначе йому не було полекші. Та ось під вечір принесли Шевченкови от-сю депешу с Полтави: „Батьку! Полтавці поздоровляють любого Кобзаря з іменинами й просять: „Утни, батьку! орле

¹⁾ „Основа“. 1862; червень; стор, 24⁴.

сизий!“ Вислухавши сі слова, Тарас озвався: „Спасибі, що не забувають!“ Зрадів трохи тим сердечним привітом, але незабаром сказав: „Чи не засну я? — возьміть огонь!“ Та годі було заснути вмираючому.

По десятій годині в ночі прийшов до Тараса Лазаревський з Грицьком Ченстохівським. Поет сидів на постели, бо годі було лежати. Коли-ж Лазаревський спитався, чи не мішають йому спокою, відповів Тарас: „І справді так; мені хочетця говорить, а говорить трудно“. Відтак оба приятелі лишили Тараса самого, — при йому остався слуга-салдат. Трохи-не цілу ніч просидів Шевченко на постели, опершись на неї руками: то запалював, то гасив свічку. О пятій годині рано (26. лютого) казав себе убрати, хочачи зійти в-низ до своєї робітні. На посьлідньому ступні він упав комить-головою; — салдат кинувся до його, — Шевченко був неживий.

Смерть Тараса вразила громом Україну, що втратила „апостола правди й науки“. Тарас умер на чужині, — „не в степу, не на могилі над Дніпром широким заснув Кобзарь вічним сном глибоким, а поліг над Невою, під сьнігами“ ...¹⁾ А вже-ж земляки Шевченка, що жили в Петербурзі, вмiли оцінити вагу от-сих слів його заповіту:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Були видні, було чути,
Як реве ревучий! (I, 180).

Та й умираючи, коли Михайло Лазаревський і Грицько Ченстохівський питались, де його поховати, Шевченко сказав: „В Каневі!“

¹⁾ Порівн. вірш Олександра Чужбинського в пам'ять Т. Шевченка. („Основа“. 1861; мартъ, стор. 10).

Про-те в сам день смерти „батька Тараса“ зібрались приятелі його у Михайла Лазаревського і по-рішили: 1. перевезти тіло його на Україну; — 2. поставити йому пам'ятник; — 3. основати народну школу „Тарасову“, або „Шевченкову“; — 4. удержувати одного або кількох стипендістів в університеті Київськiм і Харківськiм, в Одеськiм лицей і в академії художеств; — 5. видати як-найлучше твори Кобзаря; — 6. визначити премію за житєпись поета в мові українськiй і за критичний розбір його творів; — 7. видавати популярні книжечки в хосен народу; — 8. помагати родині Тарасовій, і 9. відвідувати що-рік кому-небудь с приятелів покійника його могилу. ¹⁾

28. лютого ві второк мясопустного тижня відбулась похоронна „обідня“ в церкві академічній. Приятелі Тараса виголосили тут кілька прощальних бесід і жалібних віршів. ²⁾ Відтак поета похоронили на кладовищі Смоленському, на котрому він за-житя сидів і думав за-любки, і щб його був також відрисував.

Незабаром опісьля земляки Тараса, щб жили в Петербурзі, старались виеднати у власти дозвід, перевезти тіло його на Україну. Коли-ж в-кінці М. Лазаревськiй усунув в сій справі всякі перепони, то 26. квітня р. 1861. багато Українців прийшло в останнє на гріб Тараса. Огворено домовину, а відтак де-хто побачив, щб тіло Кобзаря не змінилось, та тільки покритося плісняю. Дерев'яну домовину вложено в другу, олов'яну, й опісьля заговорив Куліш: „Що-ж се ти, батьку-Тарасе, од'їжджавш на Вкраїну без червоної китайки, заслуги козацької? Чим же ти нижчий од тих козацьких лицарів, щб червоною китайкою вкривалися, заслугою козацькою пишалися? . . . Розкиньте-ж, небожата, червоний цвіт славетний по чорній, сумній домовині Тарасовій! Нехай наш батько з'явитця на Вкраїні лицарем щирим, щб жив і вмер, побиваючись про добро, про честь і волю на-

¹⁾ „Основа“. 1861; іюнь, стор. 13—14².

²⁾ *ibid.*, маргъ, стор. 5—16.

шу" . . . ¹⁾ І покрито домовину червоною китайкою по козацькому обичаю.

Похоронами Шевченка клопотався в Києві „названий брат“ його, Варфоломей. Наради в сій справі відбулись у М. К. Чалого, інспектора другої гімназії. Хто радив погребати тіло Кобзаря на Оскольдовій могилі, хто на Щекавиці, хто вказував на Видубицький монастир, де „мужицький поет“ спочивав би між генералами й панами, а хто домагався сповнити заповіт Шевченка й поховати його на березу Дніпровому за Каневом. Варфоломей притакнув тим, що боялись демонстрації й бажали поховати Тараса на кладовищі Видубицького монастиря; про-те умовився про похорони з ігуменом того монастиря. Але сталося інакше. 6. мая в суботу, около 4. години с-полудня студенти та инша молодіж везли домовину Тарасову з Чернигівського берега мостом Дніпровим, хочачи простувати до церкви Рождества Христового. Тоді Варфоломей Шевченко поїхав чим-скорше до протоєрея Лебединцева і заявив йому тверду волю Петербурської громади української, похоронити тіло Тараса на горі між Каневом і Пекарами. Відтак Лебединцев із Варфоломеем поїхав в Лавру до митрополита Арсенія, щоб показати йому відкритий лист, виданий міністерством внутрішніх діл на перевезене тіла. С похоронним походом зустрілись вони оба перед „башеними воротами“. Молодіж обіцяла задержатись на дорозі і дождати розрішення на дальший похід у гóрод. Митрополит велів Лебединцеві їхати до генерал-губернатора Васильчикова, котрий протоєреви й Варфоломееви сказав: „*Стало! пусть внесутъ въ церковь!*“ ²⁾

Так отже внесено тіло Кобзаря в церков Рождества Христового на Подолі. Рано-в-ранці винесено домовину с церкви на улицу Александрівську, щоби зняти з неї фотографію. Домовину окружили брати Тараса зі своїми дітьми. Тоді де-хто питався: „хто

¹⁾ *ibid.*, іюнь, стор. 31².

²⁾ „Кіевскія Старина“, т. III. 1382; стор. 365—367.

покійник?" і одержав відповідь: „мужик, но чин на-
нім генеральский!“ В церкві не було ніяких бесід,
але ледви винесено домовину на улицю, треба було
задержуватись с тілом що-кілька кроків, тому-що ви-
ступало багато бесідників найпаче с кругів молодіжи.

Коли відтак похоронний похід наблизився до
пароходу на Дніпрі, то с тілом Кобзаря в-останнє
попрощався М. К. Чалий. Опісля кораблем відвезено
домовину Тарасову до Канева; провозжали її крім
сім'ї два приятелі Шевченка, Іван Сошенко й Віктор
Забіла, Сошиха й Чалиха, та з двайцять студентів. До
Канева приплив тоді човном із Михайлової Гори М.
Максимович, старий приятель Кобзаря. По відправі
панахиди в соборній церкві занесено домовину на
гору Чернечу. Та гора стоїть над Дніпром за три
версти від Канева і зветься тепер Тарасовою. Вона
така крута, що на неї трудно йти просто. Студенти
викопали яму, і як поховано Кобзаря, то в кількох
днях висипано могилу довгу с чотирма углами. Її
обложено камінем двома терасами, а верху неї по-
ставлено високий деревляний хрест. Коли по двацяти
роках тераси розсувались і хрест похилився, то від-
новлено могилу. Тепер входитьс'я східцями деревля-
ними на земляний курган, майже на три сяжні ви-
сокий. Верх могили є плоский в чотири аршини про-
міру, а на тій площі стоїть величезний хрест заліз-
ний в три сяжні високий разом с постаментом. Чу-
довий образ природи розкривається перед очима пут-
ника із сеї могили, що зберегає порох батька Тара-
са. Гори, покриті лісом, піднімаються з одної сторо-
ни амфітеатрально і обмежують з-заду гору Шевчен-
кову; по другій же стороні видно з могили Дніпро-
Слауту, що розкинувся на долині синьою лентою,
а далі простягається безкрая низина задніпряньська, —
мріє степ, що був колись вольний, а тепер занаша-
щений новим лихолітьем¹⁾

Все-ж таки се місце, де поховано Шевченка, —

¹⁾ „На Україні“. Споминки і враження с подорожи Напи-
сав Олександр Барвінський. („Дѣло“. 1885; число 112).

зважалось майном міста Канева. Аж ось в 1892. р. Варфоломей Шевченко купив у сього міста ту землю, мірою пів десятини, де спочиває тіло Кобзаря, а в кінці червця т. р. подав до Канівської мійської думи просьбу, щоб вона прийняла від його яко дар ту землю і 3.000 рублів, вложених до банку державного на 5⁰/₀ під ось-якою умовою: 1. щоб на процент с того капіталу по-вік удержувано Тарасову могилу в доброму ладу; — 2. щоб удержувано при могилі сторожа, щб повинен жити в тій хаті, яка збудована на могилі; — 3. щоб мійська дума зробила добру дорогу проїздну від Канева на могилу; — 4. щоб на тій землі ніколи не будував ніхто нічого, і щоб ніколи до віку тої землі місто Канів не займало ні під гробовище ні під щб инше. — І от, мійська дума згодилась, приняти той дар на визначеній умові. ¹⁾

Ледви поховано Шевченка на Чернечій горі, то могилу його навідували нераз сотні хліборобів, — вони бо думали, що Тарас дав їм „волю“. Отже на сьвіжій могилі Шевченковій скоївся вже в місяці червці р. 1861. чи-малій переполох за-для того, що дідич села Межирічя, Поляк Парчевський ²⁾ оповістив свого Канівського сусіда, генерал-лейтнанта князя Лопухина, що в Каневі й в Корсуні між мужиками є змова проти панів, щоб їх у пень витяти. Сею справою зайнявся сам генерал-губернатор, князь Васильчиков, і незабаром виявилось тільки те, що хлопоман Грицько Ченстохівський оздоблював Шевченкову могилу, малював різні види с природи, та роздавав людям книжечки Шевченкових творів. Відтак всі гутірки про вигадані змови викликав проміж селян Ченстохівський читанєм Шевченкових творів та свої-

¹⁾ Варфоломей Шевченко вмер літом р. 1892. в Київщині, в Радомському повіті, ще перше, ніж ту справу затвердив уряд. — Чи мало свого кошту й праці для упорядковани могили положив Василь Тарновський, щб в Києві у своєму музеї зберігає чи-мало картин і рукописів Тараса Шевченка.

²⁾ Се був той-самий пан, щб не хотів продати Шевченкови землі над Дніпром, котру поет був собі дуже вподобав. Парчевський не хотів бути сусідою Шевченка, „щб людям волю писав“.

ми оповіданнями про гайдамачину, про Запорожжє, про козацькі вольности . . . ¹⁾)

На могилу Шевченка ходять хлібороби, щоб сцілитись від пропасниці та інших недуг. А вже-ж в переказах народу Тарас з'ображається лицарем, рівним Морозенкови, Нечаєви, Палієви, — він-то стає за волю „сермяжного люду“.²⁾ Де-хто вірує, що він живє досіль, та що замість його поховано когось иншого; де-хто розказує, що його тіло в дорозі підміняли й вкрали; а де-хто говорить, що він, будши „характерником“, встав невидимо з гробу. — Розказують також, що „Шевченко цей дуже клопотався за людей, що робили у панів панщину, і дуже просив за них царя, щоб той дав їм волю. А царь все-таки волі не давав. От, раз він приходить до царя, — його впустили в палатку. Ввійшовши в палатку, він хап за шапку, та об землю трах, та й каже тоді цареві: Оце тільки й твоєї землі, що під мою шапкою, а над всею землею пани царюють! Весь сьвіт я із'їздив, а ніде не бачив, щоб так було гірко та важко жити людям, як в твоїм царстві!“³⁾)

Ось і жите поета-мученика, що й в тяжкому лихолітї висказав свій ідеал от-сими словами:

І хочетця . . . Боже милий!
Як хочетця жити,
І любити Твою правду,
І весь сьвіт обняти (II, 24).

¹⁾ „Тревога надъ свѣжей могилой Т. Г. Шевченка“, — статья І. Білика в журналі „Кіевская Старина“; т. XIV. 1886; стор. 708—728. — Сам Білик зладив скорочений переклад сеї статїї в мові українській. („Правда“. Львів. 1889; стор. 268—274; 360—365).

²⁾ Вже Мих. Максимович писав Шевченкови ось-що: „На правой сторонѣ Днѣпра вы стали лицомъ мнѣическимъ, о которомъ идутъ уже баснословія и легенды, наравнѣ съ преданьями старыхъ временъ“. (Чалый, „Жизнь и произведевія Т. Шевченка“, стор. 156).

³⁾ „Кіевская Старина“; т. III. 1882, в статїї А. Смятїя „Взглядъ народа на Шевченка“, стор. 371—373. — Порівн. статью Хванька Кримського: „Народна память про Шевченка“. („Зоря“. Львів. 1891; стор. 96), і статью М. Школиченка: „Оповідання про Т. Шевченка“. З народних уст. („Зоря“ 1892; стор. 94—98).

II.

Хоча Тарас Шевченко був поет ґеніяльний, то все-ж не зберігся він від впливу народної (людової) поезії української, а по-декуди й від впливу літератури російської та польської. В першій добі свого літературного змагання (від р. 1838—1843.) нахилився він до романтизму. Відтак крім менше важних впливів російських (Жуковського, Пушкіна й Козлова) бачимо в тодішніх творах Шевченка деякий вплив польського поета Міцкевича.

Щоб доказати, як у першій добі поетичної діяльності Шевченка „перехрещувалися і зливалися найріжніші впливи, і як ґеніяльна натура нашого поста вміла впливи ті щасливо перетопити в одну органічну і глибоко-поетичну цілість“, Іван Франко розібрав критично стихотвір „Перебендя“, і дійшов до сеї думки, що „Imrogowizacya“ Міцкевича в третій часті поеми „Dziady“ мала деякий вплив на формоване основної думки Шевченкового „Перебенді“. ¹⁾ Одначе др. Осип Третяк заявляє, що „если-би ми конешне шукали для „Перебенді“ якого попередника в поезії Міцкевича, то нашли-б ьго швидче в балляді „Dudarz“, або в піснї Вайдельоти“. ²⁾ А вже-ж годі притакнути сьому польському критикови із-за того, що

¹⁾ „Перебендя“ Т. Г. Шевченка с переднім словом Ів. Франка. (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка 1. Львів. 1889; стор. 10—11; 18).

²⁾ „Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка“. Написав Осип Третяк. Краків. 1892; стор. 19. — Про вплив Міцкевича на деякі поезії Шевченка сказав децю професор Н. В. Дашкевич уже в 1888. р. в „Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: „Очерки исторіи украинской литературы XIX. столѣтія“. Напечатано по распоряженію императорской академіи наукъ. С.-Петербургъ, июнь 1888. года; стор. 173—174.

він Франкове порівнянє „Імпровізаціі“ Міцкевича є „Перебендею“ вважає дуже поверховним. Се бо порівнянє є подекуди глибоко обдумане, дарма, що др. Третяк гадає, мабуть-то в „Перебенді“ нема майже ніякого відголосу „Імпровізаціі“ Міцкевича.

Все-ж таки вважаються виправданими слова Франка, що в першій добі поетичної діяльності Шевченка перехресчувалися і зливалися найрізкіші впливи. Опроче сам поет говорив тоді про свої вірші: „Хто його знає, відкіль несетця, — несетця пісьня, складаютьця стихи, дивлюсь, — уже й забудь, про що думав, а мерщій напишеш те, що нав'ялось“. ¹⁾

Хоча-ж в деяких стихотворах Шевченка додаємо вплив інших поетів, то не годиться думати, мабуть-то наш Кобзарь не з'явив в них творчости самостійної. Той бо вплив був незначний, по-за-як тільки спонукував Шевченка до писаня якогось стихотвору, подаючи йому деякі мотиви до величної композиціі.

Тут годиться запримітити, що романтичність, яка проявляється в Шевченкових стихотворах першої доби літературної діяльності, не має прикмет того романтизму, який з'являється в Росії в двадцятих роках. Коли бо от-сей російський романтизм витворився із романтизму німецького, то стихотвори Шевченкові з романтичною закраєкою проявляють вплив тих романтичних мотивів, яких знаходимо так багато в народній поезії українській. А по-за-як вдача народу русько-українського вважається подекуди сентиментальною, то й деякі сентиментальні думки Тарасові суть вірним образом думок і почувань сього народу. Вже-ж муза Шевченкова з'уміла покористуватись усім богацтвом народної поезії, — з'уміла з'єдинити красу природної творчости народу є художницькою творчістю ієніяльного поета.

Прикмету чисто-романтичну мають в тій першій добі тільки два стихотвори: „Перебендя“ і „То-

¹⁾ М. К. Чалый, „Жизнь и произведения Тараса Шевченка“. Кієвъ, 1882; стор. 56.

поля¹⁾ Закраску романтично-сентиментальну має думка, що починається словами: „На-що мені чорні брови (I, 6—7.), між-тим коли стихотвір „Думи мої“ (I, 3—6) проявляє прикмету романтично-національну. Ось бо згадує тут поет про булави й бунчуки козацької громади, — згадує про Україну, де родилась, гарцювала козацька воля, що Шляхтою, Татарами засівала поле.

Чисто-національну прикмету з'являють чотири стихотвори сеї доби: 1. До Основ'яненка. 2. Іван Підкова. 3. Тарасова ніч. 4. Гамалія.

А вже-ж в поемі „Гайдамаки“ бачимо суспільно-національні змагання поета, котрий бажав закрасити їх світоглядом романтичним. „Гайдамаки“ — се величезна поема народна, що по думці автора, з'ображає останні змагання люду козацько-українського за „правду й волю“. Коли-ж гайдамаки „встали за сьвятую правду й волю і розкували закований у кайдани народ темний“ (I, 220), то не диво, що поет називає Гонту „мучеником праведним“, що Залізняка зове „душею щирою“ (I, 122). Тоді-ж по всій Україні було лихо гірше пекла, — тоді заковані руки розв'язались і віддали кров за кров, муки за муки. І дивується поет, що „того-ж батька діти не вмiли, не хотіли жити та брататьця“, — „серце його болить, як згадає, що старих Славян діти впились кровю“ (I, 130).

Пишучи „Гайдамаків“ поет не стояв під впливами чужих літератур,²⁾ — він сам каже, що розказав козацьку славу за дідом своїм так на-вм'яна без книжньої справи (I, 155). Саме-тоді полюбив він націоналізм козацький, котрий спонукав його глядати ідеалу України в минувшині й виспівати той ідеал в величній поемі. Що Шевченко видів в гайдамачинні боротьбу суспільно-національну, можемо з сього ді-

¹⁾ Др. Третяк думає, що головні моменти „Тополі“, виявивши переміну дівчини в тополю, знаходяться в балладі Міцкевича „Uciezka“ („Про вплив Міцкевича...“, стор. 15).

²⁾ Іван Франко думає, що Шевченко почав писати поему „Гайдамаки“ під впливом повісти Чайковського „Wernyhoga“ („Kurjer Lwowski“, 1893; Nr. 67, в статті „Taras Szewczenko“).

знатись, що на закид „гайдамаки не воїни, — розбійники, вори, п'яно в нашій історії“ — відповів він в „Холоднім Ярі“ ось-що: „Брешеш, людоморе! — за сьвятую правду, волю розбійник не стане!“ (I, 220). Відтак і Володимир Барвінський каже, що гайдамачину треба узнати подією народною, по-за-як у тій боротьбі козацтва із шляхтою стояли по стороні козаків не одні гольцяпаки, а йшли за ними поважні селяне й міщане.¹⁾

Окрім годиться ще спомнути, що по думці Франка в „Гайдамаках“ пробивається нахил поета до реалістичного трактованя предметів, до аналізу чутя людського і до чисто-психологічних проблем.²⁾

Хоча-ж Шевченко видав поему „Гайдамаки“ рік опісля, як надруковано „Катерину“, то все-ж сей епічний твір стоїть неначе на узग्रаничю між першою а другою добою в розвою поетичної діяльності Тараса. Ба, „Катерина“ має вищу літературну стійність, ніж усі пішні твори першої доби. В сім стихотворі зобразив поет сумну долю сільської дівчини, що сталась жертвою розпусти „старшого“-москала. Автор розкрив нам тут гірку правду суспільного життя, що пани занапащують талан бідних людей. А вже-ж в „Катерині“ вкривається мабуть також глибша ідея побуту національного. Поет вказав неначе в аллегорії на долю України, занапащену могоучою Москвою. Відтак запримічаємо, що між стихотворами Тарасовими найпаче „Катерина“ визначається гарними поетичними образами, спокійними, високоумними рефлексіями і чудовою, мелодійною мовою.

В „Катерині“ добачав Квітка-Основяненко подекуди свій взоровір, пишучи свою повість „Оксана“. В п'єсьмі до Шевченка прирівнує він сю повість „Ка-

¹⁾ „Правда“. Львів. 1876; стор. 516. 566.

²⁾ „Зоря“. Львів. 1891; стор. 89. — Про „Гайдамаків“ і про „Кобзаря“ писав Квітка 20. марта р. 1841. ось-що до Шевченка: „Гайдамаки ваші добра штука буде. Читав я де-кому з наших. Поцмакують. А що вже Гулак-Артемівський, коли знаєте, той дуже вас улюбив за „Кобзаря“. („Русская Старина“. 1879; том XXIV; стор. 177.)

терині“. Ось і його слова: „А щó Катерина, так-так щó Катерина! Гарно, батечку, гарно! більш не вмію сказати. От, так-то Москалики воєнні обдурюють наших дівчаток! Списав і я „Сердешну Оксану“, от точнісінько як і ваша „Катерина“. Будете читати, як п. Гребінка видрукує.¹⁾ Як-то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірових Москалів!“²⁾

Поки Шевченко зладив політичні поеми „Сон“ і „Кавказ“, написав він епічний стихотвір „Наймичка“, котрий є більш реальний від „Катерини“; ба, Драгоманов зове „Наймичку“ „найпростішою і найреальнішою з усіх поем Шевченка“.³⁾ По нашій думці деякі стихотвори третьої і четвертої доби в літературній діяльності Тараса суть більш реальні від „Наймички“. Сей стихотвір визначається чудовими іділлічними образами й біблійною простотою, — а все-ж „Катерина“ має вищу літературну стійність, ніж „Наймичка“, дарма, що польський письменець Совінський добачає в „Наймичці“ що-до інвенції стократ цінніші прикмети, чим в „Катерині“.⁴⁾

Хоча-ж в першій добі літературної діяльності козачина явилась ідеалом національних змагань Тарасових, то вже-ж незабаром насунулась поетови думка: „хто взяв волю Україні?“ Мабуть уже в починах своєї творчости линув він душею до того руху політичного, щó в двацятих роках зворушив суспільність російську. Йому були звісні змаганя декабристів, котрі в грудні р. 1825. заподіяли революцію проти Миколая I, щó вступив на трон по смерті Олександра I. Шевченко міг дізнатись, що проводирі того руху (Пестель, Муравьев і в.) бажали знести кріпацтво, домагалися рівних прав для всіх і луч-

¹⁾ Е. Гребінка видрукував „Сердешну Оксану“ в альманасу „Ластівка“. (Петербург, 1841; стор. 32—207).

²⁾ „Основа“. 1861; июль, стор. 6.

³⁾ „Шевченко, українофіли й соціалізм“, — стаття М. Драгоманова в українській збірці „Громада“. №. 4. Женева. 1879; стор. 137.

⁴⁾ „Taras Szweczenko“. Studium przez Leonarda Sowińskiego z dołączeniem przekładu Hajdamaków. Wilno, 1861; str. XL.

шого виконання законів. Відтак перегадом витворився в душі його антагонізм до царизму. Він позбувся старокозацької закраски українського патріотизму і написав дві політичні поеми „Сон“ та „Кавказ“, в котрих виступив ворожо против царської самоволі.

Вище від поеми „Сон“ стоїть „Кавказ“. Хоча бо поодинокі думки „Сну“ суть справді гарні, то нема тут суцільного, органічного твору, нема епічного спокою в оповіданню і пригожої перспективи у змалюванню поодиноких образів сеї поеми, за-для чого Драгоманов каже, що „Сон“ може назватися „приміром розтріпаности“ поета.¹⁾ Відтак добре оцінив оба ці стихотвори Франко, заявляючи ось-що: „Сон — се велике оскарженє темного царства за теперішні й минувші кривди України, — оскарженє піднесене з більше (хоч не виключно) партикулярного становища — українства. Кавказ же побудований вже на ширшій, можна сказати, на загально-людській основі... Кавказ — се огниста інвектива против темного царства із становища загально-людського, — се може найкраще свідощтво щирого людського чувства поета“.²⁾

Пишучи поему „Сон“, поет найглибше глянув в рану сучасного побуту суспільного. Вже-ж на землі нема раю: ось латану свитину с каліки знимають зо шкурою, бо нічим обути княжат недорослих, — он розпинають вдову за подушне, а сина, єдину її дитину, віддають у військо, — онде під тинном опухла дигина голодная мре, а мати пшеницю на панщині жне. Видячи ті та інші образи людської недолі, поет рад був високо полетіти за сині хмари, щоб не чути людського сьміху і плачу, — вже-ж хоч за тими хмарами нема власти й карі...

Уже Франко запримітив, що „Сон“ є поема модельована на взір Міцкевичевого стихотвору „Petersburg“.³⁾ Відтак др. Третяк добачає у „Сьні“ крім

¹⁾ „Громада“. 1879, № 4; стор. 187.

²⁾ „Причинки до оціненя поезій Т. Шевченка“. („Світ“). Львів. 1881; стор. 197).

³⁾ „Зоря“. 1891; стор. 89.

впливу того стихотвору (Petersburg) подекуди також вплив „Improwizacyi“ Міцкевича; ба, він видить ту також вплив другої частини поеми „Dziady“ і сатиричного образу „Przegląd wojska“. Порівнюючи-ж стихотвір „Сон“ з поемою Пушкіна „Мѣдний всадникъ“, др. Третяк дійшов до сеї думки, що вплив Пушкіна на Шевченка з'явився тільки в зображеню деяких подробиць.¹⁾

Коли Микола Костомаров засновав політичне товариство Кирило-Методіївське, то Шевченко став головним речником високих ідей сього славянофільського кружка. Тоді-то написав він поему „Іван Гус“, або „Бретик“, присвятивши її славному Чехови, Павлови Йосипови Шафарикови. У присвяті згадує поет про те, що „Німота запалила велику хату, і сімью Славян роз'єднала і нишком-тихо упустила усобиць люту змію“ . . . Але-ж правда Славян не потонула в німецькій пучині, тому-що „на давнім пожарищі іскра братства тліла-дотлівала, дожидала рук твердих та сьмілих, і дождалась“. Відтак каже Шевченко, що Шафарик „прозрів в попелі глибоко огонь добрий сьмілим серцем, сьмілим орлім оком, і засьвітив сьвіточ правди, волі“. І пробудилися Славяне до нового житя і „брат з братом обнялися, і проговорили слово тихої любови“. Коли-ж „потекли в одно море славянські ріки“, то бажає поет, „щоб усі Славяне стали добрими братами і синами сонця правди“.

Висказавши сі славянофільські думки в присвяті поеми Шафарикови, Шевченко зобразив Констанського бретика Гуса, щб „поборовся за правду“. Але-ж в „Кобзарі“ надруковано тільки дві неповні частини сівї поеми, — всі-ж інші запропастились, переходячи з рук до рук, коли автор був невольником і не міг доглядати творів своєї музи.

Бувши православним і станувши в обороні гуситизму, Шевченко заявив у фрагменті своєї поеми такий погляд на церковний прімаг, який осуджається

¹⁾ „Про вплив Міцкевича . . .“, стор. 21—31.

доїмами римсько-католицької церкви. А вже-ж годі сказати рішуче слово про літературну стійність цього твору, по-за-як нам звісний тільки початок його, та й тут видно деякі пропуски й невикінчені фрази. Автор уважає противників Гуса розбійниками й людоїдами, що правду побороти та осьміяли Божу славу й силу й волю. Про Івана Гуса каже, що він думав розкувати народ замучений і святає диво показати очам незрячим. Відтак розказує поет, як Гус розідрав папську буллію, з-за чого ченці, як та галич, повалили до Констанції. — В писаню тих двох частин поет не проявляв епічного спокою, дарма, що просив Бога, щоби благословив нетверді його руки й слово тихеє. Проте справжню поетичну стійність має тільки посвята поеми Шафарикови.¹⁾

Саме тоді, коли Шевченко був речником ідей товариства Кирило-Методіївського, написав він також „Дружнє посланіє до мертвих і живих і ненарождених земляків, в Україні і не в Україні сущих“. Коли товариші поета, члени того братства, висказували свої теорії про все-славянство, то Шевченко з'явив здорові гадки про суспільне, просвітне й національне відроджене своїх земляків. Основною думкою цього стихотвору є зазив, щоб усі Українці, пани й хлібороби, сьвічні й темні обнялися мов брати, та й підносили спільний добробут і правдиву просвіту, — щоб пани й в загалі сьвічна частина суспільности не вдоволялись тільки ліберальними фразами, але щоб і ділом помагали народови.²⁾ — Пишучи сей стихотвір, поет позбувся вже свого ентузіазму до колишньої гетьманщини, бо сказав, що ясновельможні гетьмани то „раби, підніжки, грязь Москви, Варшавське сьміття!“ (I, 291).

¹⁾ Про „Івана Гуса“ і про „Кавказ“ каже Франко, що з рамок націоналізму душа поета рветься на широке поле всесвітної боротьби духа людського за поступ і свободу. („Зоря“, 1891; стор. 90).

²⁾ Сю основну думку „Дружнього Посланія“ висказав професор Ілля Кокорудз у своїй естетично-критичній студії про сей стихотвір Шевченка. („Зоря“, 1885; стор. 202).

Між гетьманами Шевченко незлюбив тоді найпаче Богдана Хмельницького, котрий піддав Україну під кормигу Москви. Тому-то в стихотворі „Розрита могила“ вкладає він в уста матері-України ось-які слова:

Ой, Богдане, Богданочку!
 Як би була знала, —
 У колиці-б придушила,
 Під серцем приспала! (I, 223).

В от-сім стихотворі дорікає він Москалеви, що могили розриває-розкопує і чогось там шукає, — дорікає перевертням, що вже підростають та допоможуть Москалеви господарювати. Відтак згадує Шевченко про могилу, щб її Москалі на четверо розконали й розрили, шукаючи мабуть якогось скарбу, схороненого старими батьками Українців.

Думка про розриту могилу є також головним мотивом містерії „Великий Льох“. Поет каже тут, що „малий льох в Субботові Москва розкопала, великого-ж того льоху ще й не дошукались“ (I, 240). Коли-ж з „Великим Льохом“ порівнаємо стихотвір „Могила Богданова“ (II, 240—241), щб його поет написав пізнійше (перед 19. лютого р. 1861), то дійдемо до сеї думки, що в „Великому Льоху“ вказав автор на будущу волю України. Є бо в селі Субботові ще великий льох, — на горі високій стоїть церква домовина. А як Москалі той льох розкопають, та як церква розвалиться, то є-під неї встане Україна і розвіє тьму неволі, бо тоді богатирь Іван стане катів катувати.¹⁾

Того часу епігнув поет ще раз про гайдамаків у „Холоднім Ярі“, виправдуючи їх супроти закиду, мабуть-то гайдамаки не воїни, а розбійники. Тарас велів відтак панам остерегатись, щб в день радости не розпалась над ними кара, — щб не по-

¹⁾ В „Великім Льоху“ добачає др. Третяк деякі ремінісценції з другої і третьої часті Міцкевичевої поеми „Dziady“. („Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка“; стор. 33 - 37).

віяв новий огонь с Холодного Яру, бо оєь вони торгують і землею всім даною, і сердешним людом (I, 221).

Так отже з годом-перегодом в давній бувальщині козацькій Шевченко не добачав уже засновку до своїх стихотворів. Гетьманів назвав він в „Чигирині“ „недолюдками“¹⁾ і заявив, що „заснула Україна, буряном укрилась“, що вона „дітям надію в степу оддала, а надію вітер по полю розвіяв“ (I, 196). Хоча-ж Чигирин проспав степи, ліси і всю Україну, хоча він сам заснув, повитий жидовою, то годі заснути поєтові; — думи прокляті рвуться душу його запалити, і відтак на з'оранім перелозі рад би він посіяти свої щирі сльози, сподіючись, що може зійдуть і виростуть ножі обоюдні, розпанахають погане, гниле серце трудне, і вицідять сукровату, і наллють живої козацької тії крови, чистої, сьвятої (I, 197).

Поки-що заявляв поет свої симпатії славним Запорожцям, котрі колись „аж до моря степ широкий крили“ (I, 90). Про них спімнув він добрим словом уже в стихотворі „Іван Підкова“; відтак в „Невольнику“ зобразив поет січовика, котрому Турки-янічари випекли очи гарячим залізом. Ідеалом же лицарського завзятя Запорозців являється в „Кобзарі“ славний Хвастовський полковник, Семен Палій, котрого поет зобразив опієсьля по-містецьки в епічнім стихотворі „Чернець“ (II, 116—120). По-правді міг отже Шевченко сказати в „Москалевій криниці“, що „не було й не буде таких людей“, якими славились Запорожці (II, 199).

Із того погляду на деякі стихотвори Шевченкові видно, що він уже в другій добі своєї творчости нахилився подекуди до писаня реального. Тому-то й балляда „Утоплена“ має більше прикмет реальних, ніж балляди першої доби.

Коли-ж поет у творах другої доби тикався по-найбільше дійстности в житю політичнім, національ-

¹⁾ Поет заявляв свою симпатію гетьманови Мазепі. Звісно нам, що Шевченко писав лібрето до опери „Маєпа“, що до неї мав зладати музику Петро Д. Селецький. („Кієвская Старина“; т. IX, 1884; стор. 621).

нім і суспільнім, то не було в його тоді снаги, займатись житєм психічним і компоувати думки. Вже-ж найбільше думок зложив Шевченко в третій добі своєї поетичної творчости (від р. 1847—1857), коли жив в неволі. Сі думки нагадують „Tristia“ Овидія Насона, щб, як кажуть, жив на засланиу над Чорним морем; тільки-ж своїм змістом Шевченкові думки суть глибші і більш поетичні від сумовитих рефлексій римського поета.

Про сі думки пише Франко ось-що: „Період другої неволі поета — се період ліричних пісень, почасти особистого змісту, хоч і с широкою політичною та соціальною закраскою, почасти вельми оригінальних і характерних парафраз на пісьні народні“. ¹⁾

„В думках своїх“, каже відтак проф. Ілля Кокорудз, „подає поет найвисші і найправдивші ідеї, до яких дійшла образована і Христовою наукою освічена людекість, — отже ідеї того, щб єсть добре, правдиве і красне, — ідеї передо-всім найкрасної любови своєї рідні, свого племени, свого народу, а через свій нарід і любові людекости“. ²⁾

Та от, живучи в неволі, поет почав прикладати аналізу до прояв суспільного побуту України, і відтак витворився в його душі реальний світогляд, котрий в тій третій добі творчости його був подекуди закрашений націоналізмом. Тоді писав Шевченко, що „немає гірше, як в неволі про волю згадувать“ (II, 30). А вже-ж тоді заговорив він сміле слово також про неволю в громаді. „Любов до мужика до невільного, — це найголовніша провідна ідея Шевченка і як поета, і як чоловіка“. ³⁾ Він заявив, що „як би розказать про якого-небудь одного маїната історію-правду, то перелякать саме-б пекло можно, а Данта старого полушанком нашим можно здивувать“ (II, 98). Шевченко підносив отже протест

¹⁾ „Зоря“. 1891; стор. 90. — До тексту кращих думок і деяких інших стихотворів Шевченкових уложив Микола Лисенко чудову музику, котра з'єднала йому славу європейську.

²⁾ „Діло“. Львів, 1892; число 149.

³⁾ „Громада“. 1879; № 4., стор. 155.

проти кріпацтва, бо бачив, як дівчина сиротина у наймах марніла (II, 43), як пан її покритою по світі пускав (II, 58), — зобразив цілий ряд покриток (Матір-покритку, Марину і н.) і сказав, що йому жаль байстрят (II, 155). Він бачив село обідране кругом, — бачив ледачого пана, що бючи поклони, робив в селі таке, чого-б і звірь дикий не зробив (II, 152). Тому-то запалало його серце ненавистію до таких панів, і він не вагувався-б вигострити товариша, засунути в халяву, та й піти шукати правди (II, 58).

Відтак здавалося поетови, що вже нічого нема святаго на землі, та що й самого Бога вже люде проклинали (II, 71). Хоча-ж тоді в уяві поета все було брехня: царі, попи, — то все-ж взивав він земляків, щоб молилися Богови святаму, молились правді на землі, а більш на землі нікому не поклонялись (II, 265). Тільки в тяжкім одчаю душі сказав поет, що в далекій неволі немає слов, немає сльоз, немає нічого, — нема навіть кругом тебе великого Бога (II, 63). Як же влагодилось сильне зворушене його душі, то поглядав він на світ яеним оком, з'являючи, що йому дуже хочеться жити й любити Божу правду і весь світ обняти (II, 24).

Реальний напрям писання в третій сій добі бачимо найпаче в от-сих стихотворах: 1. Мати-покритка (II, 131—134); — 2. Марина (II, 152—160); — 3. Сотник (II, 161—175). Реалізм із закраскою романтичною проявляється в поемах: 1. Княжна (II, 100—112); — 2. Варнак (II, 121—126); — 3. Петрусь (II, 186—192); — 4. Москалева криниця (II, 206—214). Романтичною же прикметою визначаються найпаче балляди: 1. Русалка (II, 75—76); ¹⁾ — 2. Лілея (II, 77—79).

Як-же-ж Шевченко вернувся з неволі, то реалізм його переходив іноді в натуралізм, хоча при чутливій своїй вдачі проявляв він і тоді ще подекуди змаганя ідеальні. Він просив Бога, щоб дав йому тільки любов, а робочим рукам низпослав свою силу,

¹⁾ По думці д-ра Третяка „Русалка“ найбільше похожа на Міцкевичеву балладу „Рубка“ („Про вплив Міцкевича . . .“, стор. 8).

та щоб послав усім людям на землі єдиноміслиє і братолобіє (II, 224—225). По його думці люде живуть тільки в селищах (II, 327), опроче нема нігде правди й волі.

Причину неволі й недолі видів поет в царизмі, і відтак супроти його з'явився він червоним республіканцем. Ось яким радикальним ліком думав він „хиренну волю“ ратувати:

... Добра не жди!
 Не жди сподіваної волі —
 Вона заснула: царь Микола
 Її приснав, — а щоб збудить
 Хиренну волю, треба миром,
 Громадою обух сталить,
 Та добре вигострить сокиру,
 Та й заходитьця вже будить (II, 218).

Тільки-ж не треба думати, мабуть-то Шевченко був дійстним революціонером. Ось-що пише Драгоманов про його змагання суспільно-політичні: „Не можучи згодитись с тим, щоб Шевченко був і міг бути соціялістом, ми не можемо згодитись і с тим, щоб Шевченко був і дійстним революціонером.“²⁾ У його був тільки нахил до думок революційних, а пропаганди революційної не робив він і тоді, коли жив на волі. Коли-ж вернувся з неволі і жив в Петербурзі, то ось-як уявив він собі будущу долю батьківщини:

... Люде виростуть. Умруть
 Ще незачаті царята, —
 А на оновленій землі
 Врага не буде — супостата —
 А буде син і буде мати,
 І будуть люде на землі. (II, 230).

Поет питається, чи буде суд? чи буде кара царям, царятам на землі? (II, 234), відтак в уяві своїй видить він, що від коріня зелені парості ростуть, —

²⁾ „Громада“. 1879; № 4; стор. 166.

що козак безверхий упаде, розтрощить трон, порве порфиру, роздавить кумира (II, 236).

Шевченко повставав не тільки проти царизму, але й проти византийства церковного. Таку-то церкву, що визискує народ для ледачих цілей, зове поет „церквою домовиною“.¹⁾ Відтак в думці „Сьвіте ясний...“ покликує він до окованого брата, щоби стрепенувся, просьвітився, — оісьля-ж каже йому ось-що :

. . . . Будем, брате,
З багрянниць онучі драти,
Люльки є кадил закуряти,
„Явленими“ піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати ! (II, 229).

Хоча-ж поет підносив протест против кріпацтва, то не зробив він почину новому радикальному демократизмови. Тому-то каже Драгоманов, що Шевченко не був соціялістом,²⁾ ба він заявляє, що соціялізм на Україні не може розвиватись гаразд, бо „в нас справа соціялізму мусить іти поруч із справою виратування своєї породи, з новим народжінням національним“.³⁾ Опроче доказує Драгоманов, що Тарас не був теоретичним раціоналістом, — що український поет зостався „біблейцем“ в основі аж до смерті.⁴⁾ Сей критик запримічає відтак, що „ті всі противу-християнські й навіть безбожні слова й картини, (які де-хто знаходить в поетичних творах Шевченка,) то тільки або виклики досади горячого чоловіка, котрий не бачить обіцяної Богом правди на землі, або вільнодумне кощунство, або сьмілі замахи поета“.⁵⁾ — Іноді вкладає поет вільнодумні речі в уста таким особам, котрі в одчаю душі втратили

¹⁾ Партицький, „Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка“, Львів. 1872; стор. 29.

²⁾ „Громада“, № 4., стор. 156—158.

³⁾ *ibid.*, стор. 213.

⁴⁾ *ibid.*, стор. 140.

⁵⁾ *ibid.*, стор. 141

здоровий розум. Так божевільна відьма питається цигана :

Чи в вас єсть Бог який-небудь ?

В нас його немає :

Пани вкрали, та в шкатулі

У себе ховають... (II, 285).

А вже-ж прихильники раціоналізму вказують на „Марію“, що її поет зобразив покриткою, з-за чого й Ісус не може вважатись сином Божим. Одначе вже Француз Е. Dugand заявив, що така ідея Тарасова є мабуть фальшива, але глибока й людяна¹⁾; відтак Драгоманов сказав, що хоч в сій поемі поет найдалше відступив від Євангелія, то все-таки не перестав бути християнином, по-за-як уже в самім початку поеми написав звісну апострофу до „пренепорочної Марії“. Дальше запримітив Драгоманов, що в „Марії“ хотілось поетови обернути християнство на свій лад, на службу своїму мужицтву, що про-те „постійний раціоналіст не може мати таких мрій.“²⁾ — Опроче й в „Марії“ каже поет, що „як би Йосип Пречистій не дав руку, то рабами бідної раби ми й досі мерли-б“ (II, 302), — а відтак читаємо, що в утечі до Єгипту ослиця несла „живого істинного Бога“ (II, 307).³⁾

Видимо отже, що Шевченко, пишучи сю поему, не порвав зовсім з догмами церкви, та лиш оболік сьвяту Родину в прекмети мужицького життя на Україні. А вже-ж треба признати, що образи природи та іділлічний побут сьвятої Родини змалював поет с чудовою красою. Сим писанєм доказав він, що довголітня неволя не занапастила поетичного його талану.

Із Біблії взяв поет засновок і до своїх „псалмів“ (II, 336—344). Сі стихотвори (числом 10) уважають ся вільною парафразою псалмів Давидових, тільки-ж Шевченко прикрасив їх своїми думками про волю, звіщаючи суд Божий царям і судьям. По-

¹⁾ „Revue des deux mondes“. Paris, 1876. Tome XV ; p. 939.

²⁾ „Громада“, N° 4; стор. 140—141.

³⁾ Гляди примітку до поеми „Марія“ в II частині „Кобзаря“.

ет каже, що небесний Владика став судити земних владик, щó „кров невинну розливають людей убогих, а багатим судом лукавим помагають“ (II, 340).

Шевченко написав також одну драму п. з. „Назар Стодоля“ в 3 актах. Се є твір з другої доби поетичного змаганя Тарасового, коли-то український Кобзарь придержувався політично-національного напрямку літературного. Крім українського теке-ту автор зладив ще й російський переклад сього драматичного твору, бо бажав, щоб сю його драму виставлено в театрі Петербурьськїм. Хоча-ж в сїм творі нема справжньої завязки драматичної, і хоч інтрига розв'язується вельми швидко, ба й з-нечевя, то характери головних дїєвих осіб, козака Назара і його товариша Гната, начертані рукою великого художника-поета.

Тарас Шевченко придбав собі славу віковичну своїми стихотворами ліричними, бо вже-ж і епічні його писаня єуть закрашені ліричними зразками й рефлексіями. Поезія Тарасова — се пісьня. По-правді міг Костомаров сказати, що пісьня Шевченкова сама собою була пісьнею народною, але новою, — пісьнею такою, яку міг би заспівати тепер цілий народ, та що Тараса мов-то вибрав увесь народ, щоби спївав замість його.¹⁾ Не диво про-те, що Куліш ставить Шевченка вище Пушкіна,²⁾ та що Великорус А. Пипін підносить його по-над усіх поетів славянських.³⁾ Шевченко — се останній Кобзарь і перший великий поет нової великої літератури

¹⁾ „Воспоминаніе о двухъ малярахъ“ („Основа“. 1861, апрѣль, стор. 51). — Франко оцінює ось-як поезію Шевченкову: „Коли-б мені прийшлося одним словом схарактеризувати поезію Шевченка, то я сказав би: се поезія бажаня жити. Свобідне жите, все-сторонній, пічим не опутаний розвій єдиниці, цілої суспільности, цілого народа, — се ідеал Шевченка, котрому він був вірним ціле жите“. („Зоря“. 1891; стор. 90.)

²⁾ „Хуторна поезія“. У ві Львові. 1882; стор. 40.

³⁾ „Вѣстникъ Европы“. С.-Петербургъ. XXIII. годъ; томъ II. 1888, в статї „Русскія сочиненія Шевченка“; стор. 250.

славянського світа.¹⁾ А вже-ж був він також народним пророком, що звіщав своїм землякам будучу, кращу долю, сказавши, що „встане правда, встане воля“ (I, 215).

„Яку-ж мв, Українці-Русини, науку з сього мусимо винести? який пожиток?“ питається Трохим Звїздочот, згадавши про значінь Шевченка в літературі славянській. І на се питанє дає він ось-яку відмову: „Ми мусимо піднестися духом в гору, мусимо няти віри, що народ, котрий дав світови генія, не мусить загинути, духово занепасти, — не роздопче його генія ніяке вороже лютованьє, хоч би й щб; — що народ сей володіє такими духовими силами, такою міцю до пасивної боротьби, перед котрою мліють і млітимуть усі ворожі заходи його знищити, усі зла, всі лиха, які окошилися на його, і які судилося йому ще перетерпіти від „роспинателів народніх, грядущих тиранів“.“²⁾

Твори Шевченкові в мові російській.

Окрме дневника, автобіографії³⁾ і деяких листів⁴⁾ написав Шевченко по-російськи ще два стихотвори епічні, частину одного твору драматичного й десять повістей.⁵⁾ Ось і перегляд сих творів: I. епічні стихотвори: 1. Сльная; 2. Безталанний или Тризна. — II. драма: Никита Гайдай. — III. Повісти: 1. Наймичка; 2. Варнак; 3. Княгиня; 4. Музыкант; 5. Несчастный; 6. Капитанша; 7. Близнецы; 8. Художник; 9. Прогулка съ удовольствіемъ и не безъ морали;

¹⁾ Се слова А. А. Григорєва в часописи „Время“. 1861, апрель; стор. 637. — Порівн. „Русскую Старину“ за мартъ 1880. г., стор. 594—595.

²⁾ „Правда“. Львів. 1891. р., в статї „Тарас Шевченко в світаі європейської критики“; стор. 28.

³⁾ Первістну автобіографію Т. Гр. Шевченка надруковано в журналі „Кіевская Старина“, том XIII., 1835; стор. 431—435.

⁴⁾ По-російськи Шевченко писав листи найпаче до Бронислава Залєского. („Кіевская Старина“; том V. 1833., стор. 161—176; 611—622; 853—856)

⁵⁾ Всі ті повісти написав Шевченко прозою.

10. Повість о безродномъ Петрусь (досіль не надруковано).¹⁾

Пять із тих творів були надруковані вже передше, а то „Никита Гайдай“ і „Тризна“ в журналі „Маякъ“ р. 1842. і 1844., „Музыканъ“ в Київській газеті „Трудъ“ за р. 1881., „Несчастный“ в „Историческ-ім Вѣстник-у“ (р. 1881., январь), і „Княгиня“ в „Кіевск-ій Старин-і“ р. 1884., — всі-ж інші сім, се-б-то „Слѣпая“, „Наймичка“, „Варнакъ“, „Капитанша“, „Близнецы“, „Художникъ“ і „Прогулка съ удовольствіемъ и не безъ морали“ появились у „Кіевск-ій Старин-і“ р. 1886. і 1887. Опісьля редакція „Кіевск-ої Старин-и“ видала всі ті російські писаня Шевченка (крім „повѣсти о безродномъ Петрусь“) в Київі р. 1888. під заголовком: „Поэмы, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка, написанныя на русскомъ языкѣ.“²⁾

Дві с тих повістей „Наймичка“ (з р. 1844), і „Варнакъ“ (з р. 1845) послужили Шевченкови темами до зложеня пізнійших поем українських під тими-ж заголовками. Повесть „Княгиня“ (1853) явилась опісьля в поетичній перерібі українській п. з. „Княжна“ (II, 100—112).

„Художникъ“ (1856) є частина автобіографії с того часу, як Шевченко жив в Петербурзі у кімнатного маляра Ширяєва, і як по визволі с кріпацтва вчився малярства в академії художеств під проводом Брюлова. — Також у гарній повісти „Близнецы“ бачимо частину автобіографії поета. Тут бо читаємо в записках одного лікаря про побут в Орській кріпости і в Оренбургу, про експедицію на морі

¹⁾ На засновку сеї повісти написав Шевченко поему „Петрусь“ (II, 186—192). — Ще перед р. 1845. написав Тарас мьєлѡдраму „Невѣста“, котрої зміст відносився до періоду гетьманства Виговського. Поет бажав, щоб сю мьєлѡдраму виставлено в Петербурзі, в театрі імператорськѣм. („Споминки А. Козачковського про Шевченка“ в „Зорі“, р. 1889; стор. 110, — український переклад із газети „Кіевскій Телеграфъ“, р. 1875, ч. 25.)

²⁾ А. Пшчін видав знамениту розвідку п. з. „Русскія сочиненія Шевченка“. („Вѣстникъ Европы“; XXIII. годъ; 1888. Томъ II; стор. 246—286). В сій розвідці пише Пшчін про самостійність української літератури супроти російської (стор. 249—25?)

Аральським і т. и. — В повісті „Музыканы“ розкажує Шевченко між иншим про свою стрічу с колишнім приятелем, Іваном С . . . , що вчив російської літератури в школі одного повітового міста. Тарас згадує, що просив сього свого друга, записувати все, що відносилось-б до поезії і філософії люду. Відтак у сій повісті згадує Шевченко, що Київська археографічна комісія посилала його на Україну, відрисовувати стародавні церкви, монастирі та инші пам'ятники рідної старовини. — Опісьля в повісті „Прогулка съ удовольствіємъ и не безъ морали“ (1858) описує Шевченко свою вандрівку по Україні і малює картини суспільного життя. Із сеї повісті довідуємося, що Тарас задумав писати героїчну поему про „матроза“, та що він її перетворив на повість „Прогулка . . .“ А вже-ж Олександр Конєський доказує, що Шевченко, живучи в Нижнім Новгороді, писав повість п. з. „Матроз“, — що „Прогулка“ і „Матроз“ одно й те-саме оповіданє, та що автор описав свою подорож по Київщині, що її відбув в 1845. р. ¹⁾

В тих повістях малюються реальні образи суспільного життя на Україні за часів кріпацтва. Деякі-ж із них, як „Наймичка“, „Художникъ“, „Близнецы“ мають високу літературну стійність, дарма, що Костомаров добачав в повістях Тарасових мьєлодраматичне, або й розтягле писанє. ²⁾ В тих творах проявляється велика любов поета до природи, котру він зове „прекрасною, могутчою, вольнолюбивою“. ³⁾ Із повістей можна дізнатись, що Шевченко був до-волі свѣчним чоловіком. Вже-ж знав він Гомера, Вергілія, Овідія (в перекладі російським), читав гісторію Тита Лівія (в перекладі), „Исторію Русовъ“ псевдо-Кониського, романи Вальтер-Скотта і Бальзака, поезії Шіллєра, Гетого і Кернера, а „стихи Пушкина не сходили

¹⁾ „До житєписи Т. Г. Шевченка“. („Правда“. 1893; стор. 76—80).

²⁾ „Русская Старина“. С.-Петербургъ; томъ XXVII; 1880; стор. 610.

³⁾ „Кіевская Старина“, т. XIX. 1887; стор. 591-

у него єть языка“. ¹⁾ Тарас згадує про філософа Бекона, про „череповѣда“ Ляватера і т. и. Опроче каже він, що читав „не-мало“, та що книжки були для його неначе „хлѣбомъ насущнымъ“. ²⁾ С того всего видно, що ті повісти, писані по-російськи, єуть важним причинком до автобіографії Шевченка. В них з'являються найкращі прикмети вдачі його: глибока релігійність, любов до всякого чоловіка, — бажанє волі й братерства братнього.

Омелян Огоновський.

¹⁾ *ibid.*, стор. 68.

²⁾ *ibid.*, т. XVII. 1887; стор. 278. 285.

Кілька слів від редакції „Кобзаря“.

Вволяючи волю виділу товариства імени „Шевченка“, прийняв я редакцію нового, повного видання Шевченкового „Кобзаря“. Признаюсь, що мені приходилось трудно, зладити таке виданє у Львові, подалеки від тих місць на Україні, де зберігаються рукописи Тарасові. Про критичне впорядкованє тексту не міг я отже й думати, зваживши вже те, що в Києві деякі тямущі Українці приготворюють повне, критично-наукове виданє „Кобзаря“. ¹⁾ Треба було про-те вдоволитися важнішими виданнями поетичних творів Шевченка, і відтак порівнанєм ріжних варіантів тексту можна було подати хоч подекуди погожу лекцію. Навперед роздобув я деякі давніші тексти „Кобзаря“, а то за-вдяки заходам професора Олександра Барвінського, котрий торік їздив до Києва. Відтак поклав я засновком Пражське виданє „Кобзаря“ з р. 1876. і користувався також збірником „поезій Т. Гр. Шевченка“, заборонених в Росії (Женева, 1890). З України-ж дістав я дві копії Тарасових рукописів, се-б-то стихотвори „Розрита могила“ і „Великий льох“. Так отже Пражське виданє подало мені матеріал до систематичного впорядкованя Шевченкових стихотворів. А вже-ж, нігде правди діти, була се тяжка робота, звести до ладу цілу ту збірку, щб в ній пішло все в суміш найшаче за-для того, що с поглядом на російську цензуру треба було стихотвори, заборонені в Росії, друкувати в окремім томі. От-ся моя робота була неприємком така, яка з'явилася-б тоді, коли хто хотів би дві до-

¹⁾ Порівн. статью В. Науменка: „Къ вопросу о научномъ изданіи Кобзаря Т. Г. Шевченка“. („Кіевская Старина“; том XXXVI., 1892; стор. 314—319).

мівки, збудовані нескладно із здорового матеріялу, пересипати в одну більшу хату. Та що-ж? хоч я намагав зладити одну суцільну будівлю словесну, то може й не буде вона кождому до вподоби, по-за-як у способі впорядкованя матеріялу могла зайти якась похибка.

По моїй думці в Шевченкових стихотворах проявляються от-сі чотири напрями в черзі хронологічній: 1. романтично-національний (1838—1843); 2. політично-національний (1843—1847); 3. суспільно-національний (1847—1857) і 4. реалістичний напрям (1857—1861). Відтак в поодиноких напрямках виділюються в окремі групи думки, балляди, посьвяти, епічні та інші стихотвори. А вже-ж догадуюся, що не один критик зробить свої заміти проти хронології деяких стихотворів; — але-ж мені здається, що й спорудникам критично-наукового виданя в Києві не поведеться, всякому стихотворови Шевченка визначити тє хронологічне місце, до якого він являється справді пристібним. Вже-ж В. Науменко запримітив, що сам Шевченко означував один і той-самий стихотвір двійними датами; — так н. пр. „Москалева криниця“ поставлена Шевченком раз під р. 1847., а другий раз під р. 1857.¹⁾

Далі заявляю, що крім тих стихотворів, котрі знаходяться в Пражському виданю, надруковані тут ще от-сі пять поезій: 1. Хустина (I, 11—13).²⁾ — 2. До сестри (I, 191).³⁾ — 3. Ой, у саду, у саду гуляли кокошки (II, 57).⁴⁾ — 4. Мій Боже милий! знову лихо (II, 223).⁵⁾ — 5. Не журюсь я, а не спатця часом до півночи (II, 229—230).⁶⁾ Опроче надруковано тут

¹⁾ *ibid.*, стор. 319.

²⁾ „Луна“. Київ, 1881; стор. 3—6.

³⁾ „Кієвская Старина“; том XI, 1885; стор. 522.

⁴⁾ *ibid.*, т. XXIII, 1888; стор. 13—14.

⁵⁾ „Поезії Т. Гр. Шевченка“. Женева, 1890; стор. 119.

⁶⁾ „Воспоминанія о Т. Шевченкѣ“. А. Чужбинскаго; стор. 33.

— До сього виданя „Кобзаря“ не прийато є Пражського виданя стихотвір „Гарно твоя кобза грає“ (II, 73—74), тому-що се „посланиє до Шевченка“ надруковане було перше в „Молодику“ Бецкого (1843) з іменем „Чужбинського“.

також відозву Шевченка до панів субскрибентів (I, 162—163). Можна-ж сподіватись, що в проєктоване Київське видане „Кобзаря“ ввійдуть деякі Шевченкові стихотвори, досіль незвісні, котрих ми, Галичане, роздобути не могли.

І так подаю дорогим землякам таке видане „Кобзаря“, котре досіль уважається повним. Вже-ж бо всякий, хто хоче пізнати гезезу поетичної творчости нашого славного Кобзаря, мусить прочитати всякі його стихотвори, — еліминувати не можна тут нічого, тому-що обрізане видане не могло-б бути придатним до наукових студій. Опроче на ті стихотвори Шевченка, щб визначаються позитивізмом, або на-прямом натуралістичним, і також на всі інші важ-нійші його поезії, подаю я свій погляд в передовій статїї про літературну діяльність Тараса, і також в примітках, приложених до першої і другої частини „Кобзаря“. Відтак заявляю з вдякою, що деякі при-мітки — найпаче змісту гісторичного, — зволив мені подати ВП. Володимир Антонович, професор Київ-ського університету.

Всякий читач зможе відтак дізнатись, що я, пи-сучи біографію Т. Шевченка, користувався не тільки автобіографією, дневником і листами його, але й тими біографічними звітками, які знаходяться в самому „Кобзарі“. Вихіснував я також давнійші матеріали до життєписи Тараса і трохи-не всякі причинки до його біографії.

У Львові, 4. марта 1893.

Омелян Огоновський.

I.

Напря́м романтично-національни́й.

(Від року 1838—1843.)

І. Д У М Ъ И.

1.

Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!
На-що стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?

Бо вас лихо на сьвіт на сьміх породило,
Поливали слъози... чом не затопили?
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали-б люде, щб в мене болить?
Не питали-б, за-що проклинаю долю?
Чого нужу сьвітом?... „Нічого робить!“
Не сказали-б на сьміх...

Квіти мої, діти!

На-що-ж вас кохав я, на-що доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім сьвіті,
Як я з вами плакав? Може і вгадав...
Може найдетця дівоче...
Серце, карі очі,
Щб заплачуть на сі думи —
Я більше не хочу...

Одну сльозу з очей карих —
І... пан над панами!
Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!...

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сьміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло;
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи, та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, — не хотіло
Сьпівать на чужині;
Не хотілось в сьнігу, в лісі,
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збірять на пораду...
Нехай душі козацькі
В Україні витають!
Там широко, там весело
Од краю до краю, —
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори:
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там Шляхтою, Татарями
Засівала поле, —
Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спочить... а тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,

І про неї добрим людям
Кобзарі сьпівають,
Все сьпівають, як діялось,
Сьліпі небораки, —
Бо дотепні... А я... а я
Тільки вмію плакати,
Тільки сльози за Вкраїну,
А слова — не має...
А за лихо... та цур йому!
Хто його не знає!...
А надто той, що дивитця
На людей душою —
Щекло йому на сім сьвіті,
А на тім...

Журбою

Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сьмієтця...
Нехай думка, як той ворон,
Літає, та криче,
А серденько соловейком
Щебече, та плаче
Нишком, — люде не побачуть,
То й не засьміютьця...
Не втирайте-ж мої сльози,
Нехай собі льютьця, —
Чуже поле поливають
Що-дня і що-ночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...
От-таке-то... а що робить!
Журба не pomoже.
Хто-ж сироті завидує —
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де-ж мені вас діти?
В Україну ідїть, діти!
В нашу Україну,
По-під тиньню, сиротами,
А я — тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щирю правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

2.

На-що мені чорні брови?
На-що карі очі?
На-що літа молодії,
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру лияють.
Серце вяне, нудить сьвітом,
Як пташка без волі.
На-що-ж мені краса моя?
Коли нема долі!
Тяжко мені сиротою
На сім сьвіті жити:
Свої люде — як чужії,
Ні с ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі?

Нема кому розказати,
Чого серце хоче?
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує?
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люде не спитають,
Та й на-що питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце! плачте очі!
Поки не заснули,
Голоснійше, жалібнійше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море,
Чорнявому, зрадливому
На лютєє горе!

3.

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі не має.
Пішов козак сьвіт за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:
„Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Т яжко з ними жити!
Ні с ким буде поплакати,
Ні поговорити.“

Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Думав, доля зострінетця, —
Сніткалося горе,
А журавлі летять собі
До-дому ключами.
Плаче козак, — шляхи биті
Заросли тернами.

4.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш!
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитає синє море:
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, синє море,
Де його поділо; —
Коли милого втопило,
Розбий синє море!
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку...
Найду його, пригорнуся,
На серці зомлію.
Тогді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!
Коли-ж милий на тім боці, —
Буйнесенький, знаєшь,
Де він ходить? що він робить?
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче, — то й я плачу;
Коли ні, — сьпіваю;
Коли-ж згинув чорнобривий,
То й я погибаю.
Тогді неси мою душу
Туди, де мій милий;

Червоною калиною
Постав на могилі!
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати:
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою й калиною
Цвієти над ним буду.
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люде,
Я в-вечері посумую,
А в-ранці поплачу;
Зійде сонце — утру сльози,
Ніхто й не побачить!

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш!
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море! . . .

5.

Тяжко-важко в сьвіті жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилитьця, —
Хоч з гори та в воду!
Утопився-б молоденький,
Щоб не нудить сьвітом;
Утопився-б, — тяжко жити,
І нема, де дітись.
В того доля ходить полем —
Колоски збірає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люде знають:
А зо мною зострінуться —
Мов не добачають.

Багатого губатого
Дівчина шанує;
Надо мною, сиротою,
Сьмієтця, кешкує.

„Чи я-ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе щиро,
Чи с тебе сьміявся?
Люби-ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш,
Та не сьмійся надо мною,
Як коли згадаєшь!
А я піду на край сьвіта...
На чужій сторонці
Найду кращу, або згину,
Як той лист на сонці.“

Пішов козак сумуючи —
Нікого не кинув;
Шукав долі в чужім полі,
Та там і загинув.
Уміраючи дивився,
Де сонечко сяє...
Тяжко-важко умірати
У чужому краю!

6.

Чого мені тяжко? чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне?... Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш? що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце, на віки засни,
Невкрите, голодне... а люд навісний
Нехай скаженіє!.. закрій, серце, очі!...

7.

ХУСТИНА

У неділю не гуляла —
На шовк заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:

„Хустиночко мережаная,
Вишиваная!
Вигантую, — подарую,
А він мене поцілує...
Хустино моя
Мальованая!
А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю...
Доленько моя,
Матінко моя!...
Здивуютьця в-ранці люде,
Що в сироти хустка буде,
Мережаная,
Мальованая“.

Отак вона вишивала
І в віконце поглядала,
Чи не ревуть круторогі?
Чи не йде чумак з дороги? —
Іде чумак з-за Лиману
З чужим добром, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи співляє:

„Доле моя, доле!
Чом ти не такая,
Як доля чужая?
Чи я що-гуляю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?

Чи до тебе свої дари
Я не посилаю? —
Є у мене дари:
Очі мої карі; —
Молодую мою силу
Богачі купили...
Може й дівчину без мене
З иншим одружили?
Навчи-ж мене, доле,
Гуляти навчи!“

Та й заплакав сіромаха,
Степом ідучи...
Ой заплакав сивий пугач
В степу на могилі, —
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились:
„Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та повезім товариша
В село причащати!“

Сповідали, причащали
Й ворожок питали, —
Не допомгло!... З несціленим
В дорогу рушали...
Чи то нудьга невсипуца
Його з ніг звалила?
Чи то люде наробили
Йому молодому,
Що привезли його з Дону
На возі до дому?
Благав Бога, щоб дівчину
Хоч свою побачить, —
Не доблагав!... Поховали,
Ніхто й не заплаче...
Поставили громадою
Хрест над сиротою,
Та й розійшлись... Як білина,
Як лист за водою,

Пішов козак з сього сьвіту, —
Все забрав з собою...
А де-ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де-ж тая веселая
Дівчина-дитина?

На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черницях
Косу розплітає...

II. БАЛЛЯДИ.

1.

ТОПОЛЯ.

(II. С. Петровській.)

По діброві вітер вие.
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий
На-що зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивитця,
Та й голову схилить;
Чабан в-ранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивитця, — серце ние:
Кругом ні билини!
Одна-одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто-ж викохав тонку, гнучку
В степу погібати?
Постривайте, все розкажу, —
Слухайте-ж, дівчата!

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила :
Пішов, та й загинув.
Як-би знала, що покине, —
Була-б не любила ;
Як-би знала, що загине, —
Була-б не пустила ;
Як-би знала, не ходила-б
Пізно за водою,
Не стояла-б до півночі
З милим під вербою ;
Як-би знала ! . . .

І то лихо —

Попереду знати,
Що нам в світі зострінетця . . .
Не знайте, дівчата !
Не питайте свою долю ! . . .
Само серце знає,
Кого любить, — нехай вяне
Поки закопають !
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята, —
Біле личко червоніє
Не довго, дівчата !
До полудня, та й завяне,
Брови полиняють . . .
Кохайтесь-ж, любітеся !
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині, —
Засьпіває козаченько,
Ходя по долині.
Висьпівує, поки вийде
Чорнобрива с хати ;
А він її запитає :
„Чи не била мати ?“ —
Стануть собі, обіймутьця, —
Сьпіва соловейко ;

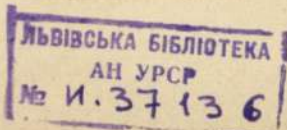
Послухають, розійдуться, —
Обоє раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не питає:
„Де ти була? що робила?“
Сама собі знає. . . .
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказати не вміло.
Не сказало, — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба.
А ніхто не чує.

Не щечебече соловейко
В лузі над водою,
Не сьпіває чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не сьпіває, — як сирота,
Білим сьвітом пудить.
Без милого батько, мати —
Як чужий люде;
Без милого сонце сьвітить —
Як ворог сьміється;
Без милого скрізь могила, . . .
А серденько бєтця!

Минув і рік, минув другий —
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка, —
Ніхто не питає.
„Чого вянеш, моя доню?“
Мати не спитала,
За старого, багатого
Нищечком єднала.
„Йди, доню!“ каже мати:
„Не вік діувати.
Він багатий, одинокий —
Будеш панувати!“

— „Не хочу я панувати, —
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи засьнівають,
А дружки поплачуть!
Легше мені в труні лежать,
Як його побачить.“

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла в-ночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на сім сьвіті
Без милого жити?
„Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щиру правду,
Де милий-серденько?
Чи жив? здоров? чи він любить?
Чи забув-покинув?
Скажи-ж мені, де мій милий?
Край сьвіта полину!
Бабусенько, голубонько!
Скажи! коли знаєш, —
Бо видає мене мати
За старого за-між.
Любить його, моя сиза, —
Серце не навчити!
Пішла-б же я утопилась, —
Жаль душу згубити!
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб до-дому не вернулає...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи-ж мою долю!“

— „Добре, доню; спочинь трошки!...
Чини-ж мою волю!
Сама колись дівувала,
Тее лихо знаю;
Минулося, — навчилася:
Людам помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зільлячка
Для того придбала.“

Пішла стара, мов каламарь
Достала с полиці.
„Ось на тобі сього дива!
Піди до криниці!
Поки півні не сьпівали,
Умийся водою!
Виши трошки сього зільля!
Все лихо загоїть.
Виפש, — біжи, яко-мога;
Що-б там ні кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба.
Виши ще раз! не приїде, —
В-третє випить треба!
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степену
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде, —
А за третій — моя доню,
Не пятай, що буде!
Та ще, чуєш, не хрестися!
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду!“

Взяла зільця, поклонилась :
„Спасибі, бабуся!“
Вийшла с хати: „Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!“
Пішла, вмилаь, нашилаь,
Мов не своя стала, —
В-друге, в-третє, та, мов сонна,
В степу засьпівала :

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все в-гору та в-гору!
Рости тонка та висока
До самої хмари!
Спитай Бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море :
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе!
Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, мов серце,
Що сьміютця люде;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто-ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає?
На старість поможе?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подивися, тополенько!
Як нема, — заплачеш

До схід сонця ранісінько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости-ж, серце тополенько,
Все в-гору та в-гору!
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!“

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.
Зілья дива наробило —
Тополею стала.
Не вернулася до-дому, —
Не діждала пари;
Тонка-тонка та висока —
До самої хмари.

По діброві вітер вив,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

П Р И Ч И Н Н А .

Рече та стогне Дніпр широкий,
 Сердитий вітер завива,
 До-долу верби гне високі,
 Горами хвилю підійма.
 І блідний місяць на ту пору
 Із хмари де-де виглядав,
 Неначе човен в синім морі,
 То виринав, то потонав.
 Ще треті півні не сьпівали,
 Ніхто нігде не гомонів,
 Сичі в гаю перекликались,
 Та ясень раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
 Біля того гаю,
 Що чорніє над водою,
 Щось біле блукає.
 Може вийшла русалонька
 Матері шукати,
 А може жде козаченька,
 Щоб залоскотати.
 Не русалонька блукає:
 То дівчина ходить,
 Й сама не зна (бо причинна),
 Що такеє робить.

Так ворожка поробила,
 Щоб менше скучала,
 Щоб, бач, ходя о-півночі,
 Спала й виглядала

Козаченька молодого,
Що торік покинув,
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькі очі,
Не вимили біле личко
Сльізеньки дівочі:
Орел виїняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки ззіли, —
Така його доля!

Дарма, що ніч, дівчинонька
Його виглядає...
Не вернетця чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не завяже;
Не на ліжку, — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О, Боже мій милий!
За що-ж ти караєш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі?... Прости сироту!
Кого-ж їй любити? ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекому краю.
Пошли-ж Ти їй долю, — вона молоденька, —
Бо люде чужі їй засьміють. —
Чи винна-ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питає.
Кого-ж сиротина, кого запитає?
І хто їй розкаже, і хто тебе знає?
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бістрій Дунаю коня напува?

Чи, може, з другою, другую кохає,
Її чорнобриву уже забува? —
Як-би то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого-б любила; другу-б задушила,
А до неживого у яму-б лягла!
Не так серце любить, щоб с ким поділитьця,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журитьця.
„Журись!“ каже думка, — жалю завдає.
О, Боже мій милий! така Твоя воля,
Таке її щастє, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари, —
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить...
Аж гудьк — з Дніпра повиринали
Малі діти сьміючись.
„Ходімо гритьця!“ закричали.
„Зійшло вже сонце!“ (Голі скрізь,
З осоки коси, бо дівчата.)

„Чи всі ви тут?“ кличе мати:
„Ходім шукати вечерять.

Погравсь, погуляймо,
Та пісеньку засьпіваймо:

„Ух! ух!

Соломяний дух, дух!

Мене мати породила,
Нехрещену положила.

Місяченьку!

Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти:

У нас козак в очереті,

В очереті, в осоді,

Срібний перстень на руці;

Молоденький, чорнобривий; —
Знайшли вчора у діброві.
Сьвіти довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі!
Поки відьми ще літають,
Поки півні не сьпівають,
Посьвіти нам!... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить!

Ух! ух!

Соломяний дух, дух!

Мене мати породила,
Нехрещену положила.“

Зареготались нехрещені...
Гай обіззався; галає, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... ні-чичирк!...
Схаменулись нехрещені,
Дивлятця, — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото-ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гільлячці
Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки.
Та й лізе до-долу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго-довго дивувались
На її уроду...
Треті півні — „кукуріку!“ —
Шелеснули в воду.

Защебетав жайворонок,
У-гору летючи;

Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защебетав соловейко, —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою, —
Плугатирь співає.
Чорніє гай надь водою,
Де Ляхи ходили;
Засиніли по-над Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози, —
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кув зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
На-силу ступає.
„Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може вже одчинила
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче коню,
Поспішай до-дому!“

Утомився вороненький,
Іде, спотикнетця, —
Коло серця козацького
Як гадина ветця.
„Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши
Моя сизокрила!“

Кинув коня та до неї :
„Боже ти мій, Боже!“
Кличе її та цілує . . .
Ні, вже не pomoже !
„За що-ж вони розлучили
Мене із тобою?“
Зареготавсь, розігнався, —
Та в дуб головою !

Ідуть дівчата в поле жати
Та знай сьпівають ідучи,
Як провозжала сина мати,
Як бивсь Татарин у-ночі.
Ідуть, — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його — молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякати ;
Коли подивлятця, що вбитий, —
С перещлоху ну втікати !

Збіралися подруженьки, —
Сьлізюньки втирають ;
Збіралися товариші, —
Та яму копають ;
Прийшли попи с корогвами,
Задзвонили дзвони :
Поховали громадою,
Як сьлід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі ;
Нема кому запитати,
За щó їх убито ?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.

Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Що-ніч щебетати;
Висьпівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тиї русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть. —

Ш. ПОСЪВАТИ.

1.

ДО ОСНОВЯНЕНКА.

Бють пороги; місяць сходить.
Як і перше сходив...
Нема Січи, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січи! — очерети
У Дніпра питають:
„Де-то наші діти ділись?
Де вони гуляють?“
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаютця у буйного:
„Де наші панують?
Де панують, бенкетують? —
Де ви забарились?
Вернітеся! дивітеся!
Жита похилились,

Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червоніла...
Вернітеся!...“

— „Не вернутця!“
Заграло, сказало синє море:
„Не вернутця: на віки пропали!“
Правда море, правда синє:
Такая їх доля!
Не вернутця сподівані,
Не вернетця воля,
Не вернетця козачина,
Не встануть гетьмани,
Не покрийють Україну
Червоні жупани.
Обідрана сиротою
По-над Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, щó сьмієтця! —
Сьмійся, лютий враже!
Та не дуже, бісів сину!
Слава не поляже, —
Не поляже, а розкаже,
Щó діялось в сьвіті,
Чия правда, чия кривда,
І чні ми діти!
Наша дума, наша пісьня
Не вмре, не загине...“

От-де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Чи так, батьку отамане?
Чи правду сьпіваю?

Ех, як-би то... та щó й казати!
Кебети не маю, —
А до того в Московщині
Кругом чужі люде.
„Не иотурай!“ може скажеш;
Та щó с того буде?
Насьміютця на псалом той,
Щó вильлю сльозами;
Насьміютця! — Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся-б з Москалями,
Як-би малось сили;
Засьпівав би, — був голосок,
Та позички зіли.
Отаке-то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в сьнігах та сам собі:
„Ой не шуми, дуже!“
Не втну більше. А ти, батьку!
Як сам здоров знаєш:
Тебе люде поважають,
Добрій голос маєш; —
Сьпівай же їм, мій голубе!
Про Січ, про могили,
Коли яку наспали,
Кого положили, —
Про старину, про те диво.
Щó було, минуло...
Утни, батьку! щóб нехотя
На весь сьвіт почули:
Щó діялось в Україні,
За-що погибала,
За-що слава козацькая
На всім сьвіті стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу!
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,

Як дівчина під вербою
„Гриця“ засьпіває;
Нехай ще раз усьміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині!

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ
КОТЛЯРЕВСЬКОМУ.

Сонце гріє, вітер віє
С поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину, —
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де-ж дівея соловейко?
Не питає, — не знає!
Згадай лихо! — то й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре! — серце вяне:
Чому не осталося?

Ото-ж гляну, та й згадаю:
Було, як смеркає,
Защобече на калині, —
Ніхто не минає:
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убірає, доглядає. —
Не мине калину;
Чи сирота, щó до-світа
Мусить уставати,
Опинитця, послухав, —
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють:
Серце бєтця любо,
І світ божий, як велик-день,
І люде, як люде!

Чи дічина, щó милого
Що-день виглядає,
Вяне, сохне сиротою,
Де дітись не знає, —

Піде на шлях подивитьця,
Поплакати в лози;
Защобече соловейко,
Сохнуть дрібні сльози;
Послухає, усміхнетьця,
Піде темним гаєм...
Ніби з милим розмовляла, —
А він знай сьпіває,

Та дрібно, та рівно, як Бога благає,
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві, — піде луна гаєм,
Піде та й замовкне: на-що щєбетать?
Запеклюю душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить;
Нехай він лютує, поки сам загине,
Поки безголова ворон прокричить.

Засне долина, — на калині
І соловейко задріма,
Повіє вітер по долині,
Пішла дібровою луна;
Луна гуляє — Божа мова,
Встануть сердеги працювать,
Підуть корови на діброви,
Вийдуть дівчата воду брать,
Вигляне сонце. Рай та й годі!
Верба сьмієтця, — сьвято скрізь!
Злодій заплаче, — дарма, що злодій.

Так було перш; тепер дивись:
Сонце гріє, вітер віє
С поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.

А де дівся соловейко? —
Не питай: не знає!

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський от-так щebetав;
Замовк неборака, сиротами кинув
І гори, і море, де перше витав,
Де ватагу пройдисьвіта
Водив за собою.
Все осталоє, все сумує.
Як руїни Трої;
Все сумує, тільки слава
Сонцем засіяла;
Не вмре кобзарь, бо на віки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люде;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Праведная душе! приими-ж мою мову,
Немудру та щиру, приими, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви.
Прилини до мене хоч на одно слово,
Та про Україну мені засьпівай!
Нехай усьміхнеться душа на чужині,
Хоч раз усьміхнеться, дивлючись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніє в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле! бо я одинокий
Сирота на сьвіті в чужому краю;
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік, — човна не дають!
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю — заплачу, як тая дитина;
А хвилі на той бік ідуть та ревуть,
А може я й темний, нічого не бачу,
Може моя доля на тім боці плаче,
Бо сироту всюди люде осьміють;

Нехай би сьміялись, та там море грає,
Там місяць, там сонце яснійше сия,
І з вітром могила в степу розмовляє,
Там неодинокий з нею був би я.
Праведная душе! прийми мою мову,
Немудру та щиру, прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви, —
Прилини до мене, хоч на одно слово,
Та про Україну мені засьпівай!

ІV. ЕПІЧНІ СТИХОТВОРИ.

1.

У Вильні, городі преславнім
Оце случилось недавно,
Ще був тоді... (От як на-те
Не вбгаю в віршу сього слова)...
Тоді здоровий, прездоровий
Зробили з його лазарет,
А бакалярів розігнали
За те, що шапки не ламали
У Острій-Брамі... дурня знать
По походу! От же назвать
Йй-Богу я його не вмію
Того студента, — щоб-ж нам діять?...
То синок був литовської
Гордої графині:
І хороше, і багате,
І одна дитина,
І училась не паннцем,
І шапку знімало
В Острій Брамі. Добре було, —
Та лихо спіткало:
Улюбилось сердешне
(Було молодеє)

У жидівку молодую,
Та й думало з нею,
Щоб сього не знала мати,
Звичайне побратись, —
Бо не можна ради дати,
Що то за проклята!
Мов змальована сиділа
До самої ночі
Перед вікном і втирала
Заплакані очі:
Бо й вона таки любила,
І страх, як любила!
Та на бульвар виходила,
І в школу ходила
Усе з батьком, то й не можна
Було ради дати;
І банкир якийсь із Любська
Жидівочку сватав.
Що тут на світі робити?
Хоч іти топитись
До Закрету: не хочетця
Без жидівки жити
Студентові. А жид старий, —
Ніби тее знає,
Дочку свою одиноку
В хаті замикає,
Як іде до лавок в-ранці,
І найма сторожу —
Стару Рухлю. — Ні, небоже,
Рухля не pomoже!...
Уже де вона на світі
Роман сей читала
З шовковою драбинкою?
І Рухля не знала;
Може сама догадалась, —
Тільки заходилась
Та сплела й собі такую,
І в ночі спустилась
До студента на улицю.
І де-б утікати?

А вони, (звичайне, діти)
Любо цілуватись
Коло воріт заходились.
А жид із на-двору,
Мов скажений вибіга
З сокирою. Горе!
Горе тобі, стара мати!
Нема твого сина:
На улиці валяється
Убита дитина,
Убитая жидовином.
Горе тобі, мати!
Жидівочка... (де та сила
Взялася в дитяти?!)
Вихватила ту сокиру,
І батькові в груди
Аж по обухъ вгородила!

От-таке-то чудо
У тім місті преславному,
У тій Вильні сталось!
Дивувались довго люде,
Де вона сховалась
Жидівочка та гадюча,
Що батька убила?
А вона в-ночі любенько
В Вилії втопилась,
Бо найшли її в Закреті;
Там і поховали...
А графиня — без дитини
Сердешна осталась.
Поїхала у Рим, кажуть,
Та десь опинилась,
Та з маркизом яким-сь голим,
Кажуть, одружилась.
Може й брешуть, бо, звичайне,
На те вони люде:
І вдовицю не забудуть,
І тую осудять.

ПЕРЕБЕНДЯ.

(Е. П. Гребінці.)

Перебендя старий, сьліпий, —
 Хто його не знає?
 Він усюди вештаєтця
 Та на кобзі грає.
 А хто грає, того знають
 І дякують люде:
 Він їм тугу розганяє,
 Хоть сам сьвітом нудить
 По-під тиньню сіромаха
 І днює й ночує, —
 Нема йому в сьвіті хати;
 Недоля жартує
 Над старою головою,
 А йому байдуже!
 Сяде собі, засьпіває:
 „Ой не шуми, дуже!“
 Засьпіває, та й згадає,
 Що він сиротина, —
 Пожуритця, посумує,
 Сидячи під тином.

От-такий-то Перебендя,
 Старий та химерний!
 Засьпіває про „Чалого“ —
 На „Горлицю“ зверне;
 З дівчатами на вигоні —
 „Гриця“ та „Веснянку“,
 А у шинку є парубками —
 „Сербина“, „Шинкарку“;

З жонатими на бенкеті
(Де севекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім — „У гаю“;
На базарі — про „Лазаря“,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко засьпіває,
Як Січ руйнували.
От-такий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Засьпіває, засьмієтця.
А на сльози зверне.

Вітер віє-повіває,
По полю гуляє, —
На могилі кобзарь сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його — степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там — тільки мріє. —
Сивий ує, стару чуприну
Вітер розвіває;
То приляже та послуха,
Як кобзарь сьпіває,
Як серце сьмієтця, сьліні очі плачуть...
Послуха, повіє...

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули: бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щєбече Господнюю славу,
А думка край сьвіта на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими бє;
Спочине на сонці, його запитає:
Де воно почує? як воно вєтає?

Послухає моря, щó воно говорить?
Спита чорну гору: чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Щó море говорить, де сонце почує.
Його на сім сьвіті ніхто не прийма. —
Один він між ними, як сонце високе. —
Його знають люде, бо носить земля.
А як-би почули, що він одинокий
Сьпіва на могилі, з морем розмовля. —
На Божеє слово вони-б насьміялись.
Дурним би назвали, од себе-б прогнали:
„Нехай по-над морем“, сказали-б. „гуля!“

Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш.
Що сьпівати-розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та висьпілуй.
Щоб люде не чули!
А щоб тебе не цурались.
Потурай їм, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.

От-такий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Засьпіває весільної,
А на журбу зверне.

І В А Н П І Д К О В А.

(В. І. Штернберґу.)

Б уло колись — в Україні
 Ревіли гармати;
 Було колись — Запорозці
 Вміли панувати!
 Панували, добували
 І славу, і волю, —
 Минулося, — осталися
 Могили по полю!
 Високі ті могили,
 Де лягло спочити
 Козацьке біле тіло,
 В китайку повите.
 Високі ті могили
 Чорніють, як гори,
 Та про волю нишком в полі
 З вітрами говорять.
 Сьвідок слави дідівщини
 З вітром розмовляє,
 А внук косу несе в росу,
 За ними сьпіває.

Було колись — в Україні
 Лихо танцювало,
 Журба в шинку мед-горілку
 Поставцем кружала.
 Було колись добре жити
 На тій Україні....
 А згадаймо! може серце
 Хоч трохи спочине.

II.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє;
Синє море звірюкою
То стогне, то виє, —
Дніпра гирло затопило.
„А нуте, хлопята,
На байдаки! Море грає, —
Ходім погуляти!“

Висипали Запорозці, —
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!“ засьпівали, —
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце млів, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та сьпіввають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди —
Де-то будь роботі?
Закрутивши чорні уся,
За ухо чуприну,
Підняв шапку, — човни стали.
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царьград, до султана
Поїдемо в гості!“
— „Добре, батьку отамане!“
Кругом заревіло.

„Спасибі вам!“

Надів шапку.

Знову закипіло
Синє море; вздовж байдака
Знову похочає
Пан отаман, та на хвилю
Мовчки поглядає.

ТАРАСОВА НІЧ.

(П. І. Мартосу.)

На розпутті кобзарь сидить
 Та на кобзі грає;
 Кругом хлопці та дівчата —
 Як мак процвітає.
 Грає кобзарь, висьпівує,
 Вимовля словами,
 Як Москалі, Орда, Ляхи
 Бились с козаками;
 Як збирались козаченьки
 В неділеньку в-ранці;
 Як ховали товариша
 В зеленім байраці.
 Грає кобзарь, висьпівує —
 Аж лихо сьміється:

„Була колись Гетьманщина,
 Та вже не вернетця;
 Було колись панували,
 Та більше не будем...
 Тії слави козацької
 По-вік не забудем!
 Україно, Україно!
 Серце моє, ненько!
 Як згадаю твою долю,
 Завяне серденько!
 Де поділось козачество,
 Червоні жупани?
 Де поділась доля-воля,
 Бунчуки, гетьмани?

Де поділось? Ізгоріло!
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?

Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують!

Грай же море! мовчїть гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькі!
Така ваша доля!

„Встає хмара з-за Лиману,
А другая є поля:
Зажурилась Україна, —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не ратує...
Козачество гине;
Гине слава, батьківщина, —
Що будем робити?
Виростають нехрещені
Козацькі діти;
Кохаютця невінчані;
Без поца ховають;
Запродана сьвята віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають, — нема кому
Порадоньки дати!
Обіззався Наливайко, —
Не стало кравчини!
Обіззався Острианиця, —
За нею полинув!
Обіззався пан Трясило
Гіркими сльозами:

„Бідна моя Україно,
Стоптана Ляхами!“

„Обіззавсь Тарас Трясило
Віру ратувати, —
Обіззався, орел сизий,
Та й дав Ляхам знати!
Обіззався пан Трясило:
„А, годі журитьця!
А ходім лиш, пани-брати,
З Ляшеньками битця!“

„Вже не три дні, не три ночі
Бетця пан Трясило;
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнемігся пан Трясило,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецьпольський
Дуже звеселився;
Зібрав шляхту всю до купи,
Та й ну частувати!
Зібрав Тарас громадоньку —
Поради прохати:
— „Отамани, товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку:
Що́ будем робити?
Бенкетують вражі Ляхи, —
Наше безголова...
Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоровя!
Нехай кляті бенкетуть,
Поки сонце зайде, —
А ніч-мати дасть пораду:
Козак Ляха знайде.
А поки що́, одпочиньмо!
Чи багато наших?“
— „Трохи, пане-отамане,
Та й ті щось ледачі!“

— „Зледащили? — побачимо!
Нема чого ждати!
Бенкетуйте-ж вражі Ляхи! —
Прийду помагати,
Прийду, Ляхи, почастью
Не медом-ситою,
Ні, прокляті католики!
Кровю червоною
Почастью за Павлову
Праведную душу, —
А коли ні, Боже милий,
Сам вишити мушу!
Боже! нехай пропадає
Голова Тараса!
Дай то тільки, щоб та шляхта
Кровю упилася!
Тоді й мою головоньку
Нехай ворон будить:
Не прокинусь! — Товариші!
Що буде, то й буде,
Сю ніч Ляхів-католиків
Ходім частувати!...
Чи так, брати-отамани?“
— „Що маєм казати?
Роби, пане-отамане,
Як сам добре знаєш,
А ми будем помагати,
Поки силу маєм.“
— „Добре хлопці!“ Пішов нишком
Люлечку смакує,
Дума думку, поглядає...
Доля-ж бенкетує.

„Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;

Прокинулись Ляшки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись препогані,
Та й не поведували:
Зійшло сонце, — Ляшки-панки
Покотом лежали.

„Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли крюки с поля
Вельможних будити;
Зібралося козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очі;
Заєспівали козаченьки
Пісьню тії ночі, —
Тії ночі кривавої,
Що славною стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.

„Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє;
Де кров лилась козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі,
Та з голоду криче...
Згада козак Гетьманщину,
Згада, та й заплаче.

„Була колись козацькая
І слава і воля, —
Слава сяє, а воленьку
Спіткала недоля.
Було колись панували,
Та більше не будем,

Тії-ж слави козацької
По-вік не забудем!“

Умовк кобзарь, зажурився :
Щось руки не грають !
Кругом хлопці та дівчата
Сьлізоньки втирають.
Пішов кобзарь по улиці —
З журби як заграє !
Кругом хлопці навирисядки.
А він їм сьпіває :

„Нехай буде от-такечки !
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку.
Найду в шинку свою жінку.
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покенкую.“

Г А М А Л І Я.

Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
 Із нашої України!
 Чи там раду радять, як на Турка стати? —
 Не чуємо на чужині.

„О повій, повій, вітре, через море
 Та з Великого Лугу,
 Суши наші сльози, заглуши кайдани,
 Розвій нашу тугу!“

„Ой заграй, заграй, синесеньке море,
 Та під тими байдаками,
 Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
 Та на сей бік за нами!“

„Ой Боже наш, Боже! хоч і не за нами,
 Неси Ти їх з України;
 Почуємо славу, козацькую славу,
 Почуємо, та й загинем!“

От-так у Скутарі козаки сьпівали;
 Сьпівали сердеги, а сльози лились;
 Лилися козацькі, тугу домовляли.
 Босфор аж затрясся, бо з-роду не чув
 Козацького плачу; застогнав широкий
 І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
 І хвилю, ревучи, далеко-далеко
 У синєє море на ребрах послав.
 І море ревнуло Босфорову мову,
 У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
 Ту ю журбу-мову на хвилі подав.

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
„Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице сестро?“

Загула
Хортиця з Лугом: „Чую, чую!“
І Дніпр укрили байдаки,
І заєспівали козаки:

„У туркені, по тім боці,
Хата на помості.
Гай, гай! море, грай!
Ревн, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

„У туркені у кишені
Таляри-дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти!

„У туркені яничари
І баша на лаві.
Гой ги, вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!“

Пливуть собі єспіваючи, —
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамаліє! серце мліє:
Сказилося море.
Не злякає! і сховались
За хвилі — за гори.

Дрімає в гаремі — в раю Візантія,
І Скутарь дрімає; Босфор кликотить,
Неначе скажений; то стогне, то виє:
Йому Візантію хочетця збудить.

„Не буди, Босфоре: буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу.
У мул поховаю! (реве синє море) —
Хиба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?“

Так море спиняло.
(Любило завзятих, чубатих Славян.)
Босфор схаменувся. Туркеня дрімала.
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

„О, милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, и сором там —
Ветавать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіма у кайданах
Стать козакові...“

— „Ріж і бий!
Мордуй невіру-бусурмана!“
Кричать за муром. Хто такий?
Гамалів! серце мліє:
Скутаре скаженіє!
„Ріжте, бійте!“ на фортеці
Кричить Гамалія.

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги;
Козацтво претця без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,

Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
„Вилітайте, сирі птахи,
На базар до паю!“
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови...
І ніч стрепенулась:
Не бачила, стара мати,
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий!
Темно всюди, як у буддень,
А сьвято чи-мале.
Не злодії з Гамалієм
Ідять мовчки сало
Без шашлика. „Засьвітимо!“
До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Византія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на помогу,
Зубами скрегоче.

Реве-лютує Византія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає
І на ножах в крові німіє.
Скутаре, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сьміливо літає.
Ніхто на сьвіті не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури, срібло-злото
Несуть шапками козаки,
І насипають байдаки.
Горить Скутаре, стиха́ робота,

І хлопці сходятьця; зійшлись,
Люльки с пожару закурили,
На байдаки. — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та, звичайне Запорозці,
Пливучи сьпівають:

„Наш отаман Гамалія
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару, —
Сидять брати-Запорозці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
„Брати! будем жити, —
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити!“
Вилітали Запорозці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом засьпівали:
„Слава тобі, Гамаліє,
На весь сьвіт великий, —
На весь сьвіт великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!“

Пливуть сьпіваючи; пливе
Позад завзятий Гамалія:
Орел орлят мов стереже;
Із Дарданелів вітер віє,
А не женетця Візантія:
Вона боїтця, щоб Чернець
Не засьвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі, а із-за хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і кликотить.

Гамаліє! вітер віє...
Ось-ось наше море!...
І сховалися за хвилі --
За рожеві гори.

КАТЕРИНА.

(Василію Андрієвичу Жуковському на пам'ять 22-го Квітня 1838. р.)

I.

Кохайтесь, чорнобриві!
 Та не з москалями,
 Бо москалі — чужі люде,
 Роблять лихо з вами.
 Москаль любить жартуючи,
 Жартуючи кине;
 Піде в свою Московщину,
 А дівчина гине...
 Як-би сама, ще-б нічого, —
 А то й стара мати,
 Що родила на світ Божий,
 Муєнь погібати.
 Серце вяне сьпіваючи,
 Коли знає, за-що;
 Люде серця не спитають,
 А скажуть: „ледащо!“
 Кохайтесь-ж, чорнобриві!
 Та не з москалями,
 Бо москалі — чужі люде,
 Сьміютьця над вами.

Не слухала Катерина
 Ні батька, ні неньки,
 Полюбила москалика,
 Як знало серденько.
 Полюбила молодого,
 В садочок ходила,

Поки себе, свою долю
Там занастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі злії люде
Що хотять говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралося горе.

Прийшли вісті недобрі —
В поход затрубили;
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Не счулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як сьпівати,
Любо й потужити.
Обіщався чорнобривий,
Коли не загине,
Обіщався вернутися.
Тоді Катерина
Буде собі московкою,
Забудетця горе;
А поки-що, нехай люде
Що хотять говорять.
Не журиця Катерина —
Сьлізоньки втирає,
Що дівчата на улиці
Без неї сьпівають.
Не журиця Катерина —
Вмиєтця сльозою,
Візьме відра о-півночі,
Піде за водою,

Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Засьпіває „Гриця“.
Висьпівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.

Не журитця Катерина,
І гадки не має, —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло пів року;
Занудило коло серця,
Заколело в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаютьця
Та в неї почують:
— „В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...“
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили!
Як ту матір, що вам на сьміх
Сина породила.

Катерино, серце моє!
Лишенько є тобою!
Де ти в сьвіті подінесся
З малим сиротою?

Хто питає, привітає
Без милого в світі?
Батько-мати — чужі люде,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина,
Одсуне кватирку,
Поглядає на улицу,
Колише дитинку;
Поглядає, — нема, нема...
Чи то-ж і не буде?
Пішла-б в садок поплакати,
Так дивлятьця люде.
Зайде сонце, -- Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
„От-тут з муштри виглядала,
От-тут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!“
Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла,
Вийшла, та вже не сьпіває,
Як перше сьпівала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не сьпіває чорнобрива, —
Кляне свою долю.
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю, —
Кують речі недобрії.
Що має робити?
Як-би милий чорнобривий,
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий,
Не чув, не бачить,

Як вороги сьміютця їй,
Як Катруся плаче,
Може вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може — вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де-ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край сьвіта, в Московщині,
По тім боці моря,
Нема нігде Катерини;
Та здалась на горе!...
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім сьвіті
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами!
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

II.

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився,
Не дивитця на сьвіт Божий:
Тяжко зажурився,
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:

„Що, весілля? доню моя!
А де-ж твоя пара?”

Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя! —
Іди-ж їх шукати!
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинька,
Що ти народилась!
Як-би знала, до схід сонця
Була-б утопила...
Здалась тоді-б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя!
Що ти наробила?...
Оддячила!... Іди-ж, шукай
У Москві свекрухи!
Не слухала моїх річей,
То її послухай!
Іди, доню, найди її,
Найди, привітайся!
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю!...
А хто-ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!

Іди од нас!“...

Ледве-ледве

Поблагословила:

„Бог є тобою!“ та, як мертва,
На діл повалилась...

Обізвався старий батько:

„Чого ждеш? небого!“

Заридала Катерина,

Та бух йому в ноги:

„Прости мені, мій батечку!

Що я наробила!

Прости мені, мій голубе,

Мій соколе милий!“

— „Нехай тебе Бог прощає

Та добрії люде;

Молись Богу та йди собі! --

Мені легше буде.“

Ледве встала, поклонилась,

Вийшла мовчки є хати;

Осталися сиротами

Старий батько й мати.

Пішла в садок у вишневий,

Богу помолилась,

Взяла землі під вишнею,

На хрест поченила;

Промовила: „Не вернуся!

В далекому краю

В чужу землю чужі люде

Мене заховують;

А свої ся крихотка

Надо мною ляже,

Та про долю, моє горе,

Чужим людам скаже...

Не розказуй, голубонько,

Де-б ні заховали,

Щоб грішної на сім євїті

Люде не займали!

Ти не скажеш... ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій!... лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатьченком!...“

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце ние;
Назад подивилась,
Покивала головою,
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І сьвіта не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янголятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.

Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулася,
Пішла... тільки мріє.

В селі довго говорили
Де-чого багато,
Та не чули вже тих річей
Ні батьго, ні мати...

От-таке-то на сім сьвіті
Роблять людям люде!
Того вяжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за-віщо? Сьвятий знає!
Сьвіт, бачця, широкий,
Та нема де прихилитись
В сьвіті одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.
Де-ж ті люде, де-ж ті добрі?
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на сьвіті доля,
А хто її знає?
Єсть на сьвіті воля,
А хто її має?
Єсть люде на сьвіті, —
Сріблом-злотом сяють,
Здаєцца, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло-злото!
Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо вилівати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,

Як буде серденько
По волі гуляти!

III.

Кричать сови, снить діброва,
Зіроньки сияють,
По-над шляхом, щирцею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люде;
Що́ кого втомилу:
Кого — щасте, кого — сльози,
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де-ж Катрусю пригорнула?
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під коною
Сина забавляє,
Чи в діброві с-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що́ дальше спіткаєтця?
Буде лихо, буде!
Зострінутця жовті піски
І чужії люде;
Зострінетця зіма люта...
А той — чи зостріне?
Що́ пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула-б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат, заговорить...

Побачимо, почуємо...
А поки — спочину,

Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати!
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колісь —
Щоб його не мірять!...
Розказав би про те лихо,
Та чи то-ж повірять!
„Бреше,“ скажуть, „сякий-такий!
(Звичайно, не в очі),
А так тільки пеує мову
Та людей морочить.“
Правда ваша, правда, люде!
Та й на-що те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
На-що воно? У всякого
І свого чи-мало...
Цур же йому!... А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились;
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай його лихий візьме!
Лучче-ж поміркую,
Де-то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Київом, та за Дніпром,
По-під темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
„Пугача“ сьпіввають.
Іде шляхом молодиця, —
Мусить бути с прощі.
Чого-ж смутна, невесела,
Заплакані очі?

У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій
Заснула дитина.
Зострілася с чумаками,
Закрила дитину,
Питаєтця: „Люде добрі!
Де шлях в Московщину?“
— „В Московщину? от-цей самий.
Далеко, небого?“
— „В саму Москву. Христа ради
Дайте на дорогу!“
Бере шага, аж труситця:
Тяжко його брати!...
Та й на-віщо?... А дитина?
Вона-ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго-довго сердешная
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином почувала...

Бач, на-що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози вилити!
Ото-ж-то дивітьця та кайтесь, дівчата!
Щоб не довелоя москаля шукать,
Щоб не довелоя, як Катря шукає...
Тоді не питайте, за-що люде лають?
За-що не пускають в хату почувать?

Не питайте, чорнобриві,
Бо люде не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...
Люде гнутця, як ті лози,
Куди вітер віє.

Сиротині сонце сьвітить
(Сьвітить, та не гріє) —
Люде-б сонце заступили,
Як-би мали силу,
Щоб сироті не сьвітило,
Сльози не сушило.
А за-віщо, Боже милій!
За-що сьвітом нудить?
Що зробила вона людям,
Чого хотять люде?
Щоб плакала!... Серце моє!
Не плачь, Катерино!
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
С чорними бровами —
До схід сонця, в темнім лісі
Умийся сльозами!
Умиєшся — не побачять,
То й не засьміютця;
А серденько одпочине,
Поки сльози льютця.

.

Де-ж Катруся блудить?
По-під тиньню почувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зіма впала.
Свище полем завірюха,
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивитця — щось мріє...
Либонь ідуть москалики...
Лихо!... серце мліє...
Полетіла, зострілася,
Пита: „Чи немає

Мого Івана чорнявого?“
А ті: „Ми не знаєм.“
І, звичайно, як москалі,
Сьміютьця, жартують:
„Ай да баба! ай да наші!
Каво не надуют!“
Подивилась Катерина:
„І ви, бачу, люде!
Не плач, сину, моє лихо!
Що буде, то й буде!
Піду дальше, — більш ходила...
А може й зостріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама — загину!“

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась завірюха,
Де-де позіхає;
Ще-б плакала Катерина,
Та сьліз більш не має.
Подивилась на дитину:
Умите сльозою
Червоніє, як квіточка
В-ранці під росою.
Усьміхнулась Катерина,
Тяжко усьміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить — ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь курінь мріє.
„Ходім, сину! смеркаєтця,
Коли пустять в хату;
А не пустять, то й на дворі
Будем почувати.

Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де-ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся на дворі!
Собаки злі покусають,
Та не заговорять,
Не розкажуть сьміючися...
С псами їсти й пити...
Бідна моя голубонько!
Що мені робити?“

.

IV.

.

.

Реве, свище завірюха,
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Сьнігом покотилось.
Вийшов с хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! таке лихо,
Що не видно й сьвіта.
„Еге, бачу, яка фуґа!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх до-сто-біса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! дивись лишень,
Які побілілі!“
— „Що? москалі?... Де москалі?“
— „Що ти? схаменися!“
— „Де москалі, лебедики?“
— „Та он, подивися!“
Полетіла Катерина
І не одяглася.

„Мабуть добре Московщина
В тямку їй далася!

Бо у-ночі тільки й знає,
Що москаля кличе.“

Через пеньки, заметами,
Летить, ледве дише.

Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.

А москалі їй на-зустріч,
Як один, верхами.

„Лихо мов! доле моя!“
До їх... коли гляне, —

Попереду старший їде.
„Любий мій Іване!

Серце мов коханеє!
Де ти так барився?“

Та до його... за стремена...
А він — подивився,

Та шпорами коня в боки.
„Чого-ж утікаєш?

Хиба забув Катерину?
Хиба не пізнаєш?

Подивися, мій голубе!
Подивись на мене:

Я Катруся твоя любя!
На-що рвеш стремена?“

А він коня поганяє,
Ніби-то й не бачить.

„Пострівай же, мій голубе!
Дивись! — я не плачу.

Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися!

Їй же Богу, я Катруся!“
— „Дура, атяжієся!

Взьміте прочь безумную!“
— „Боже мій! Іване!

І ти мене покидаєш!
А ти-ж присягався!“

— Взьміте прочь! Что-ж ви стали?“
— „Кого? мене взяти?“

За-що-ж? скажи, мій голубе!
Кому хоч оддати
Свою Катрю? щó до тебе
В садочок ходила, —
Свою Катрю, щó для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братіку!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим сьвітом!... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... який сором!
І за-що я гину!
Покинь мене, забудь мене!
Та не кидай сина!
Не покинеш?... Серце мов!
Не втікай од мене!...
Я винесу тобі сина."
Кинула стремена
Та в хатину.

Вертається,
Несе йому сина; —
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
„Ось-де воно, подивися!
Де-ж ти? заховався?
Утік!... нема!... Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!... Дитя моє!
Де дінусь с тобою?
Москалики! голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики!
Воно сиротина;
Возьміть його та oddайте
Старшому за сина!

Возьміть його!... бо покину,
Як батько покинув, —
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на сьвіт Божий
Мати породила;
Виростај же на сьміх людям!“ —
На шлях положила:
„Оставайся шукать батька!
А я вже шукала.“
Та в ліс з шляху, як навісна...
А дитя осталося.
Плаче бідне... А москалям
Байдуже, — минули.
Воно й добре; та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісьє;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить, — серед ставу
Мовчки опинилась.
„Прийми, Боже, мою душу!
А ти — моє тіло!“
Шубоветь в воду!... По-під льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, щó шукала.
Дунув вітер по-над ставом —
І сьліду не стало.

То не вітер, то не буїний,
Щó дуба ламає:
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмірає;
Не сироти малі діти,
Щó неньку сховали:

Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засьміютця зліі люде
Малій сиротині;
Вильє сльози на могилу, —
Серденько спочине.
А тому, тому на сьвіті,
Що йому зосталось?
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови...
На-що? — Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V.

Ішов кобзарь до Київа
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий.
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзарь
„Іеуса“ сьпіває.
Хто йде, їде, — не минає:
Хто — бублик, хто — гроші;
Хто старому, а дівчата —
Шажок міхоноші.
Задивлятця чорнобриві, —
І босе, і голе:
„Дала,“ кажуть, „бровенята,
Та не дала долі!“

Їде шляхом до Київа
Берлині шестернею,

А в берлині господня
С паном і сімєю;
Опинився проти старців, —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивустця пані.
А пан глянув... одвернувся...
Пізнав препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветця?
„Івась.“ — „Какой мілай!“
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли по-над шляхом.

ЧЕРНИЦЯ МАРЯНА.

(Частина поеми.)

У неділю на вигоні
 Дівчата гуляли,
 Жартували с парубками,
 Де-які сьпівали
 Про досьвітки, вечорниці,
 Та як була мати,
 Щоб с козаком не стояла...
 Звичайно — дівчата,
 То про своє все й сьпіввають,
 Яка про що знає.
 Аж ось, с хлопцем старий сьліпець
 В село шкандибає;
 В руках чоботи; на плечах
 Латана торбина
 У старого. А дитина,
 Сердешна дитина,
 Обідрана, ледве-ледве
 Несе ноженята...
 Безталанний син Катрусі!
 „Дивітьця, дівчата!
 Кобзарь іде! кобзарь іде!“
 Та всі, яко мога,
 Хлопців кинули, — побігли
 Зострічать сьліпого.
 „Діду-серце, голубчику!
 Заграй нам що-небудь!
 Я шага дам, я — черешень,
 Я напою медом;
 А тим часом одпочинеш,
 А ми потанцюєм.

Заграй же нам яку-небудь!“

— „Чую, любі, чую!

Спасибі вам, мої квіти,

За слово ласкаве!

Заграв би вам, та бачите —

Справи нема, справи.

Учора був на базарі, —

Кобза зонсувалась,

Розвалилася...“

„А струни?“

— „Тільки три осталоє.“

„Та хоч на трьох яку-небудь!“

— „На трьох? Ох, дівчата!

І на одній колісь-то грав,

Та ба, вже не грати!

Пострівайте-ж, мої любі,

Трошки одпочину...

Сядьмо, хлопче!“

Посідали.

Розв'язав торбину;

Вийняв кобзу; разів зо-два

Ударив по рваних...

„Що-б вам заграють?... Пострівайте!...“

Черницю Маряну...

Чи чували, чи не чули?...

Слухайте-ж, дівчата,

Та кайте ся!“...

Давно колісь

Була собі мати;

Був і батько, та не стало.

Осталась вдовою,

Та й немолодою, —

Із волами, із возами,

З малою дочкою.

Росла дочка Маряночка,

Виросла, як панна, —

Чорнобрива, уродлива,

Хоч би й за гетьмана!

Стала мати міркувати
Та зятя єднати.
А Маряна не до пана
Ходила стояти, —
Не до пана усатого,
Сідого, старого, —
До Петруся, що-вечора,
Вечора сьвятого.
Розмовляла, жартувала,
Обнімала, мліла,
В раю жила... а іноді
Плакала, німіла.

„Чого плачеш, моя пташко?“

Петро запитає.

Вона гляне, усьміхнеться:

„І сама не знаю!“

— „Може, думаєш, покину?“

Ні, моя рибчино!

Буду ходити, буду любити,

Поки не загину.

Хіба було коли в сьвіті,

Щоб ті, що кохались,

Розійшлися, не взялися, —

Живими остались?“

— „Ти жартуєш, мій голубе!“

Ти чув, що співвають... .

То кобзарі вигадують,

Бо сьліпі, не знають;

Бо не бачать, що є брови,

Чорні й карі очі,

І високий стан козачий,

І гнучкий дівочий, —

Що є коси, чорні коси,

Козацька чуприна,

Що на мову на Петрову

В глухій домовині

Усьміхнуєся... екажу йому:

„Орле сизокрилий!“

„Люблю тебе й на тім сьвіті,
„Як на сім любила.“
От-так, серце, обнімимось!
От-так поцілую!
Нехай вкупі заховають...
Умру — не почую...
Не почую...“

Обнялися,

Обнялись, зомліли.
От-так вони любилися,
От-так і хотіли,
Щоб на той сьвіт переступить;
Та не по Їх стало...
Що-вечора сходилися,
І мати не знала,
Де Маряна до півночі?
С ким вона гуляла?
„Воно мале, ще дитина,
Нічого не знає.“
Угадала стара мати,
Та не все вгадала:
Знать, забула, що колись же
Сама дівувала.

Угадала мати... Маряна — дитина,
Не знала, як треба на сім сьвіті жить, —
Думала, ні люде, ані домовина
С Петром не розлучать, — уміла любить;
Думала, що тільки кобзарі сьпівують,
Бо сьліші, не бачять карих оченят,
Що тільки лякають молодих дівчат...
Лякають, дівчата, правдою лякають!
І я вас лякаю, бо те лихо знаю...
Бодай на сім сьвіті ніколи не знать
Того, що я знаю!... Минуло, дівчата, —
Серце не заснуло, — я вас не забув;
Люблю вас і досі, як діточок мати;
Буду вам сьпівати, поки не загину...
Тоді, мої любі, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Маряну, —

Я вам з того світа серцем усьміхнусь, —
Усьміхнуся...“

Та й заплакав.

Дивились дівчата. —
Не питали, чого плаче,
Та й на-що питати?
Минулося, — помагало
Ласкаве дівоче
Щире слово...

„Вибачайте!...“

(Утер сльозі очі)
Вибачайте, мої любі!
Нехотя журюся...
Так от, бачите, Маряна
З убогим Петрусем
Що-вечора розмовляла,
А мати не знала.
Дивувалась: „Що се таке
„Маряну спіткало?
„Чи не пристріт? Сяде шити, —
„Не те вишиває;
„Замість „Гриця“, задумавшись,
„Петруся“ сьпіває;
„Часом сонна розмовляє,
„Подушку цілує...“
Мати спершу сьміялася:
Думала — жартує;
Потім бачить, що не жарти,
Та й каже Маряні:
„Треба старостів нам ждати,
„Та, може, й од пана.
„Ти вже виросла — нівроку,
„Уже й дівувала;
„Я вже думаю, що бачиш,
(На-силу сказала)
„Що вже й за-між, коли тее...“
— „А за кого? мамо!“
— „Хто внодоба, то й оддам.“
Сьпіває Маряна:

„Минулася твоя доля,
„На-віки минула...
„Чом ти вчора, як вернулась,
„На-вік не заснула?
„Було-б легше в домовині
„Одинокій спати!
„Тоді, може-б, над тобою
„Заплакала мати.
„Тепер мати не заплаче,
„Та й не засьпіває;
„А лиха ще буде, буде,
„Поки заховають!“

От-таке-то, мої любі.
Бува на сім світі:
Одна дочка у матері,
Та й тій тяжко жити!...
По садочку похожає,
Сьлізеньки втирає;
Поглядає на сонечко, —
Пече, а не сяє;
Стоїть собі серед неба,
Мов сьмієтця з неї.
Воно не зна, що Маряна
Рада-б під землею
Заховатьця од матері,
Щоб не почуть знову
Тії мови, щб вже чула,
Проклятої мови.
Воно не зна, що як зайде
Спочити за гаєм,
Петрусь вийде на долину,
Петрусь засьпіває,
Петрусь її розпитає,
Як брат заговорить,
Поцілує, розпитає
Про лютеє горе.

Не знала Маряна, чого серце мліє,
Чого плачуть очі... на-що його знать?

Хилитця тополя, куди вітер віє . . .

Тяжко самотній на степу стоять.
Утомитця вітер, — тополя спочине :
От-так і дівоча мине хуртовина.

Тяжко самотній в степу зустрічать,
А ще гірше любій по-переду знать,
Де і як спіткає лихая година.

Несподівано Марьяна
Зостріла долю ;
Сьпіва-було, а іноді
Дає сльозам волю.
Сама не зна, чого плаче ;
Може серце й чує,
Та не вмів розказати
Про те, що відчує.
Раз у-вечері Марьяна,
Як мати заснула,
Пішла слухать соловейка,
Мов з-роду не чула.
Вийшла в садок, послухала,
Сама засьпівала,
Та й замовкла; під яблуню
Тихесенько стала.
Заплакала, як дитина
Без матері плаче . . .
Петро стоїть перед нею, —
Нічого не бачить.

„Оддай мене, моя мамо,
„Та не за старого,
„Оддай мене, моє серце,
„Та за молодого!
„Нехай старий бурлакує,
„Гроші заробляє,
„А молодий мене любить,
„Долі не шукає, —
„Не шукає, не блукає
„Чужими степами.

- „Свої воли, свої вози,
„А між парубками,
„Як маківка на вгороді,
„Цьвіте-процьвітає.
„Має поле, має волю,
„Та долі не має.
„Його доля — мої брови,
„Мої карі очі;
„Моє слово — паньство-царство,
„Нічого не схоче.
„У кайданах, моя сиза,
„Та не сиротою,
„Тільки, мамо, щоб плакати,
„Щоб співать зо мною.
„Оддай...“
— „Дочко моя, Маряно!
„Оддам тебе за пана,
„За старого, багатого,
„За сотника Йвана.“
— „Умру, серце-мамо,
„За сотником Йваном!“
— „Не вмреш, будеш панувати,
„Будеш діток годувати!“

Мати галка, мати чорна
Літаючи криче;
Чорнобрива дівчинонька,
Ходя гаєм, плаче.
Летить галка через балку,
В степу погуляти,
А дівчина нудить сьвітом, —
Ні с ким розмовляти.
Не пускає її мати
В-ранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брать,
Ні на вечорниці,
Де дівчата с парубками
Жартують, співають,
Та про мене, чорнобриву
Нишком розмовляють:

„Багатого дочка батька,
„Шляхецького роду...“
Тяжко, мамо, важко, мамо!...
На-що дала вроду?
На-що брови змалювала,
Дала карі очі?
Усе дала, тільки долі —
Долі дати не хочеш.
На-що мене годувала?
На-що доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?

Не слухала стара мати,
Лягла спочивати;
А Маряна заплакала,
Ледве пішла с хати.
„Злякалася,“ дума мати:
„Нехай переплаче!“
А Маряна за сльозами
І сьвіту не бачить.
Пішла в садок... серце млів,
Як згадає пана.
Серце моє, рибко моя!
Маряно, Маряно!
Пострівайте!... засьпівала, —
Пішла луна гаєм, —
Не про „Гриця“, — про „Петруся“
Так і виливала.
Засьпіває, опинитця.
Послуха, та знову, —
Аж голосок утомився.
Петрової мови
Не чуть, — нема, не гукає,
Не кличе: „Маряно!“
„Де ти, пташко? вилинь, серце,
„Серденько кохане!“
Нема Петра, не чуть Петра...
Не вже-ж то покинув

Сиротою чорнобриву
При лихій годині?
Побачимо... А тим часом
По-над темним гаєм,
Як русалка жде місяця,
Маряна блукає.
Не сьпіває чорнобрива,
Тяжко-тяжко плаче...
Ой вернися, подивися,
Зрадливий козаче!
Утомилась би Маряна, —
Утоми не чує;
Без Петруся в гаю, в лузі
Ходячи ноче.
На схід сонця червоніє,
Ховаютьця зорі;
Іде дівчина до хати,
Несе своє горе.
Прийшла в хату, — спала мати;
Глянула на неї:
„Ой як-би ти, мамо, знала,
„Якою змією
„Окрутила моє серце,
„Рідної дитини!...“
Та й упала на постелю,
Як у домовину!...

Г А Й Д А М А К И.

(Василіо Івановичу Григоровичу на пам'ять
22-го Квітня 1838. р.)

Все йде, все минає і краю немає...
Куди-ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе — умірає... одно зацьвіло,
А друге завяло, на-віки завяло, —
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше пили,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сніать,
Як над Вавилоном, над його садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!... люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять с тобою;
Сьпівать тобі думу, що ти-ж нашптав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не самотній, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх, — душа жива!
А може їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, — бо душа жива!
Як небо блакитне, — нема йому краю —
Так душі почину і краю немає;

А де вона буде? — химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сім сьвіті, —
Безславному тяжко сей сьвіт покидать.
Згадайте, дівчата, — вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевії квіти,
І про вашу долю любила сьпівать.

Поки сонце встане, спочивайте, діти!
А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!
Сьвіт широкий, воля, —
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі!
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в сьвіті?
Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну!
Хоч і лихо зострінетця,
Так не на чужині.
Там найдетця душа щира, —
Не дасть погібати;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То зострівши насьміютця, —
Такі, бачте, люде:
Все письменні, дрюковані,
Сонце навіть гудять.
„Не відтіля, каже, сходить,
„Та не так і сьвітить;
„От-так, каже, було-б треба...“
Що маєш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали...
Розумні та й годі!
А що-ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!

Поглузують, покешкують,
Та й кинуть під лаву.
„Нехай, скажуть, спочивають,
Поки батько встане,
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани;
А то дурень розказує
Мертвими словами,
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили:
Од козацтва, од гетьманьства —
Високі могили,
Більш нічого не осталося,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці сьпівають!
Дарма праця, пане-брате:
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,
Сьпівай про „Матрьошу“,
Про „Парашу-радість нашу“,
Султан, паркет, шпори. —
От-де слава! А то сьпіва:
„Грає синє море!“
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сіраках!...“ — Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки, шкода,
Не на мене шитий;
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте! кричіть собі! —
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люде, —
А я дурень, один собі
У моїй хатині,

Засьпіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Засьпіваю, — море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Засьпіваю, — розвернулась
Висока могила;
Аж до моря Запорозці
Степ широкий крили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають, а пороги
Меж очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердились, —
Щось страшне співають!
Послухаю, пожурюся,
У старих питаю:
Чого, батьки, сумуєте?
„Не весело, сину! —
„Дніпро на нас розсердився,
„Плаче Україна...“
І я плачу, а тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники с панами,
І гетьмани, — всі в золоті...
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють, розказують:
Як Січ будували;
Як козаки на байдаках
Пороги минали;
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі,
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися;
Як бенкетували:

„Граї, кобзарю! лий, шинкарю!“
Козаки гукали.
Шинкарь знає, — наливає
І не схаменетця;
Кобзарь вшкварив, а козаки.
Аж Хортиця гнетця,
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Граї, кобзарю! лий, шинкарю!
Поки встане доля.
Взявшись в боки, на-в-присідки
Парубки з дідами:
„От-так, діти, добре, діти!
Будете панами!“
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Похожають, розмовляють...
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами;
І я дивлюсь, поглядаю,
Сьміюся сльозами, —
Дивлюся, сьміюся, дрібні утираю:
Я не одинокий, — є с ким в сьвіті жить!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько „Гриця“ дівчина сьпіває, —
Я не одинокий — є с ким вік дожить!

От-де мов добро, гроші,
От-де моя слава!
А за раду... спасибі вам
За раду лукаву!

Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб вилити журбу-сльози.
Бувайте здорові!
Піду синів випровожать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть! — може найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене! Скажу ще раз:
Пан я над панамі!

От-так сидя кінці стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? хто поведе? —
На дворі світає,
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно-сумно, як сироти
Мовчки похилились.
„Благослови, кажуть, батьку!
Поки маєм силу, —
Благослови шукать долю
На широких світі!“
— „Постривайте! світ не хата,
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував;
Виросли чи-малі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,

Добре били, а багато
Де-чому навчили!
Т ма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що-ж вам скажуть? Ходім, сини!
Ходімо! — попросим.
Єсть у мене щирий батько
(Рідного немає),
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду.
А до того, душа щира,
Козацького роду, —
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сьліпий старець сумуючи
Сьпіває під тиню.
Любїть її, думу правди,
Козацькую славу, —
Любїть її! Ходім, сини,
На раду ласкаву!
Як-би не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно-б досі заховали
В сьнігу на чужині, —
Заховали-б та й сказали:
„Так якесь ледащо!“
Тяжко-важко нудить сьвітом,
Не знаючи за-що.
Минулося, щоб не спилось!...
Ходімо, хлопята!
Коли мені на чужині
Не дав погібати,
То й ває прийме, привітає,
Як свою дитину.

А од його, помолившись,
Гайда в Україну!“

Добри-день же, тату, в хату!
На твоім порогу
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!

Інтродукція.

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані;
Мірялася з Москалями,
З Ордою, з султаном,
З Німотою... Було колись...
Та щó не минає?
Було, шляхта знай чванитця,
День і ніч гуляє,
Та королем коверзує...
Не кажу Степаном,
Або Яном Собівским:
Ті два незвичайні, —
А іншими. Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіде мовчали, —
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхецтво
Навісне гукає:
„Nierozwalam! nierozwalam!“
Шляхта репетує,
А маґнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над Ляхами
Понятовський жвавий.

Запанував, та й думав шляхту
Приборкать грошки... не з'умів!
Хотів добра, як дітям мати,
А може й ще чого хотів.
Єдине слово „pierozwalam“
Хотів у шляхти одібратъ,
А потім... Польща запалала,
Шляхта сказалася... кричать:
„Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит Москаля!“
На гвалт Пулавського і Паца
Встає шляхецькая земля,
І — разом сто конфедерацій.¹⁾*

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні; —
Розбрелися, та й забули
Волю ратувати,
Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати!
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі осьвятили.

Г а л а й д а .

„Яremo! герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи!
Подай патинки господині
Та принеси мені води!
Вимети хату! внеси дрова!
Посип індікам! гусям дай!

*) Шевченкові „принеси“ до „Гайдамаків“ надруковано посьмі сеї поеми.

Піди до льоху, до корови,
Та швидче, хаме!... Пострівай!
Упоравшись, біжи в Вільшану:²⁾
Їмоєті треба. Не барись! —
Пішов Ярема, похиливсь.

От-так у-ранці жид поганий
Над козаком коверзував.
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав сіромаха, що виресли крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався...

О, Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочетця жить:
Хочетця дивитись, як сонечко сяє,
Хочетця послухать, як море заграє,
Як пташка щибече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю засьпіває...
О, Боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, — нікого нема!
Попихач жидівський, виріє у порогу;
А не клене долі, людей не займа.
Та й за-що їх лаять? хиба вони знають,
Кого треба гладить? кого катувать?
Нехай бенкетують!... У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляєтця, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Що-небудь згадає, або що побачить...
Та й знову до праці. От-так треба жить!
На-що батько-мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо в с ким заплакать, в с ким засьпівають:
Єсть карії очі, — як зіроньки сяють,
Білі рученята — мліють-обнімають,
Єсть серце єдине, серденько дівоче,
Що плаче, сьмієтця, як він того хоче.

От-такий-то мій Ярема,
Сирота багатий!
Таким і я колись-то був!
Минуло, дівчата!...
Минулося, розійшлося,
І сьліду не стало.
Серце млів, як згадаю...
Чому не осталося?
Чому не осталося? чому не вітало?
Легше було-б сльози, журбу вилити, —
Люде одібрали, бо їм було мало.
„На-що йому доля? треба закопати:
Він і так багатий...!“
Багатий на лати
Та на дрібні сльози! — бодай не втирать! —
Доле моя, доле! де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати!
Або хоч приснився!... не хочетця спать!

Вибачайте, люде добрі!
Може не до ладу?
Та прокляте лихо-злидні
Кому не завадить?
Може ще раз зострінемось,
Поки шкандибаю
За Яремою по сьвіту,
А може... й не знаю.
Лихо, люде, всюди лихо,
Нігде пригорнутьця:
Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнутьця, —
Гнутьця мовчки, усміхатьця,
Щоб люде не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка... нехай снитця
Тому, в кого доля,
А сироті щоб не снилась,
Не снилась ніколи!

Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмю. —
Виливайся-ж слово-сльози!
Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами...
Та не з братом, не з сестрою, —
З німими стінами
На чужині... А поки-що —
До корчми вернуся:
Що там робитця?

Жидюга

Дріжить, зігнувшись
Над каганцем: лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душно!...
Білі рученята
Розкидала, розкрилася...
Як квіточка в гаю,
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає —
Розірвана... Мабуть душно
На перині спати
Одинокій, молоденькій;
Ні с ким розмовляти, —
Одна шепче. Несказано
Гарна нехрищена!
Ото дочка, а то батько —
Чортова кишенья!
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих. —
Де-ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

К о н ф е д е р а т и .

Одчиняй, проклятий жиде!
Бо будеш битий... одчиняй!
Ламайте двері! поки вийде
Старий паскуда.“

— „Пострівай!

Стривайте! — зараз!“

— „Нагаями!

Свиняче ухо! Жартувать,
Чи щó ти хочеш?“

— „Я? с панами?

Крий Боже! — зараз, дайте встать,
Ясновельможні! (нишком — свині!)“

— „Пане полковнику, ламай!“

Упали двері... а нагай
Малює вдовж жидівську спину.

„Здоров, свине! здоров, жиде!

Здоров, чортів сину!“

Та нагаєм, та нагаєм...

А жид зогнув спину:

„Не жартуйте, мості-пане!“

— „Добри-вечір, в хату!

Ще раз шельму! ще раз!... годі!

Вибачай, проклятий!

Добри-вечір! а де дочка?“

— „Умерла, панове!“

— „Лжеш, Іудо! — нагаями!“

Посипались знову...

„Ой паночки-голубчики,

Йй-Богу, немає!“

— „Брешеш, шельмо!“

— „Коли брешу,

Нехай Бог карає!“

— „Не Бог, а ми. Признавайся!“

— „На-що-б мав ховати,

Як-би жива? Нехай, Боже,

Щоб я був проклятий!...“

„Ха, ха, ха, ха! . . . Чорт, панове,
Літанью сьпіває.
Перехристись!“

— „Як же воно?“

Далебі не знаю.“

— „От-так, дивись! . . .“

Лях христитця,

А за ним Іуда.

„Браво! браво! охристили.

Ну, за таке чудо

Могоричу, мості-пане!

Чуєш, охрищений?

Могоричу!“

— „Зараз, зараз!“

Ревуть, мов скажені,

Ревуть Ляхи, а поставець

По столу гуляє.

„Єще Польца не згінула!“

Хто-куди гукає.

„Давай, жиде!“

Охрищений

Із льоху та в хату

Знай шмигляє, наливає;

А конфедерати

Знай гукають: „Жиде! меду!“

Жид не схаменетця.

„Де цимбали? грай, несявіро!“

Аж корчма трясетця, —

Краковяка оддирають,

Вальса та мазура.

І жид гляне та нищечком:

„Шляхецька натура!“

— „Добре, годі! тепер сьпівай!“

— „Не вмю, їй-Богу!“

— „Не божись, собача шкуро!“

— „Яку-ж вам? „Небогу?“

„Була собі Гандзя,

„Каліка небога,

„Божилася, молилася,
„Що боліли ноги;
„На панщину не ходила,
„А за парубками
„Тихесенько, гарнесенько
„По-між бурянами.“

— „Годі! годі! це погана :
Схизмати³⁾ сьпівають.“

— „Якої-ж вам! хиба оцю?
Стривайте! згадаю...“

„Перед паном Хведором
„Ходить жид ходором,
„І задком
„І передком
„Перед паном Хведіркою.“

— „Добре, годі! тепер плати!“

— „Жартуєте, пане!
За-що платить?“

— „Що слухали.
Не кривись, поганий!

Не жартуєм. Давай гроші!“

— „Де мені їх взяти?”

Ні шеляга; я панською

Ласкою багатий.“

— „Лжеш, собако! признавайся!

А нуте, панове,

Батогами!“

Засвістіли.

Христять Лейбу знову.

Періщили-періщили,

Аж піря летіло...“

„Ій же Богу, ні шеляга!

Їжте моє тіло!

Ні шеляга! івалт! ратуйте!“

— „Ось ми поратуєм!“

— „Постривайте! я щось скажу.“

— „Почуєм, почуєм,

Та не бреши! бо, хоч здохни,
Брехня не допоможе.“

— „Ні, в Вільшаній...“

— „Твої гроші?“

— „Мої?... ховай Боже!

Ні, я кажу, що в Вільшаній...

Вільшанські схизмати

По три сімї, по чотири

Живуть в одній хаті.“

— „Ми це знаєм, бо ми самі

Їх так очухрали.“

— „Та ні, не те... вибачайте!...

Щоб лиха не знали,

Щоб вам гроші приснилися!...

Бачте, у Вільшаній

У костьолі... у титаря...

А дочка Оксана!

Ховай Боже! як панночка!

Що-то за хороше!

А червінців! хоч не його,

Так що? аби гроші!“

-- „Аби гроші, однаково!

Правду Лейба каже;

А щоб певна була правда,

Нехай шлях покаже!

Одягайся!“

Поїхали

Ляхи у Вільшану.

Один тільки під лавою

Конфедерат паний

Нездужа ветать, а курника,

Паний і веселий.

Титарь.

У гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько! —
Я виглядаю, —
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко!
Та поворкуєм,
Та посумуєм:
Бо я далеко
Сю ніч мандрую. —
Виглянь же, пташко,
Моє серденько!
Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох, тяжко-важко!"

От-так ходя по-під гаєм,
Ярема сьпіває,
Виглядає, а Оксани
Немає, немає...
Зорі сяють; серед неба
Сьвітить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивитця в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає. —
А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить,
Не дивитця, не слухає...
„На-що мені врода?
Коли нема долі, нема талану!
Літа молодії марно пропадуть.

Один я на світі, без роду і долі —
Стеблина-билина на чужому полі;
Стеблину-билину вітри рознесуть,
Так і мене люде не знають, де діти.
За-що-ж одцуралась? що я сирота!
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась!“

І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
„Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою... А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клюв
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої сльози, забудь сиротину!
Забудь, що клялася. — другого шукай!
Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти титарівна! Кращого вітай! —
Вітай, кого знавш... така моя доля!
Забудь мене, пташко! забудь, не журись!
А коли почувеш, що на чужім полі
Сховали Ярему, — нишком помолись,
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!“

Та й заплакав сіромаха,
На кий похилився.
Плаче собі тихесенько...
Шелесть!... коли гляне:
По-під гаєм, мов ласочка,
Крадетця Оксана.
Забув... побіг... обнявся...

„Серце!“ та й зомліли.
Довго-довго тільки — „серце!“
Та й знову німіли.
„Годі, пташко!“

— „Ще трошечки,
Ще... ще... сизокрилий!“

Вийми душу!... ще раз... ще раз...

Ох, як я втомилась!“

— „Одпочинь, моя ти зоре!

Ти з неба злетіла!“ —

Послав свитку. Як ясочка,

Усьміхнулась, сіла.

„Сідай же й ти коло мене!“

Сів, та й обнялися.

„Серце мов, зоре моя,

Де це ти зоріла?“

— „Я сьогодні забарилась:

Батько занедужав;

Коло його все поралась...“

— „А мене й байдуже?“

— „Який бо ти, їй-же Богу!“

І сльози блиснули.

— „Не плач, серце! — я жартую.“

— „Жарти!“

Усьміхнулась.

Прихилилась головою.

Та й ніби заснула.

— „Бач, Оксано, я жартую,

А ти й справді плачеш!

Ну, не плач же! глянь на мене!

Завтра не побачиш; —

Завтра буду я далеко,

Далеко, Оксано!...

Завтра в-ночі у Чигрині

Свячений достану. —

Дасть він мені срібло-злото,

Дасть він мені славу.

Одягну тебе, обую.

Посажу, як паву.

На дзилику, як гетьманшу,

Та й дивитьця буду. —

Поки не вмру, дивитимусь.“

— „А може й забудеш?“

Розбагатієш, у Київ

Поїдеш е панами,

Найдеш собі шляхтяночку, —
Забудеш Оксану!“

— „Хиба краща є за тебе?“

-- „Може й є, — не знаю.“

— „Гнівиш Бога, мов серце:
Кращої немає!

Ні на небі, ні за небом,

Ні за синім морем

Нема кращої за тебе!“

— „Що се ти говориш?

Схаменися!“

— „Правду, рибко!“

Та й знову, та й знову...

Довго вони, як бачите,

Вели таку мову;

Цілувались, обнімались

З усієї сили;

То плакали, то божились,

То ще раз божились.

Йй Ярема розказував,

Як жить вони будуть,

Як окує всю в золото,

Як долю добуде,

Як виріжуть гайдамаки

Ляхів в Україні,

Як він буде панувати,

Коли не загине.

Аж обридло слухаючи,

Далєбі, дівчата!

„Ото який! мов і справді

Обридло!“

А мати,

Або батько як побачять,

Що ви, мої любі,

Таке диво читаете, —

Гріха на всю губу!...

Тоді, тоді — та цур йому!

А дуже цікаве!

А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою над водою
Обнявшись сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує, —
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
„Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!...“ аж верби нагинались
Слухать твою мову.
От-то мова! Не розкажу,
Мої чорнобриві,
Не розкажу против ночі,
А то ще приснитця.
Нехай собі розійдутця
Так, як і зійшлися, —
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі!... може ще раз
Вони на сім світі
Зострівутця... побачимо...

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що-то там творитця?
Треба глянуть, та розказать...
Бодай не дивитьця!
Бодай не дивитьця, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивитьця: то конфедерати!
Люде, що зібрались волю боронить! —
Боронять, прокляті!..⁴) Будь проклята мати!
І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивитьця, що роблять у титаря в хаті
Пекельнії діти!

У печі пала́

Огонь і сьвітить на всю хату, —
В кутку собакою дріжить
Проклятий жид; конфедерати
Кричать до титаря: „Хоч жить?
Скажи, де гроші?“

Той мовчить.

Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили, — нема,
Нема ні слова.

„Мало муки!

Давайте приску! де смола?
Кроши його! от-так! холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? скажеш? шельмо!... І не стогне!
Завзята бестія! Стривай...!“
Насипали в халяви жару...
„У тімя цьвяшок закатай!“
Не витернів сьвятої карі,
Унав еердега. Пронадай,
Душа, без сновіди сьвятої!
„Оксано, дочко!“ та й умер...
Ляхи задумалися стоя,
Хоч і запеклі.

„Що-ж тепер?

Панове ради! Поміркуєм,
Тепер з ним нічого робить.
Запалим церкву!“

— „Гвалт! ратуйте!

Хто в Бога вірує!“ кричить
На дворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли. „Хто такий?“
Оксана в двері: „Вбили! вбили!“
Мліє та й пада, — а старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам по-заду
Бере зомлілюю...
Де-ж ти,
Яremo! де ти? подивися! —

А він мандруючи сьпіва,
Як Наливайко з Ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають, та й замовчять.
Біліє місяць; люде сплять,
І титарь спить... Не рано встане:
На віки, праведний, заснув!
Горіло сьвітло, погасало, —
Погасло... Мертвий мов здрігнув,
І сумно-сумно в хаті стало.⁵⁾

Сьвято в Чигирині.

Гетьмани, гетьмани! як-би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували, —
Заплакали-б тяжко, бо ви-б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!
Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на ворогім коні,
Блисне булавою — море закипить, —
Закипить, і розлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що й казати?... минулося;
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-брати!...
... ..
Та й що є того, що згадаєш?
Згадаєш, — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає,
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людам його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,
Сумно-сумно. (От-так було
По всій Україні
Против ночі Маковія,
Як ножі сьвятили).
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де-ж люде?... Над Тямином,
У темному гаю
Зібралися: старий, малий,
Убогий, багатий
Поеднались, — дожидають
Великого сьвята.

У темному гаю, в зеленій діброві
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? кого повезуть?
Он кого, дивітьця! Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
От-то гайдамаки! На івалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки Ляхам оддадуть.

По-під дібровою стоять
Вози залізної тарані:

То щедрої гостинець пані.
Уміла щó кому давать, —
Нівроку їй, нехай царствує!
Нехай не вадить! як не чує...
По-між возами нігде стать:
Неначе в ірій налетіло
З Сьмілянщини, з Чигирина,
Просте козацтво, старшина, —
На певне діло налетіли.
Козацьке паньство похожає
В киреях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина первий.

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий.

Мудра голова! сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся — скрізь Головатий. „Коли сам,“ каже, „не повершу, то синові передам.“

Старшина третій.

Та й син же штука! Я вчора зострівся з Залізняком; таке розказує про його, що цур йому! „Кошовим,“ каже, „буде, та й годі; а може ще і гетьманом, коли тєє...“

Старшина другий.

А Гонта на-що? а Залізняк? до Гонти сама... сама писала: „Коли, каже...“

Старшина первий.

Цитьте лишень! здаєтця дзвонять.

Старшина другий.

Та ні, то люде гомонять.

Старшина первий.

Гомонять, поки Ляхи почують. Ох, старі голови та розумні; химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку. Де можна лантух, там торби не треба. Купили хрину, треба з'їсти: плачте, очі, хоч повилазьте! — бачили, щó купували; грошам не пропадате! А то думають-думають, ні в-голос, ні мовчки, а Ляхи догадаютьця, — от тобі й пшик! Щó там за рада? чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щóб не гомонів? Не десять душ, а слава Богу вся Сьмілянщина, коли не вся Україна... Он, чуєте? сьпівають.

Старшина третій.

Справді сьпіва щось; піду, спиню.

Старшина первий.

Не спиняй, нехай собі сьпіває, аби не голосно!

Старшина другий.

От-то мабуть Волох!⁶⁾ Не втерпів таки старий дурень; треба, та й годі!

Старшина третій.

А мудро сьпіває! коли не послухаєш, усе иншу. Підкрадьмось, братці! та послухаєм; а тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий.

А що-ж? то й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сьліпий кобзарь; кругом його Запорозці і гайдамаки. Кобзарь сьпіває с повагою і неголосно.)

Кобзарь.

„Ой Волохи, Волохи!
Вас осталося трохи;
І ви, Молдавани!
Тепер ви не пани:
Ваші господарі —
Наймити Татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі-ж, не журітьця!
Гарно помолітьця!
Братайтеся з нами,
З нами козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана!
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими,
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засьмієтця,
Небо западає...
Добре погуляєм!“

Запорожець.

Добре погуляєм! правду старий сьпіва, як не бреше. А що-б то з його за кобзарь був, як би не Волох!

Кобзарь.

Та я й не Волох; так тільки, — був колись у Волощині, а люде й зовуть Волохом, сам не знаю за-що.

Запорожець.

Ну, та дарма; утни ще яку-небудь! А ну лишень, про батька Максима ушкварь!

Гайдамака.

Та не голосно, щоб не почувла старшина.

Запорожець

А щó нам ваша старшина? почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі! У нас один старший — батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Сьпівай, старче Божий! — не слухай його!

Гайдамака.

Та воно так, чоловіче! я це й сам знаю, та ось щó: не так пани, як підпанки! або — поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець.

Брехня! сьпівай, старче Божий, яку знаєш! — а то й дзвона не діждемо, — поснемо.

Гуртом.

Справді поснемо; сьпівай яку-небудь!

Кобзарь (сьпіває).

Літа орел, літа сизий
По-під небесами:
Гуля Максим, гуля батько
Степами-лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлопята.
Запорозці — ті хлопята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, — то й ушкварить,
Аж земля трясетця;

Засьпіває, — засьпівають,
Аж лихо сьміється.
Горілку-мед не чаркою,
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Ката не минає.
От-такий-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
З усієї сили, —
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море; скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся-ж, вражі Ляхи,
Скажені собаки!
Йде Залізник Чорним шляхом,
За ним гайдамаки.

Запорожець.

Оце то так! вчистив, нічого сказати: і до ладу,
і правда. Добре, далєбі добре! Що хоче, то так
і втне. Спасибі, спасибі!

Гайдамака.

Я щось не второпав, що він сьпівав про гай-
дамаків?

Запорожець.

Який бо ти бєвзь і справді! Бачиш, ось що
він сьпівав: щоб Ляхи погані, скажені собаки, ка-
ялись, бо йде Залізник Чорним шляхом з гайдама-
ками, щоб Ляхів, бачиш, різати...

Гайдамака.

І вішати, і мордувати! Добре, їй-Богу, добре!
Ну, це так! Далєбі, дав би карбованця, як-би був
не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара вязне,
більше мяса буде! Поборгуй, будь ласкав! — зав-
тра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків!

Кобзарь.

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, — поки не охрип, єспіватиму; а охрипну — чарочку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте-ж, панове громадо!

„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували Ляшки-панки
В будинках з жидами,
Напилися, простяглися,
Та й....“

Громада.

Цить лишень! здаєтця, дзвонять. Чуєш?...
ще раз... о!

Кобзарь.

„Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм. —
Ідіть же ви, та молітесь!
А я досьпіваю.“

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі волові
Несуть вози. А за ними
Сьліпий Волох знову:
„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві.“
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
„Ну лиш иншу, старче Божий!“
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
— „Добре, хлопці, на-те!
От-так! от-так! добре, хлопці!
А нуте, хлопята,

Ушкваримо!“

Земля гнетця,

А вони з возами

Так і ріжуть. Кобзарь грає,

Додає словами:

„Ой гоп таки так!“

Кличе Гандзю козак:

„Ходи, Гандзю, пожартую,

„Ходи, Гандзю, поцілую;

„Ходім, Гандзю, до попа

„Богу помолитьця;

„Нема жита ні снопа,

„Вари варениці!“

Оженився, зажурився, —

Нічого немає;

У ряднині ростуть діти.

А козак сьпіває:

„І по хаті ти-ни-ни,

„І по сінях ти-ни-ни,

„Вари, жінко, ліни!

„Ти-ни-ни, ти-ни-ни!“

— „Добре! добре! ще раз! ще раз!“
Кричать гайдамаки.

— „Ой гоп того дива!

Наварили Ляхи пива,

А ми будем шинкувать,

Ляшків-панків частувать.

Ляшків-панків почаствуєм,

С панянками пожартуєм.

Ой гоп таки так!

Кличе панну козак:

„Панно, пташко моя!

„Панно, доле моя!

„Не соромся, дай рученьку,

„Ходім погуляймо;

„Нехай людям лихо снитця,

„А ми засьпіваймо!“

„А ми засьпіваймо,
„А ми посідаймо,
„Панно, пташко моя,
„Панно, доле моя!“

— „Ще раз, ще раз!“

— „Як-би таки, або так, або сяк,
Як-би таки, запорозський козак,
Як-би таки молодий, молодий,
Хоч по хаті-б поводив, поводив.
Страх мені не хочетця
З старим дідом морочитьця!
Як-би таки...“

— „Цу-цу, скажені, схаменітьця!
Бач, розходилися! А ти,
Стара собако, де-б молитця,
Верзеш тут погань! От чорти!“
Кричить отаман. Опинились; —
Аж церков бачять. Дяк сьпіва,
Поши с кадилами, с кропилом;
Громада — ніби нежива,
Ані телень... По-між возами
Поши с кропилами пішли;
За ними корогви несли,
Як на великдень над пасками.

„Молітьсь, братія, молітьсь!“
Так благочинний начина:
„Кругом сьвятого Чигрина
Сторожа стане с того сьвіту,
Не дасть сьвятого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать!
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люде мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрищені ростуть, —

Козацькі діти; а дівчата!...
Землі козацької краса,
У Ляха вяне, як перш мати,
І непокрита коса
Стидом січетця; — карі очі
В неволі гаснуть; розковать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромитця конать
В ярмі у Ляха... горе, горе!
Молітесь, діти! страшний суд
Ляхи в Україну несуть, —
І зарідають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряницина стоїть
Хоч-би убогая могила?
Де Наливайкова? — нема!
Живого й мертвого спалили.⁷⁾
Де той Богун, де та зіма?
Ігул що-зіму замерзає, —
Богун не встане загатить
Шляхецьким трупом.⁸⁾ Лях гуляє!
Нема Богдана, червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу с ким поділить!
І Альта плаче: „Тяжко жити!
„Я сохну, сохну... де Тарас?⁹⁾
„Нема, не чуть... не в батька діти!“
Не плачте, братія! — за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла!
Не за горами кари час! —
Молітесь, братія!“

Молились,

Молились щиро козаки,
Щиро, як діти; не журились,

Думали теє... а зробилось —
Над козаками хусточки!
Одно добро, одна слава —
Біліє хутина,
Та й ту знімуть...
А діякон:
„Нехай ворог гине!
Беріть ножі! осьвятили.“
Ударили в дзвони,
Реве гаєм: „осьвятили!“
Аж серце холоне.
Осьвятили, осьвятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.¹⁰⁾

Треті півні.¹¹⁾

Ше день Україну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумували
І Україна, і Чигрин.
І той минув — день Маковія,
Велике сьвято в Україні,
Минув, — і Лях і жидовин
Горілки, крови ушивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші у-ночі,
Без сьвітла лічать бариші,
Щоб не побачили злі люде.
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.

Дрімають... на віки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядять
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, щоб вони моторять,
Щоб Богові в-ранці про те розказать.
Сьвітить білолиций на всю Україну,
Сьвітить, — а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують? де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту засьпіваю, — иншої заграю;
Лихо — не дівчата — буде танцювать!
Недолю сьпіваю козацького краю:
Слухайте-ж, щоб дітям потім розказать
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вмiла в добрі панувать.

Гомонiла Україна,
Довго гомонiла,
Довго-довго кров степами
Текла-червонiла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленiють;
Дiди лежать, а над ними
Могили синiють.
Та що є того, що високi?
Нiхто їх не знає,
Нiхто щиро не заплаче,
Нiхто не згадає.
Тiльки вiтер тихесенько
Повiє над ними,
Тiлько роси ранесенько
Сльозами дрiбними
Їх умиють. Зiйде сонце,
Осушить, пригрiє;
А онуки? їм байдуже,
Жито собі сiють!

Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила? —
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго-довго кров степами
Текла-червоніла.
І день, і ніч івалт, гармати;
Земля стогне, гнетця;
Сумно-страшно, а згадаєш, —
Серце усьміхнеться.

Місяцю мій ясний! з високого неба
Сховайся за гору, бо євїту не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену: і там розлилось,
Не знать за-що, крові широкеє море.
А тепер що буде? — Сховайся-ж за гору;
Сховайся, мій друже! щоб не довелось
На старість заплакати...

Сумно-сумно серед неба
Сяє білолиций:
По-над Дніпром козак іде
Може з вечорниці.
Іде смутний-невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може дівчина не любить
За те, що убогий?
І дівчина його любить,
Хоч лата на латі, —
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.

Чого-ж смутний чорнобривий
Іде — чуть не плаче?

Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче,
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо... Кругом його
Мов вимерли люде.
Ані півня, ні собаки:
Тільки із-за гаю
Деь далеко сіроманці
Вовки завивають.

Байдуже! іде Ярема,
Та не до Океани,
Не в Вільшану на досвітки, —
До Ляхів поганих
У Черкаси. А там третій
Півень засьпіває...
А там... а там... Йде Ярема,
На Дніпр поглядає.

„Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови! — ще понесеш, друже!
Червонив ти синє, та не напоїв;
А сю ніч унєся! Пекельнеє свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато-багато-багато
Шляхецької крови! Козак оживе;
Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинетця доля; — козак засьпіва:
„Ні жиди, ні Ляха!“ а в степах України —
Дай-то Боже милій — блисне булава!“

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
Підняв гори-хвилі, а в очеретах
Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.

Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усьміхнеться,
А друга заплаче.
„Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут... а тут... що ще буде?
Може ще загину!“
А тим часом із байраку
Півень „кукуріку!“
„А! Черкаси!... Боже милий!
Не вкороти віку!“

Червоний бенкет.

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
„Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! погуляєм
Та хмару нагрієм!“
Зайнялася Сьмілянщина,
Хмара червоніє;
А найперша Медведівка
Хмари нагріває.
Горить Сьміла, Сьмілянщина
Кровю підпливає, —
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом¹²⁾ запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Сьмілянщині
Дамаску гартує
У Черкасах, де й Ярема
Пробує сьвячений.
„От-так, от-так! добре, діти!
Мордуйте скажених!“

Добре, хлопці!“ на базарі
Залізник гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе! „Добре, сину!
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй! в раю будеш,
Або есаулом!
Гуляй, сину! нуте, діти!“
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах, — усюди;
Всіх уклали, все забрали.
„Тепер, хлопці, буде!
Утомилесь, одпочиньте!“

Улиці, базари
Крились трупом, плили кровю,
„Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрищені, кляті душі!“
На базар збирались
Гайдамаки. Йде Ярема,
Залізник гукає:
„Чуєш, хлопче? ходи сюди!
Не бійсь! не злякаю.“
— „Не боюся!“ Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
— „Відкіля ти? хто ти такий?“
— „Я, пане, з Вільшани.“
— „З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?“
— „Де? якого?“
— „У Вільшаній;
І кажуть, що вкрали
Дочку його, коли знаєш.“
— „Дочку у Вільшаній?“

— „У титаря, коли знавав!“

— „Оксано, Оксано!“

Ледве вимовив Ярема,

Та й упав до-долу.

„Еге! ось щó... Шкода хлопця;

Провітри, Миколо!“

Провітрився. „Батьку! брате!

Чом я не сторукий?

Дайте ножа, дайте силу!

Муки Ляхам, муки!

Муки страшної, щоб пекло

Трялося та мліло!“

— „Добре, сину, ножі будуть

На сьвяте діло.

Ходім з нами у Лисянку

Ножі гартувати!“

— „Ходім, ходім, отамане!

Батьку ти мій, брате,

Мій єдиний! На край сьвіта

Полечу, достану,

С пекла вирву, отамане...

На край сьвіта, пане...

На край сьвіта, та не найду,

Не найду Оксани!“

— „Може й найдеш. А як тебе

Зовуть? я не знаю.“

— „Яремою.“

— „А прізвище?“

— „Прізвища немає!“

— „Хиба байстрик? Без прізвища —

Запиши, Миколо,

У реєстер! Нехай буде...

Нехай буде Голій!

Так і пиши!“

— „Ні, погано!“

— „Ну хиба Бідою?“

— „І це не так.“

— „Стривай лишень!

Пиши Галайдою!“

Записали.

— „Ну, Галайдо,

Поїдем гуляти!

Найдеш долю... а не найдеш, —

Рушайте, хлопята!“

І Яремі дали коня

Зайвого з обозу.

Усьміхнувся на воронім,

Та й знову у сльози.

Виїхали за царину;

Палають Черкаси...

— „Чи всі? діти!“

— „Усі, батьку!“

— „Гайда!“

Простяглася

По діброві по-над Дніпром

Козацька ватага.

А за ними кобзарь-Волох

Переваги-ваги

Шкандибає на конику,

Козакам співає:

„Гайдамаки, гайдамаки!

Залізняк гуляє.“

Поїхали... а Черкаси

Палають-палають.

Байдуже, ніхто й не гляне!

Сьміютця та лають

Кляту шляхту; хто балака,

Хто кобзаря слуха.

А Залізняк по-переду

Нашорошив уха,

Іде собі, люльку курить,

Нікому ні слова;

А за ним німий Ярема.

Зелена діброва

І темний гай, і Дніпр дужий,

І високі гори,

Небо, зорі, добро, люде

І лютеє горе —

Все пропало, все! Нічого
Не знає, не бачить,
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта
Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.
„Ой ви сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе;
Змийте його... тяжко! нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра не стане!
Занапасть хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти, де ти, подивися,
Моя сиротино!
Подивися на Ярему!
Де ти? Може гине?
Може тяжко клене долю,
Клене, умірає,
Або в пана у кайданах
У склепу конає!
Може згадує Ярему,
Згадує Вільшану,
Кличе його: „Серце моє,
„Обніми Оксану!
„Обнімемось, мій соколе!
„На віки зомлієм!
„Нехай Ляхи згнущаютьця —
„Не почуєм!...“ Віє,
Віє вітер з-за Лиману,
Гне тополю в полі,
І дівчина похилитця,
Куди гне недоля.
Посумує, пожуритця,
Забуде... і може...
У жупані сама пані; —
А Лях... Боже, Боже!

Карай пеклом мою душу!
Вилий муки море!
Розбий кару надо мною!
Та не таким горем
Карай серце! — розірветця,
Хоч-би було камень!
Доле моя! серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділаєся-поділаєся? "...

І хлинули сльози, —
Дрібні-дрібні полилися.
Де вони взялися!
А Залізняк гайдамакам
Каже опинитись:
— „У ліс, хлопці! вже сьвітає,
І коні пристали:
Попасемо!“ — і тихенько
У лісі сховались.

Гупалівщина.

Зійшло сонце; Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершиєся,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці:
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на купі.
На улицах, на розпутьях
Собаки, ворони
Їдять шляхту, клюють очі;
Ніхто не боронить, —
Та й нікому: осталиєся
Діти та собаки:
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

От-таке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за-віщо?
За-що люде гинуть?
Того-ж батька, такі-ж діти, —
Жити-б та брататьця!
Ні! не вмiли, не хотiли,
Треба роз'єднатьця!
Треба крови, брата крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті!
„Убєм брата! спалим хату!“
Сказали, і сталось, —
Все-б, здаєтця; ні! на кару
Сироти остались.
В сльозах росли, та й виресли;
Замучені руки
Розв'язались, — і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровю, — а хто винен
Ксьондзи Бзуіти.¹³⁾

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку, — в Вільшану
Приїхали... „Хиба спитать,
Спитать про Оксану? —
Не питаю, щоб не знали,
За-що пропадаю.“
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питаєтця у хлопчика:
„Що? титаря вбили?“

— „Ба ні, дядьку! — батько казав,
Що його спалили
От-ті Ляхи, щó там лежать,
І Оксану вкрали;
А титари на цвинтарі
Вчора поховали.“
Не дослухав... „Неси, коню!“
І поводи кинув.
„Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить! Серце моє!
Оксано! Оксано!
Де ти?“

Замовк, зажурився,
Поїхав ходою.
Тяжко-важко сіромасі
Боротьця з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають.
Корчма тлів з стодолою,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся.
От-тут, от-тут по-за-вчора
Перед жидом гнувся,
А сьогодні... та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки по-над яром
З шляху повернули.
Наганяють півпарубка.
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах,
На плечах торбина.
„Гей, старчення! стрівай лишень!“
— „Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака.“
— „Який же поганій!“

Відкіля ти ?“

— „З Керелівки.“¹⁴⁾

— „А Будища¹⁵⁾ знаєш ?“

І озеро коло Будищ ?“

— „І озеро знаю ,

От-там воно ; оцім яром

Втрапите до його.“

— „Що ? сьогодні Ляхів бачив ?“

— „Нігде ні одного ;

А вчора було багато.

Вінки не съвятили :

Не дали Ляхи прокляті.

За-те-ж їх і били !

І я, й батько съвятим ножем, —

А мати нездужа,

А то й вона-б . . .“

— „Добре, хлопче !

Ось на-ж тобі, друже,

Цей дукачик, та не згуби !“

Узяв золотого,

Подивився : „Спасибі вам !“

— „Ну, хлопці, в дорогу !

Та чуєте ? без гомону.

Галайдо ! за мною !

В оцім яру є озеро

Й ліс по-під горою ,

А в лісі скарб. Як приїдем ,

То щоб кругом стали ,

Скажи хлопцям ! Може льохи

Стерегти осталась

Яка погань.“

Приїхали ,

Стали кругом ліса ;

Дивлятця, — нема нікого . . .

„Ту їх до-сто-біса !

Які груші уродили !

Збивайте, хлопята !

Швидче ! швидче ! От-так ! от-так !“

І конфедерати

Посипалися до-долу —
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку!
Найшли льохи, скарб забрали,
У Ляхів кишені
Потрусили, та й потягли
Ще карать мерзених.

Бенкет у Лисянці.*)

Смеркалося. Из Лисянки¹⁶⁾
Кругом засьвітило:
От-то Гонта з Залізняком
Люльки закурили, —
Страшно-страшно закурили!
І в пеклі не вміють
От-так курить! Гнилий Тикич
Кровю червоніє
Шляхецькою, жидівською;
А над ним палають
І хатина, і будинок, —
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать: „Ляхам кари!
Кари Ляхам, щоб каялись!“
І діти карають.
Стогнуть, плачуть; один просить,
Другий проклинає;
Той молитця, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують,
Карають завзяті.

*) У виданю з 1841. р. ця глава зовється: „Старосьвітський будинок.“

Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки, —
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались, — не вблагали
Лихої години!
Всі полягли, всі покотом;
Ні душі живої
Шляхецької й жидівської.
А пожар у-двоє
Розгорівся, розпалався
До самої хмари.

А Галайда знай гукає:
„Кари Ляхам, кари!“
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
„Дайте Ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!
Дайте Ляха, дайте крови
Наточить с поганих!
Крови море... мало моря!...
Оксано, Оксано!
Де ти?“ крикне й сховається
В полум'я, в пожарі.
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де щό запопали,
Щоб за-світла повечерять, —
„Гуляй!“ загукали.

Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полум'я повішані
На кроквах чорніють
Панські труни. Горять крокви
І падають з ними.

„Пийте, діти! пийте, лийте!
С панами такими
Може ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм!“

І поставець одним духом
Залізник черкає.
„За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз вицю! Пийте, діти!
Випєм, Гонто, брате!“
— „Пострівай! я дожидаю,
Що Ляхи прокляті...“
Ярема встав: „Які Ляхи?“
— „От-то бо завзятий!
Пий горілку, мій голубе!“
— „Які Ляхи? брате!“
— „По тім боці, у будинку
Заперлись прокляті!“
— „Розвіємо!“ — „Шкода муру,
Старосьвітська штука!
А ще гірше, Богданові
Мурували руки!“
— „Богданові? шкода, шкода
Гетьманської праці!“
— „Я послав сказать проклятим,
Щоб видали Паца.
Помилую! Не видадуть —
Порох засипаю...
Потайники вже зроблені...“
— „І Ляхи гуляють?
Лічать зорі? Добре, брате!
А поки-що буде,
Випєм чарку!“ — „Добре, випєм!“
— „Пийте, добрі люде!
Та не дуже, бо ще може
Не кончили кари!“
— „Не кончили?!... Пийте, бийте!
Грай, сьпівай, кобзарю!“

Не про дідів, бо незгірше
Й ми Ляхів караєм;
Не про лихо, бо ми його
Не знали й не знаєм.
Веселої утни, старче!
Щоб земля ломилась, —
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась.“

(Кобзарь грає й присьпівує.)

„Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала —
Маю черевики.
Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола —
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки с парубками.
Ох! ви, дітки мої!
Мої голубята!
Не журітьця, подивітьця,
Як танцює мати!
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!“

— „Добре! добре! Ну! до танців,
До танців, кобзарю!“
Сьліпий вшкварив, — на-в-присідки
Пішли по базару, —

Земля гнетця . . . „Нумо, Гонто!“

— „Нум, брате Максиме!

Ушкваримо, мій голубе!

Поки не загинем.“

„Не дивуйтеся дівчата,

„Що я обідрався;

„Бо мій батько робив гладко,

„То й я в його вдався.“

— „Добре, брате! Їй же Богу!“

— „А ну, ти, Максиме!“

— „Пострівай лиш!“

„От-так чини, як я чиню,

„Люби дочку аби-чною,

„Хоч попову, хоч дякову,

„Хоч хорошу мужикову!“

Всі танцюють, а Галайда

Не чув, не бачить.

Сидить собі кінці стола,

Тяжко-важко плаче,

Як дитина. Чого-б. бачця?

В червонім жупані,

І золото, і слава є,

Та нема Оксани, —

Ні с ким долю поділити,

Ні с ким заєшівати;

Один, один сиротою

Мусить пропадати!

А того, того й не знає,

Що його Оксана

По тім боці за Тикичем

В будинку с панами,

С тими самими Ляхами,

Що замордували

Її батька. Недолюди!

Тепер заховались

За мурами, та дивитесь,

Як жиди конають,

Брати ваші! А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засьвічену.
„Де-то мій Ярема?“
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці, не в свитині, —
В червонім жупані,
Сидить один та думає:
„Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче?“
Тяжко йому!

А із яру
В киреї козачій
Хтось крадетця.

„Хто ти такий?“
Галайда питає.
„Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє!
Я підожду.“

— „Ні, не діждеш,
Жидівська собако!“
— „Ховай Боже! який я жид?
Бачиш? гайдамака!
Ось копійка... подивися!...
Хиба ти не знаєш?“
— „Знаю, знаю,“ і сьвячений
З халяви виймає.
„Признавайсь, проклятий жиде!
Де моя Оксана?“
Та й замахнувся.

— „Ховай Боже!...
В будинку... с панамі...
Вся в золоті...“

— „Виручай же!
Виручай, проклятий!“

— „Добре, добре... Які-ж бо ви,
Яremo, завзяті!
Іду зараз і виручу:
Гроші мур ламають, —
Скажу Ляхам — замість Паца...“
— „Добре, добре! знаю.
Іди швидче!“

— „Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
С пів-упруга, а там нехай!
Ідїть же, гуляйте!...
С пів упруга
Куди везти?“

— „У Лебедин!
У Лебедин, — чуєш?“
— „Чую, чую.“

І Галайда

З Гонтою танцює.
А Залізник бере кобзу:
„Потанцюй, кобзарю!
Я заграю.“

На-в-присідки
Сьліпий по базару
Оддирає постілами,
Додав словами:

„На городі пустирник, пустирник;
Чи я-ж тобі не козак, не козак?
Чи я-ж тебе не люблю, не люблю?
Чи я-ж тобі черевичків не куплю?
Куплю, куплю, чорнобрива!
Куплю, куплю того дива!
Буду, серце, ходить, —
Буду, серце, любить!“

„Ой гон гопака!
Полюбила козака,
Та рудого, та старого —
Лиха доля така!“

Іди-ж, доле, за журбою!
А ти, старий, за водою!
А я — так до шинку.
Вишу чарку, вишу другу,
Вишу третю на потугу,
Пяту, шосту, та й кінець!
Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом-вихилясом...
Молодець-горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулю тиче:
„Оженився, сатано, —
„Заробляй же на пшоно! —
„Треба діток годувать,
„Треба діток одягать;
„А я буду добувать;
„А ти старий не гріши!
„Та в запічку колиши!
„Та мовчи, не диши!“

„Як була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;
Хто йде — не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю:
Семени, Івани!
Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо засьпіваймо!“

„Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу!“

.
.

„І... гу!
Загнув батько дугу,
Тягне мати супоно,
А ти завяжи, доню!“

„Чи ще? чи годі?“
— „Ще, ще!
Хоч погану! самі ноги носять.“

„Ой сип сирівець
Та криши опеньки!
Дід та баба, то й до ладу, —
Обоє раденькі.

„Ой сип сирівець
Та криши петрушку!
.
.

„Ой сип сирівець
Та накриши хрину!
.
.

„Ой сип воду, воду
Та пошукай броду, броду!“ ...

— „Годі! годі!“ кричить Гонта:
„Годі! погасає.
Сьвітла, діти!... А де Лейба?
Ще його немає?
Найти його та повісить!
Петелька свиняча! —
Гайда, діти! погасає
Каганець козачий!“
А Галайда: „Отамане!
Погуляймо, батьку!
Дивись! — горить; на базарі
І видко, і гладко.
Потанцюєм. Грай кобзарю!“
— „Не хочу гуляти!
Огню, діти! дьогтю, клоччя!
Давайте гармати;
В потайники пуетіть огонь!
Думають: жартую!“

Заревіли гайдамаки :
„Добре, батьку! чуєм!“
Через греблю повалили,
Гукають, єспівають.
А Галайда кричить: „Батьку!
Стійте!... пропадаю!
Пострівайте! не вбивайте:
Там моя Оксана!
Годиночку, батьки мої!
Я її достану!“
— „Добре, добре!... Залізничче,
Гукни, щоб палили!
Преподобитця з Ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш иншу!“
Оглянувся —
Галайди немає.

Ревуть гори, і будинок
З Ляхами гуляє
Коло хмари. Що осталося,
Пеклом запалало...
„Де Галайда?“ Максим кличе.
І сьліду не стало...
Поки хлопята танцювали,
Ярема з Лейбою прокравсь
Аж у будинок, в самий льох;
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху, та й полинув
У Лебедин...¹⁷⁾

Лебедин.

„Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабуся!
Батька Ляхи замучили,
А мене... (боюся,
Боюсь згадать, моя сиза!)
Узяли з собою.

Не розпитуй, бабусенько!
Що було зо мною?
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох! як би я знала,
Що побачу знову, —
В-двоє, в-трьох-б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може я грішила?
Може Бог за те й карає,
Що я полюбила, —
Полюбила стан високий
І карії очі, —
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі, —
Ні, бабусю! — а за його,
За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказати: я думала
Занапастить душу.
Як-би не він, може-б... може
І занапастила.
Тяжко було! я думала:
„О, Боже мій милий!
„Він сирота, — хто без мене
„Його привітає?
„Хто про долю, про недолю,
„Як я, розпитає?
„Хто обійме, як я його?
„Хто душу покаже?
„Хто сироті убогому
„Добре слово скаже?“

„Я так думала, бабусю!
І серце сьміялось:

„Я сирота: без матері,
„Без батька осталась,
„І він один на всім світі
„Мене вірно любить;
„А почує, що я вбилась,
„То й себе погубить.“
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде! —
Одна я осталась...“
Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.

„Бабусенько!

Скажи мені! де я?“
— „В Лебедині, моя пташко!
Не вставай: ти хвора!“
— „В Лебедині? — чи давно я?“
— „Ба ні, по-за-вчора.“
— „По-за-вчора? ... Стривай, стривай!...
Пожар над водою...
Жид, будинок, Майданівка...¹⁸⁾
Зовуть Галайдою...“
— „Галайдою Яремою
Себе називає
Той, що привіз...“

— „Де він, де він?

Тепер же я знаю!...“
— „Через тиждень обіцявся
Прийти за тобою.“
— „Через тиждень? через тиждень!
Раю мій, покою!
Бабусенько! минулася
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема!...
По всій Україні
Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила, — кати Ляхи
Трусидися, мліли,

Як хто скаже про Галайду,
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І кого шукає!...
Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе!
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на сьвіті,
Як весело стало!
Через тиждень? бабусенько!...
Ще три дні осталоє.
Ох, як довго!...
„Загрібай, мамо, жар, жар,
„Буде тобі дочки жаль, жаль!...“

„Ох, як весело на сьвіті!
А тобі, бабусю,
Чи весело?“

— „Я тобою,
Пташко! веселюся“
— „А чом же ти не сьпіваш?“
— „Я вже одсьпівала...“

Задзвонили до вечерні;
Оксана осталає,
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедні
У церкві сьпівали:
„Ісаія ликуй!“ В-ранці
Ярему вінчали;
А в-вечері мій Ярема,
(От хлопець звичайний!)
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану:
Ляхів кінча; з Залізняком
Весільде справляє

В Уманщині, на пожарах . . .
Вона виглядає, —
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості, —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися! — сподівайся
Та Богу молися!
А мені тепер на Умань¹⁹⁾
Треба подивитись.

Гонта в Умані.

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
„Будем драти, пане-брате,
С китайки онучі!“

Минають дні, минає літо,
А Україна знай горить;
По селам плачуть малі діти, —
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чує людської мови;
Звір тільки вив, йде в село,
Де чує трупи: не ховали,
Вовків Ляхами годували,
Поки їх сьнігом занесло.

Не спинила хуртовина
Пекельної карі:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,

Уквітчала її рясом,
Барвінком покрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
В-ранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей! — А люде?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть, — огудять.
Треба кровю домалювать,
Освітить пожаром, —
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!... Люде, люде!
Коли-то з вас буде
Того добра, щó маєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинила весна крови,
Ні злості людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм, —
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
Кровю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну, —
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже, — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Нігде ні одного;
За титаря Ляхам платить,
За батька сьвятого, —

За Оксану... та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізняк: „Гуляй, сину!
Поки доля встане,
Погуляєм!“

Погуляли:
Куною на купі
Од Київа до Умані
Лягли Ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
О-півночі; до схід сонця
Умань затопили,
Затопили, закричали:
„Карай Ляха знову!“
Покотились по базару
Кінні Nagodowi;²⁹⁾
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас. На базарі,
Як по-серед моря
Кривавого, стоїть Гонто
З Максимом завзятим.
Кричать у-двох: „Добре, діти!
От-так їх проклятих!“

Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза-єзуїта
І двох хлопців. — „Гонто, Гонто!
Оце твої діти!
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католики!
Чого-ж ти став? чом не ріжеш?
Поки не великі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть!...“
— „Убийте пса! а собачят
Своєю заріжу.“

Клич громаду! Признавайтесь!
Що ви? католики?“
— „Католики!... бо нас мати...“
— „Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! знаю, знаю!“
Зібралась громада.
„Мої діти католики!...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо!...
Я присягав, брав сьвячений
Різати католика!...
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви Ляха не ріжете?...“
— „Будем різати, тату!“
— „Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше-б гріха: ви-б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти!
Бо не я вбиваю,
А присяга!“

Махнув ножем —

І дітей немає!
Попадали зарізані.
„Тату!“ белькотали,
„Тату, тату!... ми не Ляхи!
„Ми...“ та й замовчали.
— „Поховать хіба?“
— „Не треба!“
Вони католики...

Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила? ...²¹⁾
Ходім, брате!

Взяв Максима,
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
„Кари Ляхам, кари!“
І карали: страшно-страшно
Умань запалала.
Ні в будинку, ні в костьолі,
Нігде не осталося, —
Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робилося!
Базиліян школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
„Ти поїла моїх діток!“
Гукає, лютує:
„Ти поїла невеликих,
Добру не навчила!...
Валить сьтіни!“

Гайдамаки
Сьтіни розвалили, —
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі Ляхів мордували;
Душі не осталося. А Гонта кричить:
„Де ви? людоді! де ви поховались?
Зїли моїх діток, — тяжко мені жить!
Тяжко мені плакати! ні є ким говорить!

Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крови мені, крові!
Шляхецької крові, бо хочетця пить,
Хочетця дивитись, як вона чорніє,
Хочетця напиться!... Чом вітер не віє?
Ляхів не навіє?... Тяжко мені жить!
Тяжко мені плакати! — Праведній зорі!
Сховайтесь за хмару; я вас не займав,
Я дітей зарівав!... Горе мені, горе!
Де я прихилюся?“

Так Гонта кричав;
По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де щб запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Останяч кара —
Останя вечеря!

„Гуляйте, сини!
Пийте, поки петця! бийте, поки бетця!“
Залізняк гукає. „А ну, навісний!
Ушкварь нам що-небудь! нехай земля гетця!
Нехай погуляють мої козаки!“

І кобзарь ушкварив:

„А мій батько орандарь,
Чоботарь;
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І намиста нанесли.
А я собі Христа
В намисті;
А на лиштві листя
Та листя,
І чоботи і підкови.
Вийду в-ранці до корови,

Я корову напою,
Подою,
С парубками постою,
Постою.“

„Ой гою по-вечері,
Замикайте, діти, двері!
А ти, стара, не журись!
Та до мене пригорнись!“

Всі гуляють. А де-ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?
Нема його; — тепер йому
Мабуть не до неї,
Не до сьніви.

А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить? —
Став; розрива купу
Ляхів мертвих: шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, по-зад базару,
Через мертвих переступа,
Кригця в пожарі
За костьолом. Хто-ж це такий? —
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає,
І як Гонта плаче.

Виніє в поле, геть од шляху;
Сьвячений виймає,
І сьвяченим коша яму, —
А Умань палає,
Сьвітить Гонті до роботи
І на дітей сьвітить.
Неначе сплять, одягнені.
Чого-ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
Аж труситця. Із Умані
Де-де чуть, — гукають
Товариші-гайдамаки, —
Гонта мов не чує,
Синам хату серед степу
Глибоку будує.
Та й збудував... Бере синів.
Кладе в темну хату,
Й не дивитця, ніби чує:
„Ми не Ляхи, тату!“
Поклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцідував мертвих в очі,
Христить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко-важко плаче:
„Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивітьця: ви за неї
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
На-що мені дітей дала?
Чом мене не вбила?“

Нехай вони-б поховали!
А то я ховаю.“

Поцілував, перехристив,
Покрив, засипає:
„Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти!
Та благайте, просить Бога,
Нехай на сім сьвіті
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий!
Простіть, сини! я прощаю,
Що ви католики.“

Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
„Спочивайте, виглядайте!
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде!
І мене вбють... коли-б швидче!
Та хто поховає?
Гайдамаки!... Піду ще раз,
Ще раз погуляю!...“

Пішов Гонта похилившись, —
Іде, спотикнетця.
Пожар сьвітить; Гонта гляне,
Гляне — усьміхнетця.
Страшно, страшно усьміхався,
На степ оглядався.
Утер очі... тільки мріє
В диму, та й сховався.

Епілог.

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з сьвяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, — малими ногами
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.
Молодее лихо! як-би ти вернулось!
Проміняв би долю, щó маю тепер.
Згадаю те лихо, стени ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Минею,
По чарці з сусідом випивши тиві,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта Ляхів покарав...
Столітні очі, як зорі, сияли,
А слово за словом сьміялось, лилось:
Як Ляхи конали, як Сьміла горіла.
Суседе од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати, — і ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю! що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

Вибачайте, люде добрі!

Що козацьку славу
Так на-в-маня розказую,
Без книжньої справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!
А я за ним... Не знав старий,
Що письменні люде

Ті речі прочитають.
Вибачай, дідусю! —
Нехай лають! а я поки
До своїх вернуся,
Та доведу вже до краю,
Доведу — спочину,
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З сьвятими ножами, —
На ті шляхи, щб я міряв
Малими ногами.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхецькою
Кровю напували
Україну, та й замовкли, —
Ножі пощербили.
Нема Гонти! — нема йому
Хреста, ні могили, —
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакати!
Один тільки брат названий
Оставсь на всім сьвіті;
Та й той почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили, —
Залізняк заплакав
В-перше зроду; сльози не втер,
Умер неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила.²¹⁾
Така його доля!
Сумно-сумно гайдамаки
Залізную силу

Поховали; насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.
Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. „Спочинь, батьку,
На чужому полі!
Бо на своїм нема міста!
.
Спи, козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає.“

Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає, —
Довго-довго оглядався,
Та й невидко стало;
Одна чорна серед степу
Могила осталася.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди! не виросла, —
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто до-дому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать. Така й досі
Осталася слава.²³⁾
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть-завивають:
„Поховали дітей наших,
І нас розривають!“

Ревуть собі й ревітимуть, —
Їх люде минули;
А Україна на-віки,
На-віки заснула.

С того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить!
Така Божа воля!

Тільки часом у-вечері,
По-над Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи сьпівають:

— А в нашого Галайди хата на помості!
Грай, море! добре, море!
Добре буде, Галайда! —

Приписи.

- ¹⁾ „Енциклопедическій лексиконъ“, томъ 5: Барская конфедерація, і „Historya królestwa Polskiego“ g. s. Bandtke, tom 2.
- ²⁾ Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де-б то Ярема Байстриук, а потім Галайда, був у жида наймитом. (Од старих людей).
- ³⁾ Неунітів Ляхи називали схизматами.
- ⁴⁾ Про Конфедератів так розказують люде, которі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта, з honorem, без дісципліни: робить не хочетця, а їсти треба.
- ⁵⁾ Анахронізм: титаря Ляхи замучили зимою, а не літом.
- ⁶⁾ За гайдамаками ходив кобзарь; його називали сьліпим Волохом. (Дід розказував).
- ⁷⁾ Павла Наливайка живого спалили в Варшаві; Івана Острияницю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчетвертували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зиновій-Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові, коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злості спалив їх мертвих. (Георгій Кониский).
- ⁸⁾ Полковник Богун потопив Ляхів в Ігулі. Зиновій-Богдан вирізав 40 с чим-то тисяч Ляхів над Росью в Корсуні. Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтою. І та ніч, в котору те трапилось, зоветця Тарасова, або кровава. (Бантиш Каменский).
- ⁹⁾ Тарасова і Варфоломієва ночі одна другої варт на стид римської тіяри.
- ¹⁰⁾ Так про Чигринське сьвято розказують старі люде.
- ¹¹⁾ Треті півні — сїгнал. Розказують, що Залізняка

- есаул, не діждавши третіх півнів, запалив Медведівку, містечко меж Чигрином і Звенигородкою.
- 12) Чорний шлях виходив од Дніпра меж устями річок Сокорівки і Носачівки, і біг через стени запорозькі, через воєводства Київське, Подольське і Волинське — на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву.
 - 13) До Унії Козаки з Ляхами мирилися, і як-би не Єзуїти, то може-б і не різалися. Єзуїт Посевин, легат папський, перший начав унію в Україні.
 - 14) Керелівка, або Каріловка — село Звенигородського повіту. Червонець, що дав Залізняк хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, которому був даний; я сам його бачив.
 - 15) Село Будища — недалеко од Керелівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зоветця Гуналівщиною, за те, що там Залізняк збивав Ляхів з дерева. Льохи, де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тільки вже розруйновані.
 - 16) Лисянка, містечко Звенигородського повіту над річкою Гнилим Тикичем. Тут зійшлися Гонта з Залізнякам і розруйнували старосьвітський будинок, Богданом ніби-то будований.
 - 17) Лебедин, дівочий монастирь меж Чигрином і Звенигородкою.
 - 18) Майданівка, село недалеко од Лисянки.
 - 19) Умань, город повітовий губернії Київської.
 - 20) Kawaleria Narodowa, — так звались польські драгуни; їх тоді було в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками.
 - 21) В Умані Гонта убив дітей своїх за те, що їх мати-католичка помогла Єзуїтам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли, і як школярів базиліянської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об гайдамачині, але надрюкованого нема нічого.
 - 22) Зрадою взяли Ляхи Гонту і страшно замучили. При-

везли його в кайданах у польський лагерь недалеко Балти з одрізаним язиком і правою рукою; Б., польський генерал, так велів зробити, щоб він чого-небудь не сказав на його. Потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на горячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шкури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою, — і розняли Гонту на четверо, розвезли тіло і поприбивали на середохрестних шляхах. Залізник, почувши, що так страшно Ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав, та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися.

²³⁾ Злодій, розбійник, або гайдамака — такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі.

ПЕРЕДМОВА.

(До Гайдамаків.)

По мові, передмова, — можна-б і без неї. Так ось, бачте, що: все, що я бачив надрюкованого, (тільки бачив, а прочитав дуже небагато), — всюди є передслово, а в мене нема. Як-би я не дрюковав своїх „Гайдамаків“, то воно-б не треба й передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба й є чим, щоб не сьміялись на обірванців, щоб не сказали: „От який! хйба діди та батьки дурнійші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія!“ Так, далєбі так, вибачайте! — треба предисловія. Так як-же його скомпонувать? щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія komponують? Хоч убий, не вмю: треба-б

хвалить, — так сором, а гудить не хочеться. *Начнем же уже начало книги сице:* Весело подивитьця на сьліпого кобзаря, як він собі сидить с хлопцем, сьліпий, під тином, і весело послухать його, як він заєшпіває думу про те, що давно діялось, ... як боролися Ляхи с Козаками... Весело, ... а все-таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаютьця знову з своїми ворогами, — нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозміжованою останетьця на віки од моря і до моря славянская земля! Про те, що діялось на Україні 1768. року, розказую так, як чув од старих людей: надрюкованого і критікованого нічого не читав, бо здаетьця і нема нічого. Галайда в половину видуманий, а смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще в люде, которі його знали. Гонта і Залізняк, отамани того кривавого діла, може виведені в мене не так, як вони були, — за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде! коли зачина розказувать що-небудь-таке, що не сам бачив, а чув, то с-першу скаже: „Коли старі люде брешуть, то й я з ними.“

Панове субскрибенти!

„Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче й од-
бrehатьця!“ Отак ви в-слух подумаєте, як прочита-
єте мої „Гайдамаки.“ Панове Громадо! далєбі не
брешу; — ось бачите що! Я думав, і дуже хоті-

лось мені надрюковать ваші козацькі імена рядочком гарненько; — уже було й найшлося їх десятків зо-два, зо-три, — слухаю, виходить різномова; — один каже: „треба!“ — другий каже: „не треба!“ — третій нічого не каже. Я думав: щó тут робить на світі? Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші, щó треба було заплатити за аркуш надрюкованого паперу, а до вас і ну, писать оцю цидулу! — в-се-б-то це нічого! — чого не трапляється на віку! Все буває, як на довгій ниві, та ось лихо мені на безголовя! Єсть ще й такі паничі, щó соромились своєю благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиєнко-вз) і надрюковать в мужицькій книжці! Далєбі правда!¹⁾

Т. Шевченко.

¹⁾ Се письмо до „панів субскрибентів“ надруковано на окладниках першого видання поеми „Гайдамаки“ в 1841. р. (Ціна: 5 рублів ассигн. за екземпляр.)

II.

Напря́м політично-національний.

(Від року 1843—1847.)

І. Д У М К И

та інші дрібні стихотвори.

1.

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя — тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може й Бог не бачить.

Кому-ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились:
В кайданах — байдуже!...
Ти сьмієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А щό вродить с того плачу?
Болиголов, брате!...
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Рідної дитини;
За честь, славу, за братерство,
За волю України

Не заріже, — викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві!... Се-б-то, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові, отечеству
Та Німоті плата!...
Нехай, брате! А ми будем
Сьміятья та плакати.

2.

Минають дні, минають ночі, —
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя... гаснуть очі;
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по сьвіту волочусь,
Бо вже й не плачу, й не сьміюсь...

Доле! де ти? доле! де ти?
— Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже!
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замірати,
І гнилою колодою
По сьвіту валятись;
А дай жити — серцем жити
І Тебе хвалити,
І Твій сьвіт нерукотворний
І людей любити!...

Страшно впасти у кайдани,
Умірать в неволі;

А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сьліду не кинуть
Ніякого!... однаково —
Чи жив, чи загинув...

Доле! де ти? доле! де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже!
То дай злої, злої!...

3.

©й, чого ти почорніло,
Зелене поле?
— Почорніло я від крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка,
На чотири милі,
Мене славні Запорозці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили с півночі...
Клюють очі козацькі,
А трупу — не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю...
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю...
Будете орати
Та, орючи у кайданах,
Долю проклинати...

4.

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий, —
Встає сам у-ночі,
Іде в степ, а йдучи
Сьпіва, сумно сьпіває:
— „Наносили землі,
Та й до-дому пішли.
І ніхто не згадає...
Нас тут триста, як скло,
Товариства дягло,
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти, —
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впились.
І от-тут полягли
У могилі заклятій.“ —
Та й замовк, зажурився
І на сине похилився.
Став на самій могилі;
На Дніпро позирав.
Тяжко плакав-ридав...
Сині хвилі голосили. —
З-за Дніпра, із села
Луна гаєм гула,
Треті півні сьпівали.
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

5.

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе...
Так і доля: того лама,
Того нагинає,
Мене котить — і де спинить,
І сама не знає!...

У якому краї мене заховають?
Де я прихплюся — на-віки засну?
Коли нема долі, нема талану,
То нікого* й кинуть... Ніхто не згадає,
Не скаже хоть на сьміх: „Нехай спочиває! —
Тільки його й долі, що рано заснув!...“

6.

Не хочу я женитися,
Не хочу я братися:
Не хочу я у запічку
Дітей годувати!
Не хочу я, моя мати!
За плугом ходити:
Оксамитові жупани
На рільлі носити.
А піду я одружуся
З моїм вірним другом —
З славним батьком запорозьким
Та з Великим Лугом.
На Хортиці у матері
Буду добре жити.
У оксамиті ходити,
Меди-вина пити!“

Пішов козак нерозумний
Слави добувати...
Осталася сиротою
Старенькая мати.
Ой згадала в неділеньку,
Сідаючи їсти:
„Нема мого сина Йвана,
І немає вісті!“

Не через два, не три літа,
Не через чотири
Вернувся наш Запорожець,
Як та хиря-хиря,
Обідраний, облатаний,
Калікою в хату.
Оце тобі Запорожжя
І сердешна мати!
Нема кому привітати,
Ні с ким пожуритись:
Треба було-б молодому,
Треба-б одружитись!
Минулися молодії
Веселії літа;
Немає с ким остилого
Серденька нагріти,
Нема кому зострінути,
Затопити хату,
Нема кому води тії
Каліці подати!

7.

Не женися на багатій! — бо вижене с хати;
Не женися на убогій! — бо не будеш спати.
Оженись на вольній волі, на козацькій долі!
Яка буде, така й буде, — чи гола, то й гола!

Та ніхто не розважає, ніхто не питає:
Чого болить? і де болить? — сам про тебе знаєш.
У двох, кажуть, і плакати — мов легше неначе...
Брешуть люди: легше плакати, як ніхто не бачить.

8.

Завидуй багатому! — багатий не має
Ні приязні, ні любови, — він все те наймає;
Не завидуй могучому! — бо той заставляє;
Не завидуй і славному! — славний добре знає,
Що не його люди люблять, а ту тяжку славу,
Що він кровю та сльозами виллє на забаву.
І молоді як зійдутьця, то любо та тихо,
Як у раю, — а дивишся: ворушитця лихо...
Не завидуй же нікому! — дивись кругом себе:
Нема раю на всім світі! — хіба-що на небі?

9.

Ой стрічечка до стрічечки,
Мережаю три ніченьки,
Мережаю, вишиваю, —
У неділю погуляю!

Ой плахотка-червчаточка, —
Дивуйтеся, дівчаточка!
Дивуйтеся, парубки,
Запорозькї козаки!

Ой дивуйтеся, лицяйтеся,
А з иншими вінчайтеся!
Подавані рушники...
От-таке-то, козаки!

10.

Ой одна я, одна,
Як биливонька в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі;
Тільки дав мені Бог
Красу, карії очі, —
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
Ані братіка я,
Ні сестрички не знала, —
Між чужими зросла,
Та вже й вянути стала...
Де-ж дружина моя?
Де ви, добрії люде?!
Їх нема, — я сама,
А дружини — й nebude!...

11.

Не кидай матері!“ казали;
А ти покинула, втекла.
Шукала мати, не найшла,
Та вже й шукати перестала:
Умерла плачучи. Давно
Не чуть нікого, де ти гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибито вікно;
В садочку темному ягнята
У-день пасутця, а в-ночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучи
Тебе, неквітчану; і в гаї
Ставочок чистий висихає,

Де ти купалася колись ;
І гай сумує, похилився ;
У гаї пташка не сьпіває —
Й її з собою занесла ;
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла.
Куди полинула? де ділась?
До кого ти перелетіла?
В чужій землі, в чужій сімї
Кого ти радуєш? до кого,
До кого руки приросли?
Віщує серце, що в палатах
Ти розкошуєш, і не жаль
Тобі покинутої хати.
Благаю Бога, щоб печаль
Тебе до віку не збудила,
Щоб у палатах не найшла,
Щоб Бога ти не осудила,
І матері не прокляла!

12.

В Е Ч І Р.

(Аф. Ал. Лазаревський.)

Садок вишневий коло хати;
Хрущі над вишнями гудуть;
Плугатарі с плугами йдуть;
Сьпівають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сімя вечеря коло хати, —
Вечірня зіронька встає, —
Дочка вечерять подає;
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх;
Затихло все... тільки дівчата
Та соловейко не затих.

13.

Т Р И Ш Л Я Х И.

○й три шляхи широкі
До-купи зійшлися:
На чужину з України
Брати розійшлися;
Покинули стару матір, —
Той жінку покинув.
А той сестру, а найменший —
Молоду дівчину.

Посадила стара мати
Три ясені в полі,
А невістка посадила
Високу тополю;
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена —
Червону калину.

Не прийнялись три ясені,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зівяла:
Не вертаютьця три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті;
Сестра плаче — йде шукати
Братів на чужину.

А дівчину заручену
Кладуть в домовину . . .

Не вертаютьця три брати, —
По сьвіту блукають,
І три шляхи широкії
Терном заростають.

Петербург, 1847.

14.

П У С Т К А .

Рано в-ранці новобранці
Виходили із села,
А за ними молодими
Одна дівчина пішла.
Подибала стара мати
Дочку з милим розлучати.
Розлучила та вмовляла,
Поки в землю законала,
А сама в старці пішла.

Стоїть село — не вирросло,
Не перемінилось,
Тільки пустка на край села
На бік похилилась.
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибає,
На садочок позирає,
В вікно заглядає.
Заглядає, — не вигляне
Чорнобрива с хати,
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А колись, давно колись-то
Рушники вже ткались,
І хустина мережалась,
Шовком вишивалась :

Дунав жити, любитися,
Весь вік веселитись,
А довелось, мій голубе,
Сльозами умитись!

Сидить москаль під хатою,
На дворі смеркає,
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

Петербург, 1847.

15.

ХУСТИНА.

Чи то на те Божя воля?
Чи такая її доля?...
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась.
Неборак, як голуб, з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки,
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.
Дождалися...

З Чигирину
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сіддали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збірались на весілья,
На веселе погуляння,
На криваве залицяння...

У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби виігравали;

В похід у дорогу славні компанійці
До схід сонечка рушали.
Випровожала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину, —
Випровожала сестра свого брата,
А сірому сиротина...
Випровожала, коня напувала
До зірничі із криниці,
Виносила зброю-шаблю золотую
І рушницю-гаківницю.
Випровожала три поля, три милі,
Процалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Ой хустиню-хустиночко,
Мережана шита!
Тільки й слави козацької —
Сіделечко вкрити.

Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася,
Квітчалася, прибіралась, —
Що-день Божий сподівалась,
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

Минає літо, мина й друге,
А на трейте линуть
Преславні компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
А за трейтєм е-тиха...
Не дивися, безталанна!
Везуть тобі лихо:
Везуть труну мальовану,
Китайкою криту, —
А за нею з старшиною
Іде, в чорній свиті,

Сам полковник компанійський,
Характерник з Січ.
За ним ідуть есаули,
Та плачуть ідучи.
Несуть пани есаули
Козацькую зброю:
Литий панцирь порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали, —
А на зброї козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного, —
Розбиті копита,
А на йому сіделечко,
Хустиною вкрите.

16.

ЗАПОВІТ.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій:
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Були видні, було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, — от-тоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога

Молитися; а до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кровю
Волю окропіте!
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній новій,
Не забудьте помянути
Не злим тихим словом!

II. БАЛЛЯДИ.

1.

КАЛИНА.

» **Ч**ого ти ходиш на могилу?«
На-силу мати говорила:
„Чого ти плачеш ідучи?
Чого воркуєш у ночі?
Моя голубко сизокрила!
— „Так, мамо, так!“

І знов ходила,
А мати плакала ждучи.

Не сон-трава на могилі
В ночі процвітає:
То дівчина заручена
Калину сажає,
І сльозами поливає,
У Господа просить:
„Пошли, Боже! дощі в ночі
І дрібнії роси,
Щоб калина прийнялася,
Розпустила віти:
Може пташкою прилине
Милій є того світа.

Зовю йому кубелечко
І сама прилину,
І будемо щебетати
В-купці на калині.
Будем плакати, щебетати,
Тихо розмовляти,
Будем в купочці у-ранці
На той сьвіт літати.“

І калина прийнялася,
Віти розпустила,
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте — не сон-трава
В ночі процвітає:
То дівчина с калиною
Плаче-розмовляє:
„Широкая, високая
Калино моя!
Не водою до схід сонця
Поливаная!
Широкиї сльози-ріки
Тебе полили, —
Їх славою лукавою
Люде понесли.
Зневажають подруженьки
Подругу свою,
Зневажають червону
Калину мою;
Повий мою головоньку,
Росою умий!
І вітами широкими
Од сонця закрой!
Мене знайдуть — поховають,
Мене осьміють,
Широкиї твої віти
Діти обірвуть.“

В-ранці рано на калині
Пташка щебетала;

Під калиною дівчина
Спала — не вставала :
Утомилось молодеє,
На віки спочило.
Вставало сонце з-за могили,
Раділи люде встаючи ;
А мати й спати не лягала,
Вечерять доню дожидала
І тяжко плакала ждучи.

Петербург, 1847.

УТОПЛЕНА.

Вітер в гаї не гуляє, —
 В ночі спочиває;
 Прокинетця, — тихесенько
 В осоки питає:
 „Хто се? хто се по сім боці
 Чеше косу? хто се?...
 Хто се? хто се по тім боці
 Рве на собі коси?...
 Хто се? хто се?“ тихесенько
 Спитає-повіє,
 Та й задріма, поки неба
 Край зачервоніє.

„Хто се? хто се?“ спитаєте
 Цікаві дівчата.
 От-то дочка по сім боці,
 По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
 У нас на Україні.
 Серед села вдова жила
 У новій хатині,
 Білолиця, кароока
 І станом висока,
 У жупані, кругом пані,
 І с-переду й з-боку.
 І молода — нівроку їй! —
 А за молододою,
 А надто ще за вдовою,
 Козаки ордою
 Так і ходять. І за нею
 Козаки ходили.

Поки вдова без сорома
Дочку породила;
Породила, та й байдуже!
Людам годувати
В чужім селі покинула:
От-така-то мати!...
Постривайте, щó ще буде!
Годували люде
Малу дочку, а вдовиця,
В неділю і в будень,
З жонатими, с парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала:
Не счулася, як минули
Літа молодії...
Лихо, лихо! мати вяне,
Дочка червоніє,
Виростає... Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
„Я Ганнусі не боюся!“
Сьпіває матуся;
А козаки, як хміль от-той,
Вютця круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, вяне, як зостріне
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати,
Сказилася люта:
„Чи бач, погань розхрістана!
Байстря необуте!
Ти вже виросла, дівуєш,
С хлопцями гуляєш...
Постривай же, ось я тобі!...
Мене зневажавш?
Ні, голубко!“

І од злості

Зубами скрегоче.
От-така-то була мати!...
Де-ж серце жіноче?
Серце матері?... Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати етан гнучкий, високий,
А серця — не мати!
Ізогнетця стан високий,
Брови полиняють,
І не счуєтєєь, — а люде
Сьміючись згадають
Ваші літа молодії,
Та й скажуть: ледащо!...
Тяжко плакала Ганнуся,
І не знала за-що,
За-що мати згнуцаєтця,
Лає-проклинає,
Своє дитя без єорома
Байстрам нарікає.
Катувала, мордувала,
Та не помогало;
Як маківка на городі,
Ганна розцьвітала;
Як калина при долині
В-ранці під росєю,
Так Ганнуся червоніла,
Милася сльозєю.
„Заворожена!... стривай же!“
Шепче люта мати!
„Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!“

Найшла відьму

І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
Не помогло... Кляне мати
Той час і годину,

Коли на сьвіт породила
Нелюбу дитину.
„Душно мені; ходім, дочко,
До ставка купатись!“
— „Ходім, мамо!“

На березі

Ганна роздяглася,
Роздяглася, розкниулась
На білій сорочці;
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці...
І я колись... Та цур йому!
Сором — не згадаю.
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.
Мати дивитця на неї,
Од злості німіє, —
То жовтіє, то сініє;
Розхрістана, боса,
З роту піна, — мов скажена
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.
„Мамо! мамо! що ти робиш?“
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала,
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... от-от доплив!
Пірнув, виринає —
І утоплону Ганнусю
На беріг виносить,
Із рук матері заклятих
Вириває коси.

„Серце мов! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися! усміхнися!
Не хочеш? не хочеш!“
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очі. „Подивися!...
Не чує, не чує!“
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати:
Очі вивело із лоба
Од страшної муки;
Втербила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
„Нема в мене роду!
Нема долі на сім сьвіті! —
Ходім жити в воду!“ —
Підняв її, поцілував...
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася,
І сьліду не стало...

С того часу ставок чистий
Заріє осокою;
Не купаютьця дівчата,
Обходять горою;
Як угледять, то христятця,
І зовуть заклятим...
Сумно-сумно кругом його...
А в-ночі, дівчата!
Випливає з води мати,
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхрістана,
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивитця на сей бік,
Рве на собі коси...

А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить,
Голісінька, стрепенетця,
Сяде на пісочку . . .
І рибалка випливає,
Несе на сорочку
Баговіньня зеленого;
Поцілує в очі, —
Та і в воду: соромитця
На гнучкий дівочий,
На стан голій подивитьця . . .
І ніхто не знає
Того дива, щб творитця
Серед ночі в гаї:
Тільки вітер з осокою
Шепче: „Хто се? хто се
Сидить сумно над водою?
Чеше довгі коси?“

Ш. ПОСЪВЯТИ.

1.

ДО СЕСТРИ.

Не питай ти моїх пісень,
Сестро моя мила!
Цур їм! вони сумні-смутні,
Мов тая могила.

На-що слухать, як на хресті
Пугач завиває,
Коли в саду соловейко
Весело сьпіває.

Нам є тобою, моя сестро,
Не ходити в парі!
Твоє сонце сьвітить ясно,
Мов-ж давно в хмарі.

Нехай твої квіти квітять
На твоїй дорозі!
Нехай твою минуть весну
Вітри та морози!

Нехай доля, щó з-малечку
Мене не злюбила,
Тебе щиро привітає,
Сестро моя мила!...

2.

В А Л Ь Б О М.

Ти якось так-собі, що й вимовить не вмію!
Дивлюся мовчки на тебе, й серденько нив,
Нив, — та ба! мусить погибати!
Нехай знає, що бажає, кого, як кохати!
Ти моторна, чепурная, та ще й доля дбає,
Моя-ж доля, — як та воля по світу блукає, —
Їще з-малку одцуралась: вернутця не втрапить.
Та що робить? — бо съліная, нікому порадить.
Будь ти-ж долею моєю, розумна, видюча!
Поборюсь тоді з судьбою, хоч вона й могоча.

3.

М. С. Щ Е П К И Н У.

(П у е т к а.)

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я — ще боюся...
Боюся ще погорілу
Хату руйнувати,
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати!...
Може вернетця надія
С твєю водою
Цілющою, живущою —
Дрібною сльозою;
Може вернетця в некриту
Пуєтку зімувати,

І укрне і нагрів
Погорілу хату,
І вимете, і виміє,
І сьвітло засьвітить;
Може ще раз прокинутця
Мої думи-діти;
Може ще раз пожурюся,
З дітками заплачу,
Може ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу!

Київ, 1846.

4.

Н. МАРКЕВИЧУ.

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате!
Маєш крила, маєш силу;
Є коли літати!
Тепер летиш в Україну;
Тебе виглядають;
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, самотній,
І на Україні
Я сирота, мій голубе!
Як і на чужині.
Чого-ж серце б'ється, рветця?
Я там самотній!...
Самотній?... а Вкраїна!
А степи широкі?!...
Там повіє буйнесенький,
Як брат заговорить;
Там в широкім полі воля, —
Там синіє море,

Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степену розмовляють, —
Розмовляють, сумуючи;
От-така їх мова:
„Було колись, минулося, —
Не вернетця знову!“
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними...
Та ба! — доля приборкала
Між людьми чужими.

ІУ. ЕПІЧНІ
та інші стихотвори.

1.

ЧИГИРИН.

Чигирине, Чигирине!
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаютьця могили,
Високі могили —
Твоя слава; і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв, чого стояв...
І на сьміх не скаже!

За-що-ж боролись ми з Ляхами?
За-що-ж ми різались с панамі?
За-що скородили списами
Татарські ребра? ... Засівали,

І рудою поливали,
І шаблями скородили.
Що-ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута —
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Україна,
Буряном укрилась, цвільлю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

А надію

Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.
Нехай же вітер все розносить
На неокраїнім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!

Чигирине, Чигирине,
Мій друже єдиний!

Проснав-еси степи, ліси
І всю Україну!
Спи-ж повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тиї недолюдки
Поростуть гетьмани.

Помолившись, і я-б заснув...

Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.

Не рвіть, думи, не паліте!
Може верну знову
Мою правду безталанну,
Мое тихе слово.
Може викую я з його
До старого плуга

Новий леміш і чересло,
І в тяжкі упруги
Може з'орю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози;
Може зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні;
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне;
І вицідять сукровату,
І нальють живої
Козацької тиї крові,
Чистої, святої.
Може, може... а між тими,
Між ножами рута
І барвінок розвіетця;
І слово забуте,
Мов слово тихе-сумне,
Богобоязливе
Згадаєтця, — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенетця, як рибонька,
І мене згадає...
Слово мов, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигринне! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане! поки встане
Правда на сім світі!

Москва, 19. Лютого 1844.

С О Н.

Духа истини, якого міра
не можетъ прийти, яко не видить
его, ніже знаеть его.

Іоан. гл. XIV., ст. 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкій:
Той мурує, той руїнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину;
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадетця,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки;
І не благай! — не вимолять
Ні діти, ні жінка; —
А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його сердешного
Кров, як воду, точить!...

А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: „Нехай, каже:
Може так і треба!“

— Так і треба! бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На сім сьвіті бажаєте...
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменітьця:
Усі на сім сьвіті —
І царята, і старчята —
Адамові діти!
І той... і той... А що-ж то я?
— Ось-що, добрі люде:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно, жалуетесь...
Йй Богу, не чую!
І не кричть! — я свою шю,
А не кров людськую.

От-так, ідучи по-під-тинню
З бенкету п'яний у-ночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доп'янтавсь до хатини.
А в мене діти не кричать
І жінка не лає...
Тихо, як у раї,
Усюди божа благодать,
І в серці, і в хаті.
От-то-ж я ліг і спати;
А вже підпийлий як засне,
То хоч коти гармати, —
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, на прочуд дивний,
Мені приснився:

Найтверезійший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню.
Щоб позирнуть на ті дива;
Так чорта-з-два!
Дивлюся: так буцім сова
Летить дугами, берегами,
Та тенетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею.

— „Прощай, світе! прощай, земле!
Неприятний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово! —
Я до тебе літатиму
С хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну,
На раду с тобою;
О-півночі падатиму
С чистою росою...
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога встануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небога!
Годуй діток! — жива правда
У Господа Бога!“

Лечу, дивлюся — аж світає.
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,

Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі — по волі
Стоять собі мов сторожі,
Розмовляють в полі.
І усе-ж те, вся країна
Повита красою,
Зеленів, вмиваєтця
Ранньою росою,
Вмиваєтця, красуєтця,
Сонце зустрічає.
І нема тому почину,
І краю немає.
Ніхто його не додбає,
Ані розруйнує...
І все то те... Душе моя!
Чого-ж ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?
Чого тобі шкода?

Хиба ти не бачиш?

Хиба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! — а я полечу
Високо-високо, за синії хмари.
Немає там власті, немає там кари,
Там сьміху людського і плачу не чуть.
Он глянь! — у тім раю, що ти покидаєш.
Латану свитину с каліки здійсмають —
С шкурою здійсмають, бо нічим обути
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо оддають,
Бо його, бач, трохи... А он-де, — під тивом
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш!... Очі, очі!
На-що ви здалися?

Чом ви з-малку не висохли,
Сльїзьми не злилися?
То покритка по-під-тиньню
З байстрам шкандибає;
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають; —
Старці навіть цураютьця...
А панич не знає:
З двадцятою, недолюдок,
Душі пропиває.

Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помога,
Як і от-ті гори
Предковічні, щó політі
Кровію людською!...

Душе моя убогая,
Лишенько є тобою!
Унемосья отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати,
Чи довго ще на сїм сьвіті
Катам панувати?

Лети-ж, моя думо, мот люта муко!
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство; ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкі руки
Тебе повивали; бери-ж їх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти!

Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову рига змія,
Трупом землю криє.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю.

А тим часом пошукаю
На край сьвіта раю!

І знов лечу по-над землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.
Лечу, лечу, а вітер віє,
Передо мною сьніг біліє;
Кругом бори та болота,
Туман, туман та пустота, —
Людей не чуть; не знать і сьліду
Людської страшної ноги...

„І вороги й не-вороги,
Прощайте! В гості не приїду.
Упивайтесь, бенкетуйте!
Я вже не почую;
Один собі на вік-віки
В сьнігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще єсть країна
Неполита сльізьми, кровю,
То я одпочину,
Одпочину...“

Аж слухаю...

Загули кайдани
Під землею... Подивлюся...
О, люде поганій!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні! вже мабуть
Я не заховаюсь
І на небі!... За-що-ж кара?
За-що мені муки?
Кому я що заподівав?
Чії тяжкі руки
В мені душу закували,
Серце запалили
І, ганячи силу,

Думи розцуетили?
За-що? — не знаю, а карають,
І тяжко карають!
А коли я спокутую?
Коли діжду краю? —
Не бачу й не знаю.

Заворушилася пустиня,
Мов із темної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не зариті,
Не суда ідуть просити.
Ні! то люде, живі люде,
В кайданах забиті,
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому... То каторжні! —
А за-що? Те знав
Вседержитель, а може ще
Й він не добачав!
Он-де злодій штемпований
Кайдани волочить;
От розбійник катований
Зубами скрегоче,
Недобитка товариша
Зарізати хоче;
А між ними запеклими,
В кайдани убраний,
Царь всесвітній, царь волі, царь
Штепом увінчаний.
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне...
Раз добром налите серце
В-вік не прохолоне.

А де-ж твої думи, рожеві квіти?
Доглядані, сьмілі, викохані діти?
Кому-ж ти їх, друже! кому передав?
Чи може на віки в серці заховав?

Ой, не ховай, брате! розсип їх, розкидай!
Зійдуть і ростимуть і вийдуть з їх люде.

Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно;
Мороз розум будить.

І знов лечу, земля чорніє,
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлюся: хати над шляхами, —
То город із стома церквами;
А в городі, мов журавлі,
Замуштрували москалі.

Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруютьця! — Далі гляну, —
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє.
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий. Долітаю, —
То город без краю.

Чи то турецький?

Чи то німецький?

А може те, що й московський!

Церкви та палати,

Та пани пузаті,

І ні однісінької хати!

Смеркалося. Огонь-огнем

Кругом запалало,

Аж злякався... „Ура! ура!

Ура!“ закричали.

„Цу-цу, дурні! схаменітьця!

Чого се ви раді?

Що орете?“ — „Экой хохоль!

Не знает параду!

У нас парада. Самъ изволитъ

Сегодня гуляти.“

„Та де-ж вона, тая цяця?“

— „Вонъ, видишь палаты?“

Штовхаюся, а землячок,
Спасибі признався,
С цинковими гудзиками:
„Гдѣ ты здѣсь зьявся?“
— З України. — „Да какъ же ты
Й гаварить не вмєшь
По здѣшньому?“ — „Ба ні, кажу!
Говорить я вмю,
Та не хочу.“ — „Экой чудакъ!
Я вєть входи знаю;
Я здѣсь служу; коли хочєшь,
Вз дворецъ попытаюсь
Вєсти тебѣ. Только, знаєшь,
Мы, братъ, просвѣщенны,
Не поскупись полтинкою!“
— „Цур тобі, мерзений
Каламарю!“

І зробився

Я знову незримий;
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!
Так от-де рай! Уже на-що
Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і с а м,
Високий, сердитий,
Виступає. Обік його
Жіночка-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще й на-лихо сердешна
Хита головою.
— „Так оце-то та богиня!
Лишенько є тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяцю, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам!
От-то дурний! а ще й битий!
На квіток повірив

Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!

За панами панства, панства
У сріблі та-златі!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!
Аж потіють та товплятця,
Щоб то ближче стати
Коло с а м и х: може вдарять,
Або дулю дати
Благоволять, — хоч маленьку,
Хоч пів-дулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі у-ряд поставали,
Ніби без'язикі.
Ані телень!... Царь цвенькає,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьоритця.
Довгенько в-двох похажали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
(Здалека не чути) —
Об отечестві, здавця,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новійших;
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь, — царь підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо! —
Аж загуло... А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого, —
А той дрібних; а дрібнота
Уже за порогом

Як кинетця по улицах,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити, —
Та верещать, та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а-а!“

Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед сьвітом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По кутках стогнали,
Та стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сьміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч — як день. Дивлюся я:
Палати-палати
По-над тихою рікою,
А берег обшитий
Весь камінем. Дивуюся,
Мов несамовитий:
Як-то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво!... От-тут крови
Полито людської
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена,
Аж чудно дивитьця, —
І дзигарі тельнякають.
От я повертаюсь, —
Аж кінь летить... копитами
Скелю розбиває, —
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.

Кінь басує... от-от річку
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов сьвіт увесь хоче
Загарбати. Хто-ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Втора я“
Таке диво поставила!
Тепер же я знаю:
Це той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Втора я доконала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися, а що взяли
На той сьвіт з собою?
Тяжко-тяжко мені стало,
Так мов я читаю
Історію України...
Стою, заміраю.
А тим часом тихо-тихо
Та сумно сьпіває
Щось такеє невидиме:

„Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію...
А мене послали
У столицю с козаками
Наказним гетьманом...
О, Боже мій милосердний!
О, царю поганий!
Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив с козаками?
Болота засипав
Благородними кістками,
Поставив столицю

На їх трупах катованих,
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах... Царю, царю!
І Бог не розсудить
Нас с тобою. Кайданами
Скований зо мною
На вік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою...
України далекої
Може вже немає;
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милий!
Зжалься, Боже милий!"

Та й замовкло. Дивлюся я, —
Біла хмара криє
Синє море; а в тій хмарі
Мов звірь в гаї вилє.
То не хмара: біла пташка
Хмарою спустилась
Над царем тим мусянжовим,
І заголоєила:

„І ми сковані с тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сьніг на чужину,
Та порізав із шкур наших
Собі багряницю,

Пошив жилами твердими,
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!“

Розлетілись, розсипались, —
Сонечко вставало;
А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушилися,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
По-край улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а до дому:
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю-гадаю:
„Як-то тяжко той насущний
Люде заробляють!“

От і братія сипнула
У сенат писати,
Та підписувать, та драти
І з батька і з брата.
А між ними і землячки
Де-де поглядають;
По-московськи так і чешуть,
Сьміютця та лають
Батьків своїх, щб з-малечку
Цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі! —
Пявки, пявки! Може батько
Остатню корову

Жидам продав, поки вивчив
Московської мови! . . .
Україно, Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,
Московською блекотою,
В німецьких петлицях
Замучені . . . Плач, Україно,
Бездітна вдовице!

Пійти лишень, подивитьця
До царя в палати:
Що там робитця? Прихожу:
Старшина пузата
Стоїть рядом, сонє, хропє
Та понадувалась,
Як індики, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились:
Неначє з берлоги
Ведмідь виліз . . . Ледве-ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілья прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих:
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
Він випучив баньки з лоба, —
І все затрусилось,
Що осталось. Мов скажений
На менших гукає, —
І ті в землю. Він до дрібних, —
І ті пропадають;
Він до челяді сунетця, —
І челядь пропала, —
До москалів, — москалики
Тяжко застогнали,

Пішли в землю! Диво дивне
Сталося на світі!
Дивлюся я, що дальш буде?
Що буде робити
Мій ведмедик! Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де-ж ділася
Ведмежа натура?
Мов кошени. — такий чудний!
Я аж засьміявся!
Він і почув, та як гикне, —
Я перелякався...
Та й прокинувся.

От-таке-то

Приснилося диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Снитця юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати мої милі!
Що не своє розказував,
А те, що приснилось.

Петербург, 8. Червня 1844.

КАВКАЗ.

За горами гори, хмарами повіті,
 Засіяні горем, кровію політі.
 С-покон-віку Прометея
 Там орел карає,
 Що-день-божий довбе ребра,
 Серце розбиває;
 Розбиває, та не випе
 Живучої крови:
 Воно знову оживає,
 І сьмієтця знову.
 Не вмірає душа наша,
 Не вмірає воля;
 І неситий не виоре
 На дні моря поле, —
 Не скує душі живої
 І слова живого,
 Не понесе слави Бога,
 Великого Бога.

Не нам на прою с Тобою стати,
 Не нам діла Твої судить:
 Нам тільки плакати, плакати, плакати,
 І хліб насущний замієть
 Кривавим потом і сльозами!
 Кати знущаютьця над нами,
 А правда наша п'яна спить!
 Коли-ж вона прокинетця?
 Коли-ж одпочити
 Даси, Боже, утомленим,
 І нам даси жити?
 Ми віруєм Твоїй силі,
 І слову живому:

Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклонятця всі язики
Во віки і віки.
А поки-що течуть ріки —
Криваві ріки!...

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі!
От-там-то Милостиві Ми
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю,
Та й цькуємо... Лягло кістками
Людей муштрованих чи-мало...
А сьліз, а крови? Напоїть
Всіх імператорів би стало...
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удових.

А дівочих,
Пролитих нишком серед ночі,
А матерніх горячих сьліз,
А батьківських, старих, кривавих —
Не ріки, — море розлилось,
Огненнеє море!

Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам царям! —
Слава!

І вам слава, сніг гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,
Богом незабуті!
Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда сьвятая!

„Чурек і сакля — все твоє:
Воно не прошене, не дане, —

Ніхто й не візьме за своє.
Не поведе тебе в кайданах.
А в нас? — на те письменні ми —
Читаєм Божії глаголи,
І од глибокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті і голі.

„До нас в науку!... ми навчим,
По-чому хліб і сіль по-чим?
Ми християне; храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас! —
Нам тільки сакля в очі коле,
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана? Чом ми вам
Чурек же ваш та так не кинем,
Як тій собаці? Чом ви нам
Платить за сонце не повинні?
Тай тільки-ж то!
Ми не погане, —
Ми настоящі християне;
Ми малим ситі! — А за те,
Як-би ви з нами подружилисьь,
Багато-б де чому навчилисьь.
У нас-же й світа як на те:
Одна Сібір неісходима!
А тюрм? а люду? — що й лічить!
Од Молдована аж до Фінна,
На всіх язиках все мовчить:
Бо благоденствує!... У нас
Святую біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що царь якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив! Тепер на небі!
Ось бачите, які у нас
Сидять на небі? Ви ще темні,
Святим хрестом непросвіщенні!
У нас навчітьця!... В нас дери,
Дери та дай,

Та потім прямо в рай,
Хоть і рідню всю забирай!
У нас... чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Хранцузів лаєм; продаєм,
Або у карти програєм
Людей,... не Негрів, а таких
Таки хрещених, но простих.
Ми не Гішпане: крий нас Боже!
Щоб крадене перекупать та продавать,
Як ті жиди!... ми по закону!" —

По закону Апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону
Дочці на кожущок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки,
Собі-ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого-ж Ти розпинався,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих? чи за слово
Істини? — чи може,
Щоб ми с Тебе насьміялись?
Воно-ж так і сталося!
Храми, каплиці і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомленні поклони
За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити, просять,
А потім в дар Тобі приносять
С пожару вкрадений покров...

Просьвітлись, та ще хочем
Других просьвітити:
Сонце правди показати
Сьлішим, бачиш, дітям.
Все покажем, тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани ковати,
Як їх носить, як і плести
Кнути узловати,
І як під них спини підставляти; —
Всьому навчим, тільки дайте
Взяти свої гори, —
Ті останні, бо взяли вже
І поле, і море!

І тебе загнали, мій друже єдиний!
Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну: довелось запити
З московської чаші московську отруту...
О друже мій добрий, друже незабутий!
Живою душою в Україні витай;
Літай с козаками по-над берегами,
Розриті могили в степу назирай,
Заплач с козаками дрібними сльозами,
І мене з неволі в степу виглядай!

А поки-що мої думи,
Моє люте горе,
Сіятому: нехай ростуть
Та з вітром говорять...
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Твої думи аж до тебе!
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш,
І могили, степи, гори,
І мене згадаєш.

ХОЛОДНИЙ ЯР.

У всякого своє лихо,
 І в мене те лихо;
 Хоть не своє — позичене,
 А все таки лихо.
 На-що-б, бачця, те згадувать,
 Що давно минуло?
 Будить Бог-знає колишне?!
 Добре, що заснуло!...

Хоть і яр той! Вже до його
 І стежки малої
 Не осталоє, і здаєтця,
 Що ніхто й ногою
 Не ступив там, — а згадаєш,
 То була й дорога
 З монастира Митриного
 До яру страшного.
 В яру колись гайдамаки
 Табором стояли,
 Лагодили самопали,
 Ратища стругали.
 У яр тоді сходилися,
 Мов із хреста зняті,
 Батько з сином, і брат з братом, —
 Одностайне стати
 На ворога лукавого,
 На лютого Ляха.

Де-ж ти дівся, в яр глибокий
 Протоптаний шляху?

Чи сам заріє темним лісом?
Чи то загатили
Нові кати, щоб до тебе
Люде не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими,
Новими Ляхами?
Не гатіте! бо над яром
Залізник витає,
І на Умань позирає:
Гонту виглядає!
Не ховайте, не точіте
Сьвятого закону!
Не зовіте преподобним
Лютотоу Нерона!
Не славьтеся царевою
Сьвятою війною,
Бо ви самі не знаєте,
Що царики коять!
А кричите, що несете
І душу і шкуру
За отечество! Їй-Богу,
Овеча натура!
Дурний шию підставляє
І не знає, за-що?
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче-ледащо:
„Гайдамаки — не воїни;
Розбійники, вори, —
Пятно в нашій історії!...“
Брешеш, людоморе!
За сьвятую правду, волю
Розбійник не стане;
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розіве живе серце
За свою Україну!

Ви — розбійники неситі!
Голодні ворони!
По якому правдивому,
Сьвятому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? . . . Стережітьця-ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо! — Дуріть дітей,
І брата сьліпого;
Дуріть себе, чужих людей . . .
Та не дуріть Бога!
Бо в день радості над вами
Розпадетця кара,
І повіє новий огонь
З Холодного яру!

Вюкище, 17. Студня 1845.

РОЗРИТА МОГИЛА.

Сьвіте тихий, краю милий,
 Моя Україно!
 За-що тебе сплюндровано,
 За-що, мати, гинеш?
 Чи ти рано до схід сонця
 Богу не молилась?
 Чи ти діточок непевних
 Звичаю не вчила?
 — „Молилася, турбувалась,
 День і ніч не спала,
 Моїх діток доглядала,
 Звичаю навчала.
 Виростали мої діти,
 Мої добрі квіти, —
 Панувала і я колінь
 На широкім сьвіті!
 Панувала... О, Богдане,
 Нерозумний сину!
 Подивись тепер на матір, —
 На свою Вкраїну,
 Що колишучи сьпівала
 Про свою долю,
 Що сьпівуючи ридала,
 Виглядала волю!...
 Ой, Богдане, Богданочку!
 Як-би була знала, —
 У колісці-б придушила,
 Під серцем приспала!
 Степи мої запродані
 Жидові, Німоті, —
 Сини мої на чужині,
 На чужій роботі;

Дніпро, брат мій, висихав,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай рив-розкопує, —
Не своє шукає;
А тим часом перевертні
Нехай підростають,
Та допоможуть Москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку здіймати!...
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати!...“

На четверо розкопана
Розрита могила!...
Чого вони там шукають?
Що там схоронили
Старі батьки? — Ех! як-би то,
Як-би то знайти те,
Що там поховали! —
Не плакали-б діти,
Мати-б не ридала.

6.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ.

(Містерія.)

I.

Три душі.

Як сьніг, три пташечки летіли
Через Субботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві. — „Бог простить :
Ми пташки-душі, а не люде !
А відеіля виднійше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли-б вже швидче розкопали,
Тоді-б у рай нас повпускали,
Бо так сказав Петрові Бог :
— „Тоді їх в рай ми повпускаєм,
Як все Москаль позабірає,
Як розкопа Великий льох.“

Перша душа.

Як була я людиною,
То Присею звалась ;
Я от-тутечки й родилась,
Тут і виростала.
От-тут було на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
С тим Юрусем гетьманченком
У піжмурки граюсь ;
А гетьманша було вийде
Та й кликне в будинок...

Он-де клуця: от-там мені
І хвіг і родзинок, —
Всього мені понадає
І на руках носить...
До гетьмана-ж як прийдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють було за мною.
Одягнуть, обують, —
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує...
От-так-то я в Субботові
Росла-виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й кохали,
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Та й ще чорнобрива!
Всі на мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене, як на тебе-ж,
І рушники ткались.
От-от була-б подавала,
Та лихо зустріло.

Вранці-рано, в Пилипівку,
Як-раз у неділю,
Побігла я за водою.
(Вже й криниця тая
Засунулась і висохла,
А я все літаю!)
Дивлюсь: гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та в-повні шлях і перейшла;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
І вже ледві я не ледві
Донесла до хати

От-ту воду. Чом я з нею
Відер не побила? ...
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за-що караюсь,
От за-що мене, сестрички,
І в рай не пускають.

Друга душа.

А мене, мої сестрички,
За те не пустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недаліток,
Як Батурин славний
Москва в-ночі запалила,
Чечеля убила,
І старого і малого
В Сейму потопила.
Я між трупами валялась
У самих палаток
Мазепиних. Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявшись,
Зо мною лежали.
І на-силу то, на-силу
Мене одірвали
Од матері неживою.
Щоб то вже просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні не вбили, а пустили
Москалям на грище:
На-силу я сховалася
На тім пожарищі.

Одна тільки осталася
В Батурині хата, —
І в тій хаті поставили
Царя почувати,
Як вертався є-під Полтави.
Я йшла за водою
Повз хатину, а він мені
Махає рукою.
Звелів коня напоїти, —
А я й напоїла.
Я й не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила.
Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала...
А на-завтра, як царь вийшов,
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та, що й мене привітала
В безверхій хатині.
А на-завтра й вона вмерла
І зотліла в хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На вугільля попалили,
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю.
А за-що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть за те, що всякому
Служила, годила,
Що цареві московському
Коня напоїла?

Третя душа.

А я в Київі родилась,
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила.
Як їхала Катерина
В Київ по Дніпрові,
А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи може щó в маленької
На той час боліло.
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок; а в галері
Князі і всі сили,
Вовводи, а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усьміхнулась, —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.
От за-що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За-що мене на митарства
Й досі не пускають!
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця?
Скажіте сестриці!

Смеркаєтця. Полетіли
Ночувати в Чуту:
Як щó буде робитися,
Виднійш буде й чутно.

Схопилися білесенькі
І в ліс полетіли,
І в купочці на дубочку
Ночувати сіли.

II.

Три ворони.

Перша.

Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрав.

Друга.

Я в Парижі була,
Та три злоті з Радзивилом
Та з Потоцьким прошила.

Третя.

Через міст іде чорт
І коза по воді...
Буть біді! будь біді!

От-так кричали і летіли
Ворони с трьох сторон, і сіли
На маяку, що на горі,
По-серед лану, усі три.
Мов на мороз понадувались,
Одна на другу позирали,
Неначе три сестри старі,
Що дівували-дівували.
Аж поки мохом поросли.

Перша.

Оце тобі, а це тобі!
Я оце літала
Аж у Сібір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От бачите,
Є чим розговітьця!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживітьця?
Чи чорт-ма й тепер нічого?

Третя.

Є, сестриці, много!
Три укази накаркала
На одну дорогу.

Перша.

На яку ще? на ковану?
Ну, вже наробила!

Третя.

Та шість тисяч в одній верстї
Душ передушила.

Перша.

Та не бреши, бо тільки пять,
Та й то з фоном-Корфом!
Ще й чванитця, показує
На чужу роботу...
Капустниця закурена!
А ви, мосці-пані,
Бенкетуєте в Парижі?
Поганці погані!
Що розлили річку крови
Та в Сібір загнали
Свою шляхту, — та вже й годі,
То вже запишались?
Ач яка вельможна пава!

Друга й третя.

А ти щó зробила?

Перша.

А-дзуски вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я от-тут шинкувала
Та кров розливала.
Дивись які! Карамзина,
Бачиш, прочитали
Та й думають, що ось-то ми!
Цитьте, недоріки!
В колодочки ще не вбілись,
Безпері каліки!

Друга.

Ото! яка недотика!
Не та рано встала,
Щó до-світа упилася,
А та, щó й проспалась.

Перша.

Упилась би ти без мене
З своїми ксьондзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу с королями, —
А про тебе, щебетуху,
І досі-б стояла!...
А з вільними козаками
Щó я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живуці-ж, проклятуці!
Думала з Богданом
От-от я їх поховала.
Ні, встали погані
Із Шведською прибудуою!
Та й тоді-ж творилось!

Виростаю, як згадаю :
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими, а такими
Просто-козаками
Фінляндію засіяла,
Насипала бурти
На Орелі. На Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла, та цареві
Болота гатила, —
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
От-тоді-то було сьвято !
Аж пекло злякалось,
Матір' Божа у Іржавці
В-ночі заридала.

Третя.

І я таки пожила :
С Татарами помутила,
З Мучителем покутила,
С Петрухою попила,
Та й Русь Німцям продала,
Та й Русь Німцям продала !

Перша.

Та й ти добре натворила :
Так кацапів закріпила
У німецькії кайдани, —
Хоч лягай та й засни !
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають ?
Вже-ж і в кріпость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих вошей розвела :

Все вельможині байстрията!
Вже-ж і Січ їх біснувата
Жидовою перосла;
Та й Москаль незгірша штука:
Добре вміє гріти руки.
І я люта, а все-таки
Того не з'умію,
Що Москалі в Україні
С козаками діють!
От-от указ надрюкують:
„По милості Божій
І ви — Наші, і все — Наше,
І гоже й не гоже!“
Тепер уже заходились
„Древності“ шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти.
Все забрали любісінько,
Та лихий їх знає,
Чого вони с тим поганим
Льохом поспішають?
Трошки-б трошки підождали,
І церква-б упала:
Тоді-б разом дві руїни
В „Пчелі“ описали.

Друга й третя.

Чого-ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивитьця?!

Перша.

Таки й на льох! та ще буде
Два дива творитьця:
Сю ніч будуть на Вкраїні
Родитьця близнята.
Один буде, як той Гонга,
Катів катувати;
Другий... (оце вже наш!)...
Катам помагати.

Наш вже в череві щипає...
А я начитала,
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добро поплюндрує,
Й брата не покине,
І розпустить правду й волю
По всій Україні.
Так от бачите, сестриці!
Що тут компонують:
На катів та на все добре
Кайдани готують.

Третя.

Я золотом розтопленням
Залью йому очі.

Перша.

Ні, він, клятий недовірок,
Золота не схоче!

Третя.

Я царевими чинами
Скручу йому руки.

Друга.

А я зберу з всього сьвіта
Всі зла і всі муки.

Перша.

Ні, сестриці! не так треба:
Поки сьліпі люде,
Треба його поховати;
А то лихо буде!
Он бачите: над Чигрином
Мітла простяглася;

По-над Дніпром і Тямином
Земля затряслася.
Чи чуєте? — застогнала
Гора в Чигирині.
О! сьмієтця і радіє
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочетця, що Йванами
Обох буде звати.
Полетімо!...

Полетіли
И летячи сьпівали.

Перша.

Поцливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
С кумою!

Друга.

Побіжить наш Ярчук
В ірій їсти гадюк
Зо мною.

Третя.

Какъ хвачу, да помчу,
Въ самый адъ полечу
Стрѣлою!

III.

Три лірники.

Єдин сьліпий, другий кривий,
А третій горбатий, —
Йшли в Субботів про Богдана
Мирянам сьпівати.

Перший.

Що́ то сказано ворони:
Уже й помостили!
Мов-би для їх те сідало
Москалі зробили.

Другий.

А для кого-ж? Чоловіка
Певно не посадять
Лічить зорі.

Перший.

Ти-б то кажеш?!
А може й посадять
Москалика або Німця;
А Москаль та Німець
І там найдуть хлібець.

Третій.

Що́ се таке верзете ви?
Які там ворони,
Та Москалі, та сідало?
Нехай Бог боронить!
Може ще нестись заставлять,
Москаля плодити?
Бо чутка є, що царь хоче
Весь сьвіт полонити.

Другий.

А може й так! Так на чорта-ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що хмари достанеш,
Як ізлізти.

Третій.

Так от же-ж щó!
От-то потоп буде.
Пани туди повилазять
Та дивитьця будуть,
Як мужики тонутимуть.

Перший.

Розумні ви люде,
Та нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті хвігури от для того,
Щоб люде не крали
Води з річки, та щóб нишком
Піску не орали,
Щó скрізь от-там за Тямином.

Другий.

Чорт-зна щó провадиш!
Нема хисту, то й не бреши!
А щó? як присядем
От-тутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині:
То посьнідаєм в пригоді,
Поки сонце встане.
(Посідали). А хто, братці,
Сьпіва про Богдана?

Третій.

Я єспіваю і про Ясеи,
І про Жовті води,
І містечко Берестечко.

Другий.

В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть;
Бо там коло льоху
Базар людей посходилось
Та й панства не трохи!
От-де нам пожива буде!
А ну! засьпіваєм
Проби ради!

Перший.

Та цур йому!
Лучче полягаймо
Та виспимось! День великий, —
Ще будем єспівати.

Третій.

І я кажу. — Помолимось
Та будемо спати.

Старці під берестом заснули;
Ще сонце спить, пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходилися копати.
Копають день, копають другий,
На третій на-силу
Докопалися до муру,
Та трохи спочили.
Поставивши караули.
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить

По начальству. Приїхало
Начальство мордате.
Подивилось: „Треба, каже,
Своди розламати!
Вірній діло!“ Розламали,
Та й перелякались:
Костяки в льоху лежали
І мов усьміхались,
Що сонечко побачили.

От добро Богдана:
Черепок, гниле корито,
Й котяки в кайданах!
Як-би в форменних, то добре:
Вони-б ще здалися
Кому небудь....
Засьміялись. А ісправник
Трохи не сказився,
Що нічого, бачиш, взяти;
А він то трудився:
І день і ніч побивався,
Та дурнем убрався.
Як би йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі заголив би,
Щоб знав, як дурити
Правительство! Кричить, біга,
Мов несамовитий;
Яременка в пику пише,
По-московськи лає
Увесь народ. І на старців
Моїх налітає:
— „*Вы что дьлаете? плуты!*“ —
— „Та ми, бачте, пане,
Сьпіваетмо про Богдана!“ —
— „*Я вамъ дамъ Богдана!*
Мошенники, дармовды!
И пьсю сложили
Про такого-жъ мошенника!“
— „Нас, пане, навчили!“

— „Я васъ насчу! Завалить имъ!“
Взяли й завалили,
Випарили у московській
Бані-прохолоді!
От-так-то льох і Богдан той
Стали їм в пригоді!

Так малий льох в Субботові
Москва розкопала;
Великого-ж того льоху
Ще й не дошукалась!

Миргород, 1845.

УРИВКИ С ПОЕМИ

„ЕРЕТИК“ або „ІВАН ГУС“.

Посвята поєми

П. І. Шафарикові.

Запалили у сусіда
 Нову добру хату
 Сусіди злі; нагрілися,
 Та й полягли спати,
 І забули теплий попіл
 По полю розвіять.
 Лежить попіл на розпутьті,
 А в попелі тліє
 Огню іскра великого,
 Тліє, не вгасає,
 Жде підпалу, як той местник
 Часу дожидає —
 Злого часу. Тліла іскра,
 Тихо дотлівала
 На розпутьті широкому,
 Та й гаснути стала.

От-так Німота запалила
 Велику хату, і сімю —
 Сімю Славян роз'єднала,
 І нишком-тихо упустила
 Усобиць лютую змію.
 Полилися ріки крові,
 Пожар погасили,
 А Німчики пожарище
 Й сиріт поділили.

Виростали у кайданах
Славянські діти
І забули у неволі.
Що вони на світі?
А на давнім пожарищі
Іскра братства тліла,
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих.
І дождалась... Прозрів-вси
В попелі глибоко
Огонь добрий смілим серцем,
Смілим орлім оком;
І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі...
І Славян сімю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи —
А не Славян, — і став-вси
На великих кунах
На розпутьті всесвітньому
Ізекнілем.
І, о диво! трупи встали
І очі розкрили!
І брат з братом обнялися,
І проговорили
Слово тихої любови
На віки і віки!
І потекли в одно море
Славянські ріки!

Слава тобі, любомудре,
Чеху-Славянине!
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді! Твоє море
Славянськеє, нове!
За-того вже буде повне,
І попливе човен

С широкими вітрилами
І з добрим кормилом, —
Попливе на вольнім морі,
На широких філях.
Слава-ж тобі, Шафарику,
Во віки і віки!
Що звів-всє в одно море
Славянськїї ріки.

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лешту, — думу немудрую
Про Чеха сьвятого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче! а я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі Славяне стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками
От-такими, як Констанський
Єретик великий! . . .
Мир мирові подарують
І славу во-віки!

Переяславль, 22. Ноября 1845.

I.

Камень, вгоже некроша зыждс-
ціи, сїи вєсть ко главѣ оутла:
отъ Господа вєсть сїи, н вєсть дн-
кєнъ ко оческѣхъ нашихъ.

Неалом CXVII, ст. 22.

„**К**ругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
А на Апостольскім престолі
Чернець годований сидить;
Людською кровію торгує
І рай у найми оддає.
О, Боже! суд Твій правий всеу,
І всеу царствіє Твоє!
Розбійники, людодіи
Правду поборолі,
Осьміяли Твою славу
І силу, і волю!
Люде стогнуть у кайданах,
Немає с ким взятись,
Розкуватись, одностайне,
Односердне стати
За євангелію правди,
За темніі люде.
Нема кому!... Боже, Боже!
Чи то-ж і не буде?
Чи настане великий час
Небесної кари?
Чи розломим три корони
На гордій тіярі?
Розломимо!... Благослови —
Не на месть і муки —
Благослови мої, Боже,
Нетверді руки

Й слово тихее!... О, Боже!
Чи вони-ж почують?...“

.

От-так

У келії своїй правдивий
Іван Гус думав розкувати
Народ замучений, і диво,
Сьвятеє диво показати
Очам незрячим...

„Поборюсь!...“

За правду Бог!... Да совершится!...“
І в Вифлиемськую каплицю
Пішов молитвця вірний Гус.

II.

Папська булла.

„Во імя Господа Христа,
За нас розпнятого на дереві,
І всіх Апостолів сьвятих,
Петра і Павла особливе,
Ми розрішаємо гріхи
Сьвятою будлою сією
Рабині божій от-тій,

Що водили по улицах

В Празі по-за-вчора,

Що хилилась...

По шинках, по станах,

По чернечих переходах,

По келіях п'яна.

От-та сама заробила

Та булду купила:

Тепер сьвята!...“

— „Боже, Боже,

Великая сила!

Великая славо! зглянься на людей!
Одпочинь од карі у сьвятому раї!

За-що пропадають, за-що Ти караєш
Своїх і покірних і добрих дітей?!
За-що закрив їх добрі очі,
І вільних розум окував
Кайданами лихої ночі?!
Прозріте, люде! — день настав!
Проснітьця, Чехи! змийте луду
— — будьте люде,
А не посьмішище ченцям!
Розбійники, кати в тіярах,
Все потопили, все взяли,
Мов у Москві Татари,
І нам сьліним передали
Свої догмати. Кров, пожари,
Всі зла на сьвіті, війни, чвари,
Пекельних мук безкрайї ряд,
І повен Рим байстрят, —
От їх догмати і їх слава!
То явна слава!... А тепер
Сьвятим положено конклавом:
Хто без сьвятої булли вмер, —
У пекло просто! Хто-ж заплатить
За буллу в-двоє, — ріж хоч брата,
Окриме папи і ченця,
І в рай іди — кінець кінцям!
У злодія вже злодій краде,
Та ще й у церкві... Гади! гади!
Чи напилися ви, чи ні
Людської крови?! — Не мені,
Великий Господи! простому,
Судить великийї діла
Твої волі! . . . люті зла
Не дієш без вини нікому!"

І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав; люд мовчав
І дивувався: що він діяв?
На кого руку піднімав?
.....

Всі здригнули:
Іван Гус булду розідрав!

Із Вифліємської каплиці
Аж до всесвітньої столиці
Луна, гогочучи, неслась;
Ченці ховаютця: мов кара,
Луна в конклаві віддалась, —
І похилилася тіяра...

Шепочетця Авіньоно
З римськими ченцями;
Шепочутця анти-папи,
Аж трясутця стани
Від шопоту. Кардинали
Як гадюки вютця
Круг тіяри, та нищечком
Мов коти гризутця
За мишеня... Та й як таки?
Однієї шкури
Така сила! А мясива!
Аж здригнули мури,
Як зачули, що у Празі
Загелкали гуси
Та з орлами летять битьця...
Конклав схаменувся.
— — положили
Одностайне стати,
І всіх — —
— — скликати,
Та і стерегти як мога
І зверху і з долу,
Щоб не втікла тая птаха
На славянське поле.

Як та галич поле крила,
Ченці повалили
До Констанці: шляхи, стени
Мов сарана вкрили...

ПОЛУБОТКО.

Віє вітер, віє буїний,
 Бурян похилився, —
 По-над бистрим над Дунаєм
 Козак зажурився;
 Не ззиває, не гукає
 На своїх козаків,
 Що розсипались по полю,
 В лісі між байраків.

Він не слухає зозулі,
 Що йому кувала,
 Віщувала ту дорогу,
 Що душа бажала...
 За залізними хромами
 Славу впоминає...
 Місяць глянув із-за хмари,
 І козак питає:

— „Місяць ясний! Ми колись-то
 Весело гуляли, —
 Ти по небу, я по полю,
 І усі нас знали!
 Ти тепер один на волі,
 А я — нещасливий
 Гину, бачиш, у безслав'ї...
 Україна гине!

„Україно, Україно!
 Де ти військо діла?
 Де тих шабель сорок тисяч?
 Разом все згубила?!“

Козаки лежать в могилі,
І хрести рядами,
А над ними червоніють
Ремінці с хустками...
І козацькі їх кістки
Покинула сила...

Гине Україна.
Показав би я дорогу
Їм на Україну,
І послав би в чистім полі
Мнякую перину!

„Показав би, що з Богданом
Були договори
Не для того, щоб в болоті
Строїть їм хорони...
Уміраю, бо не знаю,
На-що мені жити!
Ой чи буде Україна
Своїх врагів бити?

„Чи засяють наші шапки
На вкраїнськїм полі?
Чи гулятимуть козацькі
Шаблі на просторі?...
Не заснула би ніколи
Козацькая слава,
Як-би з шаблями при Івані
Вся Україна встала!“

НЕВОЛЬНИК.

(Поєма.)

Посвята.

 Думи мої молодії,
 Понурії діти!
 І ви мене покинули!...
 Пустку натопити
 Нема кому... Остався я,
 Та не сиротою,
 А є тобою, молодюю,
 Раю мій, покою,
 Моя зоре досвітняя,
 Єдина думо
 Пречистая!... ти витаєш...
 Як у того Нуми
 Тая німфа Егерія, —
 Так ти, моя зоре,
 Просияєш надо мною,
 Ніби заговориш,
 Усьміхнешся... Дивлюся я —
 Нічого не бачу...
 Прокинуся, — серце плаче,
 І очі заплачуть.
 Спасибі, зіронько!

Минає

Неясний день мій, — вже смеркає;
 Над головою вже несе
 Свою неклепаную косу
 Косарь непевний... мовчки скосить;
 А там — і сьлід мій занесе

Холодний вітер... Все минає!...

Згадаєш може, молодая,

Вилиту сльозами

Мою думу, — і тихими,

Тихими річами

Проговориш: я любила

Його на сім світі,

Й на тім світі любитиму...

О, мій тихий світе!

Моя зоре вечірняя!

Я буду витати

Коло тебе, і за тебе

Господа благати!

Той блукає за морями,

Світ перехожає,

Доли-доленьки шукає...

Немає, немає, —

Мов умерла! А той рветця

З усієї сили

За долею... от-от догнав

І — бебех в могилу!

А в иншого сіромахи

Ні хати, ні поля,

Тільки торба; а с торбини

Виглядає доля,

Мов дитинка; а він її

Лає, проклинає

І за чвертку закладає, —

Ні, не покидає!

Як репях той, учепитця

За латані поли,

Та й збирає колосочки

На чужому полі;

А там — снопи, а там — скирти,

А там — у палатах

Сидить собі сіромаха,

Мов у своїй хаті.

Такая-то доля тая. —
Хоч і не шукайте!
Кого схоче — сама найде,
У колиці найде.

Ще на Україні веселі
І вольнії пишались села
Тоді, як праведно жили
Старий козак і діток двох...
Ще за Гетьманщини старої
Давно се діялось колісь.

Так, коло полудня, в неділю,
Та на Зелених ще й Святках,
Під хатою в сорочці білій
Сидів, з бандурою в руках,
Старий козак.

— „І так, і сяк!“

Старий міркує, розмовляє:
„І треба-б,“ каже, „й трохи шкода!
А треба буде; два-три годи
Нехай по світу погуляє
Та сам своєї пошукає,
Як я шукав колісь... Ярино!
А де Степан?“ — „А он, під тином,
Неначе вкопаний стоїть!“
— „А я й не бачу! А ідїть
Лишень сюди, та йдїть обоє!...
А нуте, діти, от-такої!“ —
І вшкварив по струнах.

Старий грає, а Ярина

З Степаном танцює;

Старий грає, промовляє.

Ногами тупцює.

„Як-би мені лиха та лиха,
Як-би мені свекрівонька тиха,
Як-би мені чоловік молодий.
До другої не ходив, не любив!“

Ой гоц, чики-чики! —

Та червоні черевики.

Та троїсті музики,
Од віку до віку
Я любила-б чоловіка!
Ой гоп! Заходивсь,
Зробив хату, оженивсь,
І піч затопив
І вечерять наварив.“
— „А путе, діти, от-такої!“ —

І старий піднявся;
Як ударить, як ушкварить, —
Аж у боки взявся!
„Чи так, чи не так, —
Уродив постернак,
А петрушку
Криши в юшку, —
Буде смак, буде смак!
Ой так, таки так,
Оженився козак:
Кинув хату
І кімнату,
Та й потяг у байрак.“

— Ні, не така вже! підтопталась
Стара моя сила:
Утомився... А все це ви
Так розворушили!
О, бодай вас! Що-то літа!
Ні вже, не до-ладу...
Минулося. Іди лишень
Полуднувать лагодь;
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'їсти
Іди-ж, доню!... А ти, сину,
Послухаєш вісти!
Сідай лишень! Як убили
Твого батька Йвана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане, —

Ще й не лазив.“ — „То я не син,
А чужий вам? тату!“ —
— „Та не чужий! стривай лишень!
От, умерла й мати,
Таки твоя, а я й кажу
Покійній Марині —
Моїй жінці: А що? кажу,
Візьмем за дитину —
Тебе-б оце? — Добре, каже
Покійна Марина:
Чому не взять? — Взяти тебе
Ми, та й спарували
З Яриночкою до купи...
А тепер осталося
Ось-що робить: ти на літі,
І Ярина зріє; —
Треба буде людей шукать
Та що-небудь діять.
Як ти скажеш?“ — „Я не знаю,
Бо я думав... теє...“
— „Що Ярина сестра тобі?
А воно — не теє;
Воно просто: любітеся!
Та й з Богом до шлюбу!
А поки-що, треба буде
І на чужі люде
Подивитись, як там живуть:
Чи орють?
Чи не на ораному сіють?
А просто — жнуть
І немолоченеє віють?
Та як і мелють і їдять?
Все треба знать.
Так от-як, друже! — треба в люде
На рік, на два піти
У наймити;
Тоді й побачимо, що буде.
Бо хто не вміє заробить,
То той не вмітиме й пожить.
А ти як думаєш? небоже!...

Не думай! коли хочеш знать,
Де лучче лихом торгувать,
Іди ти в Січ! Як Бог поможе, —
Там наїсися веїх хлібів;
Я їх чи-мало попоїв:
І досі нудно, як згадаю!
Коли здобудеш — принесеш;
А коли згубиш — поживеш
Мов добро! то хоч звичаю
Козацького наберешся
Та побачиш сьвіта,
Не такого, як у бурсі,
А живі м исліте
С товариством прочитаєш,
Та по-молодечи
Будеш Богу молитися,
А не по-чернечи
Харамаркать! От-так, сину! —
Помолившись Богу,
Осідлаєм буланого,
Та й гайда в дорогу!
Ходім лишень полуднувать!
Чи ти вже, Ярино,
Змайструвала нам що-небудь?
От-таке-то, сину!...“
— „Уже, таточку!“ озвалаєь
Із хати Ярина.

Не їстця, не петця і серце не бѣтця,
І очі не бачять, не чуть голови!
Замість шматка хліба — за кухоль беретця.
Дивитця Ярина та нишком сьміетця.
— „Що се йому стало? Ні їсти, ні пить,
Нічого не хоче! Чи не занедужав?
Братіку Степане! що в тебе болить?“ —
Ярина питає. Старому байдуже,
Ніби-то й не чує. — „Чи жать, чи не жать,
А сіяти треба!“ — старий промовляє
Ніби-то до себе. — „А нумо вставать!
До вечерні може ще пошкандибаю.

А ти, Степане, ляжеш спать!
Бо завтра рано треба встать
Та коня сідлать.“

— „Степаночку, голубчику!
Чого се ти плачеш?
Усьміхнися, подивися!
Хиба ти не бачиш,
Що й я плачу? Розсердився
Бог знає на кого,
Та й зо мною не говорить.
Утечу, їй-Богу,
Та й сховаюсь у буряні...
Скажи бо, Степане!
Може й справді нездужаєш?
Я зільця достану,
Я побіжу за бабою...
Може це с пристріту?“
— „Ні, Ярино, мов серце,
Мій рожевий квіте!...
Я не брат тобі, Ярино!
Я завтра покину
Тебе й батька, — на чужині
Де-небудь загину;
А ти мене й не згадаєш, —
Забудеш, Ярино,
Свого брата!“... — „Схаменися!
Їй-Богу, с пристріту!
Я не сестра?!... хто-ж оце я?
О, Боже, мій сьвіте!
Що тут діять? Батька нема,
А він занедужав
Та ще й умре. О, Боже мій!
А йому й байдуже,
Мов сьмієтця. Степаночку!
Хиба ти не знаєш,
Що без тебе і таточка
І мене не стане?“ —
— „Ні, Ярино! я не кину,
А тільки поїду

Недалеко. А на той рік
Я до вас приїду
З старостами — за тобою
Та за рушниками...
Чи подавш? — „Та цур тобі
С тими старостами!
Ще й жартує!“ — „Не жартую,
Йй-Богу, Ярино,
Не жартую!“... — „Та це й справді
Ти завтра покинеш
Мене й батька? Не жартуєш?
Скажи бо, Степане!
Хиба й справді не сестра я?“ --
— „Ні, моє коханья,
Моє серце!“ — „Боже-ж ти мій!
Чому я не знала?
Була-б тебе не любила
І не цілувала...
Ой, ой, сором! Геть од мене!
Пусти мене! Бачиш,
Який добрий! Та пусти бо!
Йй-Богу, заплачу!“ —
І заплакала Ярина,
Як тая дитина,
І крізь сльози промовляла:
„Покине! покине!“
Як той явір над водою,
Степан похилився, —
Щирі сльози козацькі
В серці запеклися,
Мов у пеклі. А Ярина
То клене, то просить,
То замовкне, подивитця,
І знов заголосить.
Не чулися, як смерклося;
І сестру і брата,
Ніби скованих до-купи,
Застав батько в хаті.

І сьвіт настав, а Ярині
Не спитця, — ридає.
Уже Степан із криниці
Коня напуває.
Й вона з відрами побігла
Ніби за водою
До криниці. А тим часом
Запорозську зброю
Старий виніс із комори.
Дивитця, радіє,
Приміряє, ніби знову
Старий молодіє.
Та й заплакав. — „Збров моя,
Збров золотая!...
Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи, моя ти збров,
Молодій ще силі!
Послужи йому так щиро,
Як мені служила!“

Вернулися од криниці,
І Степан сідлає
Коня, свого товариша,
Й жупан надіває.
А Ярина дає зброю,
На порозі стоя;
Степан її надіває,
Та плачуть обоє.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
Й самопал семипяденний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого юнака.
Веде коня за поводи
Та плаче Ярина;

Старий батько іде рядом,
Научає сина:
Як у війську пробувати,
Старшин шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.
— „Нехай тебе Бог заступить!“
Як за селом стали,
Сказав батько, — та всі троє
Разом заридали.
Степан гукнув, і курява
Шляхом піднялася.
— „Не барися, мій синочку!
Швидче повертайся!“
Сказав старий. А Ярина,
Мов тая ялина
При долині, похилилась...
Мовчала Ярина,
Тільки сльози утирає,
На шлях поглядає;
Із куряви щось вигляне
І знов пропадає;
Ніби шапка через поле
Котитця, чорнів,
Пропадає, мошечкою
Тільки-тільки мріє;
Та й пропало. Довго-довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову машина
Із куряви. Не вирнула —
Пропала! І знову
Заплакала Яриночка
Та й пішла до-дому.

Минають дні; минає літо;
Настала осінь, шелестить
Пожовкле листя; мов убитий
Старий під хатою сидить:
Дочка нездужає Ярина!

Його єдина дитина
Покінуть хоче. С ким дожить,
Добити віку вікового?
Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа,
Згадав — та й заплакав
Багатий сивий сирота.

— „В Твоїх руках все на світі,
Твоя всюди воля!
Нехай буде так, як хочеш, —
Така моя доля!...“
Старий вимовив і нишком
Богу помолвився,
Та й пішов собі с-під хати
В садок походити.

І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї.
І сонечко серед неба
Опинилось — стало,
Мов жених той молодую,
Землю оглядало.
І Ярина вийшла с хати
На світ Божий глянуть,
Ледве вийшла; усьміхнеться,
То піде, то стане,
Розглядає, дивується,
Та любо, та тихо,
Ніби вчора народилась...
А лютеє лихо
В самім серці ворухнулось
І світ запалило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась, —
Як с квіточки роса в-ранці —
Сльози полилися...

Старий батько коло неї
Як дуб похилився.

Одужала Яриночка.

Ідуть люде в Київ
Та в Почаїв помолитись,
І вона йде з ними.
У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигорського Спаса
Тричі причащалась;
У Почаїві св'ятому
Ридала-молилась,
Щоб Степан той, доля тая,
Їй хоча приснилась.
Не приснилась!... Вернулаєя...
Знову забіліла
Зима біла. За зимою
Знов зазеленіла
Весна Божа. Вийшла с хати
На світ дивуватись
Яриночка, та не Бога
Св'ятого благати,
А нищечком у ворожки
Про його спитати...

І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан-долю та весілья
З воску виливала.
— „Он, бачиш: кінь осідланий
Тупає ногою
Під козаком; а он-де йде
Дідусь з бородою
Аж до колін. От-то гроші;
Як би догадався
Козак от-той злякать діда...
Злякав! — та й сховався
За могилу, лічить гроші...
А он знову шляхом

Козак іде, ніби старець ;
То, бач, ради страху,
Щоб Ляхи або Татари
Часом не спіткали.“ —
І радесенька Ярина
До-дому верталась.

Уже третій і четвертий
І п'ятий минає
Немалий рік, а Степана
Немає, немає!
І стежечка-доріжечка,
Яром та горою
Утоптана до ворожки,
Поросла травою, —
Нема його!... У черниці
Косу розплітає
Безталанна; — коло неї
Падає-благає
Старий батько, — хоч літечко,
Хоч Петра діждати,
Хоч Зеленої Неділі...

Діждались, і хату
Уквітчали гарнесенько,
І в сорочках білих
Невеселі, мов сироти,
Під хатою сіли.
Сидять собі та сумують.
Слухають... щось грає
Мов на кобзі, на улиці,
І ніби сьпіває...

Д у м а.

„У неділю в-ранці рано
Синє море грало:
Товариство кошового
На раді прохало:

„Благослови, отамане!
Байдаки спускати,
Та за Гендер погуляти,
Турка пошукати.“

„Чайки и байдаки спускали,
Гарматами рештували,
З Дніпрового гирла широкого випливали,
Серед ночі темної,
На морі синьому,
За островом Гендером потопали, пропадали...
Один потопає,
Другий виринає,
Козацтву-товариству із синьої хвилі рукою махає
І зично гукає:
„Нехай вам, панове-товариство, Бог допомагає!“
І в синій хвилі потопає, пропадає...
Тільки три чайки, слава Богу,
Отамана курінного,
Сироти Степана молодого,
Синє море не втопило,
А в турецьку землю агаряньську
Без кормил прибило.
Тоді сироту Степана,
Козака лейстрового,
Отамана молодого,
Турки-яничари ловили,
З гармати гримали,
В кайдани кували,
В тяжкую неволю завдавали...
Ой Спасе наш Межигорський,
Чудотворний Спасе!
І лютому ворогові
Не допусти внасти
В турецьку землю, в тяжкую неволю!
Там кайдани по три пуди,
Отаманам — по чотири...
І сьвіта Божого не бачять, не знають,
Під землею камінь ламають,

Без сповіді сьвятої умирають,
Як собаки здиhaють.

„І згадав сирота Степан в неволі
Свою далеку Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного,
І нерідну сестру Ярину...
Плаче, ридає,
До Бога руки здіймає,
Кайдани ламає,
Утікає на вольную волю...
Уже на третьому полі
Турки-яничари догнали,
До стовпа вязали,
Очі виймали,
Гарячим залізом вишікали,
В кайдани кували,
В тюрму посадили
Та й замурували...“

От-так на улиці, під тинном,
Ще молодий кобзарь стояв
І про невольника сьпівав.
За тинном слухала Ярина,
І не дослухала — упала.

— „Степаночку! Степаночку!“
Кричала, ридала.
„Степаночку, серце моє!
Де-ж це ти барився?
Тату! тату! ідїть сюди,
Ідїть, подивітєсь!“ —
Прийшов старий, розглядає,
І свого Степана
Не пізнає. Таке з його
Зробили кайдани!
— „Сину ти мій безталанний!
Моя ти дитино!“

Де ти в світі погібаш?
Сину мій єдиний!“

Плаче старий та ридав,
И Степан сльіший плаче:
Невидющими очима
Мов сонце побачив.
І беруть його під руки
І ведуть у хату;
І витає Яриночка
Мов рідного брата;
І голову йому змила
І ноги умила,
І в сорочці тонкій, білій
За стіл посадила;
Годувала, напувала,
Положила спати
У кімнаті, — і тихенько
Вийшла з батьком с хати.
Через тиждень без старостів
За Степана свата
Старий свою Яриночку, —
І Ярина в хаті...
„Ні, не треба, мій таточку!
Не треба, Ярино!“ —
Степан каже. „Я загинув,
На віки загинув!
За-що-ж свої молодії
Ти літа погубиш
За калікою? Ярино!...
Насьміютця люде,
І Бог євятий покарає,
І прожене долю
З ції хати веселої
На чужее поле...
Ні, Ярино! Бог не кине
І знайде дружину;
А я піду в Запорожжя:
Там я не загину, —
Нагодують.“

— „Ні, Степане,
Моя ти дитино!
І Господь тебе покине,
Як ти нас покинеш.
Оставайся, Степаночку!
Коли не хоч братись,
То так будем: я — сестрою,
А ти будеш братом,
І дітьми йому обов,
Батькові старому.
Не йди од нас, Степаночку!
Не кидай нас знову!...
Не покинеш?...“ — „Ні, Ярино!“ —
І Степан остався.
Зрадів старий мов маленький,
Аж за кобзу взявся;
Хотів вшкварить метелицю
З усієї сили,
Та не вшкварив...

Під хатою

Усі трое сіли.
„Розкажи-ж ти нам, Степане!
Про свою недолю;
Бо й я таки гуляв колись
В турецькій неволі.“
— „От-то-ж мене, вже сльіного
На сьвіт випускали
С товариством. Товариство
На Січ прямувало
І мене взяло з собою, —
І через Балкани
Простали ми в Україну
Вольними ногами;
А на тихому Дунаю
Нас перебігають
Січовики-Запорозці
І в Січ завертають...
І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,

Як Москалі срібло-злото
І свічі забрали
У Покрові; як козаки
В-ночі утікали,
І на тихому Дунаю
Новим Кошем стали;
Як цариця по Київу
З Нечосом ходила,

.

І як стени запорозькі
Тоді поділили
І панам на Україні
Люд закріпостили...

.

От-так, тату! Я щасливий,
Що очей не маю,
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю...

.

„От-таке-то! Тяжко, тату,
Із своєї хати
До Турчина поганого
В сусіди прохатись!
Тепер, кажуть, в Слободзеї
Останки збірає
Головатий, та на Кубань
Хлопців підмовляє...
Нехай йому Бог поможе!
А що с того буде —
Святий знає! — почувємо,
Що розкажуть люде.“

От-так вони, що-день Божий,
У двох розмовляли
До півночі, а Ярина
Господарювала
Та святих от-тих благала...
Таки-ж ублагала:

На всеїдній у неділю
Вона спарувалась
З сьліним своїм...

Такев-то

Скоїлось на сьвіті,
Мої любі дівчаточка,
Рожеві квіти!
Такев-то! Одружились
Мої молодії.
Може воно й не до-ладу?
Та щó маю діять,
Коли таке сподіялось!

Рік уже минає,
Уже й другий. З дружиною
Ярина гуляє
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука пузанчика
Чолом оддавати...

Епїлог.

Оце і вся моя дума...
Не здивуйте, люде!
Те, щó було, минулося
І знову не буде.
Минулися мої сльози,
Не рветця, не плаче
Поточене старе серце,
І очі не бачять
Ні тихої хатиночки
В забутому краю,
Ні тихої долиночки,
Ні темного гаю;
Ні дівчини молодої
Й малої дитини
Я не бачу щасливої...

Все плаче, все гине!
І рад би я сховатися,
Але де? — не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають!...
Серце вяне, засихає,
Замерзають сльози...
І втомивсь я, самотній,
На самій дорозі...
От-таке-то... не здивуйте!
Що вороном кричу:
Хмара сонце заступила —
Я світ не бачу!...
Ледві-ледві о-півночі
Серцем прозираю
І немоцну мою душу
За світ посилаю,
Сцілющої й живущої
Води пошукати:
Як інколи, то й принесе
І покропить в хаті, —
І засвітить огонь чистий,
І сумно і тихо
Розказує про весілля,
Звертає на лихо...

Тепер мені про сьліпого
Сироту кінчає,
Але як довести краю —
І сама не знає:
Бо не було того дива
Може с-покон-віку,
Щоб щаслива була жінка
З сьліпим чоловіком.

От-же сталось таке диво!
Год, другий минає,
Як побрались; а дивишся —
В купочці гуляють

По садочку... Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука маленького
Чолом оддавати.

С. Марїнське, 16. Октября 1845.

10.

НАЙМИЧКА.

Пролог.

В неділю в-ранці рано
Поле крилося туманом;
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая, —
Щось до лоня пригортає
Та с туманом розмовляє:

„Ой, тумане, тумане —
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
От-тут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі!
Щоб ніхто не знав, не бачив
Мові недолі!...
Я не одна, — єсть у мене
І батько, і мати...
Єсть у мене... туманочку,
Туманочку, брате!...
Дитя моє, мій синочку,
Нехрищений сину!
Не я тебе христитиму
На лиху годину, —
Чужі люде христитимуть,
Я не буду знати,

*J. Schewtschanka
Ein u. Brauer
Dicht. Leben von
H. J. Jentzen
Wien 1916
S. 150 ff.*

Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене! молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе!"

Пішла полем ридаючи, —
В тумані ховалась,
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову сьпівала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала:

„Ой у полі могила, —
Там удова ходила,
Там ходила-гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаєчку повила
І на Дунай однесла:
„Тихий, тихий Дунай!
„Моїх діток забавляй!
„Ти, жовтенький пісок!
„Нагодуй моїх діток!
„Іскупай, ісповий,
„І собою укрий!"

I.

Був собі дід та баба.
З давнього давна, у гаї над ставом,
У-двох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє, —
Усюди обоє.
Ще з-малечку у-двох ягнята пасли,
А потім побралися,
Худоби діждалися, —
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чи-малу, —
Всього надбали.
Та діточок у їх Біг-ма,
А смерть с косою за плечима.

Хто-ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спомяне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину,
І згадає дякуючи,
Як своя дитина? ...
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білих палатах, —
Старітися, умірати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сьміх, на розтрату!

II.

У дід, і баба у неділю
На приспі в-двох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сняло сонце в небесах, —
Ані хмариночки, та тихо,
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звірь у темнім гаї.

В таким раї чого-б, бачця,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задавлене
Знов заворушилось?
Чи ще тільки заклюнулось —
І рай запалило?

Не знаю, щó і пісьля чого
Старі сумують. Може вже
Отсе збіраютьця до Бога?
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?
„А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?“

— „Сама не знаю!
Я все отсе міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра сього?!...“

— „Стривай лишень!
Чи чуєш? щось плаче
За ворітьми... мов дитина!
Побіжім лиш!... Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!“

І разом схопились,
Та до воріт... Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом —
Дитина сповита,
Та й не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останньою свитиною!...
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Вишручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінські... і замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.

„А щó? Насте!
Я й казав! От, бачиш?
От і талан! от і доля!
І не одинокі!
Бери-ж лишень та сповивай!...
Ач яке, нівроку!
Неси-ж в хату! — а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище.“

Чудно якось
Дітця між нами!
Один сина проклинає,
С хати виганяє, —
Другий сьвічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та ридуючи становить
Перед образами:
Нема дітей!... Чудно якось
Дітця між нами!

III.

Аж три пари на radoщах
Кумів назбірало,
Та в-вечері й охристили
І Марком назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти?
Де посадить? де положить
І щó з ним робити?
Минає рік. Росте Марко —
І дійна корова
У роскоші купається.
Аж ось чорнобрива
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситьця.

— „А що-ж?“ каже: „восьмім, Насте!“
— „Восьмімо, Трохеме!
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло,
Та все-ж таки треба
Коло його піклуватись.“
— „Та воно-то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу, —
Підтоптався. Так що-ж, тепер,
Щó візьмеш? небого!
За рік, чи як?“

— „А щó дасте.“
— „Е, ні! треба знати, —
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату;
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так от-так хіба, небого:

Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо, —
От-тоді й за плату.
Чи так? дочко!

— „Добре, дядьку!“
— „Просимо-ж у хату!“

Повднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби с паном повінчалась,
Закупила села.
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини,
У-вечері і в-досвіта;
А коло дитини
Так і пада, ніби мати:
В будень і в неділю
Головоньку йому змиє,
Й сорочечку білу
Що-день Божий надіває.
Граєтця, співає,
Робить возики, а в сьвято,
То й з рук не спускає.
Дивуютця старі мої
Та молятця Богу.
А наймичка невєнпуца
Що-вечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко-важко плаче, —
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває;
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує, —

Сама не з'їсть і не допє,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колісці
Часом серед ночі
Прокинетця, ворухнетця, —
То вона вже скочить,
І укріє й перехрестить,
Тихо заколише:
Вона чує с тиї хати,
Як дитина дише.
В-ранці Марко до наймички
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає...
Не зна Марко, росте собі,
Росте-виростає.

IV.

и-мало літ перевернулось,
Води чи-мало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сьліз чи-мало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве-ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо, та й заснуло.
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І в-осені не ноче
Ні під хатою, ні в хаті...
Кого-небудь треба сватать.
„Кого-ж би тут?“ старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни-б рада

Слать старости: „Треба Марка
Самого спитати.“

— „Добре, дочко! питаємо,
Та й будемо сватати.“
Розпитали, порадились,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернувся
Люде з рушниками,
З сьвятим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. От-таке-то
Диво запопали!

„Спасибі вам!“ старий каже.
„Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілья! Та ще ось-що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!...“
Та й заливсь сльозами, —
А наймичка, у порогу,
Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
„Мати... мати... мати!“

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює
Та двір вимітає;

Та прохожих, проїжджачих
У двір закликає,
Та вареною частує,
На весільля просить.
Знай бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармідер та реготня
В хаті і на дворі.
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь поранья : печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Де-ж наймичка?...
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благов старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
„Ні, Марку! ніяко
Мені матірю сидіти:
То багаті люде,
А я наймичка... ще й с тебе
Сьміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Пійду помолюся
Усім сьвятим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь...“
Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка... заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весільля.
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.

Прийшла в Київ, — не спочила:
У міщанки стала,
Нанялася носити воду,
Бо грошей не стало
На акафист у Варвари.
Носила-носила,
Кіп із вісім заробила, —
Й Маркові купила
Сьвяту шапочку в печерах
У Йвана сьвятого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого;
І перстеник у Варвари
Невістці достала,
І, всім сьвятим поклонившись,
До-дому верталась.

Вернула ся Катерина
І Марко зостріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.

„За-що вони мене люблять?
За-що поважають?
О, Боже мій милосердний!
Може вони знають?...
Може вони догадались?...
Ні, не догадались!
Вони добрі...“
І наймичка
Тяжко заридала.

VI.

Тричи крига замерзала,
Тричи розтавала, —
Тричи наймичку у Київ
Катря провозжала,
Так як матір; і в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Пісьля Пречистої в, неділю,
Та пісьля Першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на приспі. Перед ним
З собакою унучок грався,
А внучка в юшку одяглась
У Катрину, і ніби йшла
До діда в гості. Засьміявсь
Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю.
„А де-ж ти діла паляницю?
Чи може в лісі хто одняв?
Чи по-просту — забула взяти?...
Чи може ще й не напекла?
Е, сором, сором! — леньська мати!“
Аж зирк! — і наймичка ввійшла
На двір. Побіг старий стрічати
З онуками своєю Ганну.
„А Марко в дорозі?“
Ганна діда питалася.
— „В дорозі ще й досі.“
— „А я ледве додибала
До вашої хати.
Не хотілось на чужині
Одній умірати!“

Коли-б Марка діждатися...
Так щось тяжко стало!
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала:
І хрестики, й дукачики,
Й намиста разочок
Ориночці, і червоний
З фольги образочок;
А Карпові соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Сьвятої Варвари
Катерині; а дідові
Із воску сьвятого
Три сьвічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей не стало,
А заробить нездужала.
„А ось ще осталося
Пів-бубличка!“
Й по шматочку
Дітям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина
Йї ноги умила
Йї полуднувать посадила.
Не пила її не їла
Стара Ганна.
„Катерино!
Коли в нас неділя?“
— „Пісьля-завтра.“
— „Треба буде
Акафист наняти
Миколаєві сьвятому
Йї на часточку дати;

Бо щось Марко забарився...
Може де в дорозі
Занедужав, сохрانی Боже!⁴
Й покапали сльози
З старих очей замучених.
Ледве-ледве встала
Із-за стола.

„Катерино!

Не та вже я стала:
Зледащіла, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умірати
В чужій, теплій хаті!“

Занедужала небога.

Уже й причащали,
Й маслосвятіє служили, —
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвірю,
Мов убитий ходить.
Катерина з болящї
І очей не зводить;
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі в-ночі
Не добре віщують
На коморі. Болящая
Що-день, що-година,
Ледве чути, питаєтця:
„Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, як-би я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще-б підождала!“

VIII.

Іде Марко с чумаками,
Ідучи сьпіває,
Не поспіша до господи, —
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймиці на очіпок
Парчі золоті
І червону добру хустку
З білою габою,
А діточкам черевички,
Фиг та винограду,
А всім вкупі червоного
Вина с Царіграду
Відер с трое у барилі,
І кавяру з Дону, —
Всього везе, та не знає,
Що дітця дома!

Іде Марко, не журитця.
Прийшов, — слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молитця Богу.
„Чи чуєш ти? Катерино!
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! біжи швидче!
Швидче веди в хату!
Слава Тобі, Христе-Боже!
На-силу діждала!“
І „Отче наш“ тихо-тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
„А де-ж Ганна? Катерино!

Я пак і байдуже!
Чи не вмерла? "

— „Ні, не вмерла,

А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько: вона тебе,
Марку, дожидає.“

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякався. Ганна шепче:
„Слава... слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся!...
Вийди, Катре, с хати!
Я щось маю розпитати,
Де-що розказати.“

Вийшла с хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
„Марку! подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...“

Та й зацімила.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі відкрила,
Пильно-пильно подивилась, —
Сльози покотились.
„Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати!“
Та й заговкла...

Зомлів Марко,
Й земля задріжала.
Прокинувся... до матері, —
А мати вже спала!

ДО МЕРТВИХ І ЖИВИХ, І НЕНАРОЖДЕНИХ
ЗЕМЛЯКІВ МОЇХ,

в Україні і не в Україні суших, моє дружнє посланіє.

Ще хто речетъ, яко люблю
Бога, а брата свого ненавидитъ,
лежъ встъ.

(Соборн. посланіє перв. Св.
Апостола Іоанна, гл. IV., ст. 20.)

І сьвітає, і смеркає,
День Божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває...
Тільки я, мов окаянный,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
А ніхто не бачить;
І не бачить, і не знає...
Оглухли, не чують...
Кайданами міняютьця,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма, орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!...

Схаменітьця, недолюдки!
Діти юродиві!
Подивітьця на рай тихий, —
На свою Вкраїну;

Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питаєте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті — своя й правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра!
А ви претесея на чужину
Шукати доброго добра,
Добра сьвятого, волі, волі,
Братерства братнього... Найшли,
Несли, несли с чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонялись...
А хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів незрячих гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії,
Претесея знову. Як-би взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді-б зостався сиротою
З сьвятими горами Дніпро!

Ох, як-би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали-б діти, мати-б не ридала;
Не чули-б у Бога вашої хули;
І сонце не гріло-б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;

І люде-б не знали, щó ви за орли,
І не покивали-б на вас головою...

Схаменітьця! будьте люде,
Бо лихо вам буде:
Розкуютьця незабаром
Заковані люде;
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори,
І потече сто ріками
Кров у синє море
Дітей ваших; і не буде
Кому помагати, —
Одцураєтьця брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на-віки проклинетесь
Своїми синами.

Умійтеся! образ Божий.
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на сьвітї
На те тільки, щóб панувать;
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко-глибоко...
Дознаютьця небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, і премудрих
Немудрі одурять!

Як-би ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя;
А то залізете на небо:
„І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, все те знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я,

Та куций Німець узлуватий,
Та й більш нікого...“

Що-ж ти таке? — „Добре, брате!

„Нехай Німець
Скаже; ми не знаєм!“

От-так то ви навчатесь
У чужому краю!
Німець скаже: „Ви Моголи!“
— Моголи, Моголи,
Золотого Тамерлана
Онучата голі! —
Німець скаже: „Ви Славяне!“
— Славяне, Славяне,
Славних прадідів великих
Правнуки погані! —
І Колляра читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганку,
І в славянофіли
Так і претесь, і всі мови
Славянського люду,
Всі знаєте, а свої
Дасть-Біг!... Колись будем
І по своєму глаголать,
Як Німець покаже,
А до того й історію
Нам нашу розкаже.
От-тоді ми заходимось!

Добре заходились
По німецькому показу,
Та й заговорили
Так, що й Німець не второпа,
Учитель великий,
А не то, щоб прості люде!
А ївалту! а крику!

„І гармонія, і сила,
Музика, та й годі!
А історія? — Поема
Вольного народу!
Що ті Римляне убогі!
Чорт-зна що за Брути!...
У нас Брути і Коклеси,
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори клала,
Степом укривалась!^а...
Кровю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Обкрадених трупах!...

Подивітьця лишень добре!
Прочитайте знову
Тую главу, та читайте
Од слова до слова;
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми;
Все розберіть, та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чії сини? яких батьків?
Ким, за-що закуті?
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!
Чого-ж ви чванитесь, ви,
Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, ніж батьки ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили! —
Може чванитесь, що братство
Віру заступило.

Що Синопом, Трапезунтом
Галушки варило?
Правда ваша: наїдались,
А вам тепер вадить,
А на Січи мудрий Німець
Картопельку садить;
А ви її купуєте,
Й їсте на здоровя,
Та й славите Запорожжя...
А чією кровю
От-та земля напоєна,
Що картоплю родить?
Вам байдуже, аби добра
Була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!...
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила.
Так ось-як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву
І нам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше Ляха свої діти
Її розпинають;
Так як пиво, праведную
Кров із ребер точуть!
Просьвітити, бачиш, хочуть
Материні очі
Современними огнями, —
Повести за віком,
За Німцями недоріку,
Сьліпую каліку.
Добре! ведіть, показуйте!
За науку буде
Материна добра плата...
Рознадетця луда

На очах ваших неситих ;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих!...

Учіться, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь:
Бо хто матірь забуває,
Того Бог карає!
Чужі люде цураютьця,
В хату не пускають,
Свої діти — мов чужії,
І немає злomu
На всій землі безконешній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла незабутні
Дідів наших: тяжкі діла!
Як-би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину!

От-така-то наша слава,
Слава України!...
От-так і ви прочитайте,
Щоб несонним снілись
Всі неправди, — щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли
Й за-що розпинали?...
.....

Обніміте-ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усьміхнетця,
Заплакана мати!

Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І сьвіт ясний, невечерній,
Тихенько засяє...
Обнімітьця-ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

Вюкище, Полт. губ., 14. Студня 1845.

Деякі примітки до першої частини „Кобзаря“.

Сторона 3. Стихотвір „Думи мої, думи мої“ визначено в Пражському виданю роком 1859., однак його надруковано вже в першому виданю „Кобзаря“ р. 1840.

Стор. 8. Думку „Вітре буйний...“ надруковано в-перше в „Ластівці“ Гребінчиній р. 1841. (стор. 23—25).

Стор. 11. „Хустина“ знайшлася між паперами Олександра Корсуна, що в 1841. р. видав український новорочник „Сніп“. Сей-то письменець хотів її друкувати в другій книжці свого альманаху. Опісля ся думка дісталась від Харківського адвоката Шиманова д-рови Пулюєви, котрий читав її Кулішеви. Відтак більш, як через сорок років після того, як її написано, вона в-перше була надрукована р. 1881. в Київському збірнику „Луна“ (стор. 3—6). „Хустину“ можна-б уважати баллядою, коли-б не було в її за-багато елементу ліричного. Що сей прегарний стихотвір засновується на мотивах людової поезії української, показав Олександр Колесса в статті „Дві мало знані поезії Т. Шевченка“. („Зоря“. Львів, 1892; стор. 276; 295—296).

Стор. 14. „Тополя“. Про балляди Шевченкові, найпаче-ж про „Тополю“ і „Причинну“, пише Трохим Зьвіздочот ось-що: „Шевченкові — супроти балляд Міцкевича — відзначаються більшою широкістю засновку, більшою міццю кольориту. Замість хорого сентиментованья, що з-де-більш панує в баллядах романтичної школи, жінки у Шевченка зазначені півнею, силою і сьвіжестю почутья, котре с кожного віршу вибухає здоровим життєм селянського люду. Навіть в безталаннім коханьню пробивається сила, здорове і справжнє життє, а не мареньє“. („Правда“. Львів. 1890; стор. 177).

Критично-естетичний погляд на балляду „Тополя“

подав Омелян Огоновський у Львівській „Правді“, 1873 ; стор. 456—464.

Стор. 21. „Причинна“. Ся балляда є одним с перших творів Шевченка. Він написав її ще тоді, коли літніми ночами рисував із статуй в Літньому Саду в Петербурзі. Балляда „Причинна“ навязується до переказу про Русалки, котрі по народньому вірованю живуть у Дніпрі, та при сьвітлі місяця виходять з води, щоб погратись, погуляти та пісеньку засьпівати. В сім стихотворі добачаємо сентименталізм природний.

Стор. 28. „До Основяненка“. В виданю з р. 1840. і 1844. сей стихотвір має заголовок: „До українського писака“. — Критично-естетичний розбір сеї посьвяти подав Ом. Огоновський в „Правді“, 1872; стор. 431—441.

В Петербурському виданю „Кобзаря“ з р. 1844. замість слів: „Наша дума, наша пісьня не вмре, не загине“ читаємо: „Наш завзятий Головатий не вмре, не загине“. В починах своєї літературної діяльності Шевченко вважав Запорожця й кобзаря Антона Головатого одним із найславнійших людей на Україні. Про його спімнув він іще в „Гайдамаках“ (I, 111). Добру біографію Головатого написав М. Уманець. („Правда“. 1891; стор. 194—199; 258—268; 326—336).

Стор. 32. „На вічну память Котляревськму“. „Основну думку сього стихотвору висказав поет в от-сих словах: „Ти всю славу козацьку за словом єдиним, переніє в убогу хату сироти“ (стор. 34. вірш 25—27).

Стор. 36. Стихотвір „У Вильні, городі преславнім“ написав поет на засновку справдішньої події, що лучилась імовірно тоді, коли він жив у Вильні кріпаком. Сі вірші в рукопису Шевченка перехрещені олівцем, мабуть-то він не хотів їх друкувати. — Будинок, с котрого зробили лазарет (стор. 36., в. 5—6), се є будинок бувшого Виленського університету. — „Любськ“ (стор. 37., в. 17) — замок над рікою Вілією. — „Закрет“ (в. 21) — передмість города Вильни.

Стор. 39. „Перебендя“. Іван Франко пише, що „основна ідея сеї невеличкої поеми — се давня ідея: противставленє поета окружаючій його суспільности“.

(„Перебендя“ Т. Г. Шевченка. С переднім словом Ів. Франка, — в „Літературно-науковій Бібліотеці“. Книжка 1. Львів. 1889; стор. 11). Поет уважає себе божим сьпіваком, щó його сьпіву люде не розуміють.

Стор. 42. „Іван Підкова“. Гісторичний Підкова був молдавський авантюрист, ніби-то брат, чи син господаря Івоні. В 1576. р. він з'явився в Брацлавщині, наwerbував там ватагу козаків і с помічю козацького гетьмана Шага р. 1577. напав на Молдаву, розбив господаря Петра Хромого, і заволодів господарством. Але-ж після кількох місяців панованя мусів відступати назад до Поділя. Король Степан Баторий покликав його до Варшави, звелів арештувати, і 16. червця р. 1578. відрубати йому голову ві Львові в очах турецького „чауша“, щó був присланий с Царгороду з жалобою на Підкову. Пізнійші козацькі літописи залічили помилкою Підкову до ряду козацьких гетьманів. Він не ходив ніколи на Царгород. Шевченко-ж почав писати поему про похід Підкови на Царгород, але не довершив свого твору.

Про Шевченкові твори гісторичного змісту примічає професор В. Антонович, що трохи-не в кожному з них зустрічаємо дрібні помилки фактичні. „Знати“, каже він, „що в поета не багацько було матеріялу гісторичного: найбільш доводилось йому користуватися апокрифічною „Історією Русовъ“, написаною ніби-то Копиським, або писаннями Бантиш-Каменського, Маркевича та кількома фрагментами неповних літописей, як от Рубана . . . Тим і нема чого дивуватися помилкам, щó спостерегаємо в творах Шевченка. От, н. пр. Підкова і Гамалія, коли й були на сьвіті, так не ходили ні на Царгород, ні на Скутару . . . Але-ж художникови байдуже про фактичну вірність подробиць: аби тільки вони на фоні взятої епохи були можливими. Дивлячись таким поглядом на Шевченкові твори гісторичного змісту, треба виділити з них великі художественні малюнки виведених поетом епох, хара́ктер котрих він скрізь вірно вгадав . . . Шевченко, як не можна ліпше, зрозумів і намалював дух Запорожя. Вибраний отаман був сьвідомим, що він репрезентує громадську думку, і готов був підлягати контролі єї, — він обертався до громади, яко до друзяків,

яко до рівних з ним. Що Шевченко так виявляв собі устрій Запорожя, се знати с поеми „Підкова“. Там бачимо, що отамаан зупиняє фльотилію на Дніпровому устьї, розповідає товаришам мету походу і питається, чи плисти далі, хоча задалегідь добре видав, що товариство відповість: плисти“. („Правда“. 1889; стор. 338—339).

Стор. 45. „Тарасова ніч“. Сей епічний твір надруковано тут після Женевського видання з р. 1890. з оглядом на видане Пражське. Текст Женевського видання є тут більше просторий: ось бо читаємо розмову Тараса Трясила с козаками перед боротьбою з Ляхами. Сюди належить частина, що починається словами: „А поки що одлучиньмо!“ — аж до слів: „Дума думку, поглядає... | доля-ж бенкетує“. (Порівн. от-се Львівське видане з р. 1893., стор. 47., в. 35. — стор. 48., в. 32). Відтак в Женевському виданю є ще друга вставка, що починається словами: „Була колись козацькая і слава і воля“, — аж до слів: „тії-ж слави козацької | по-вік не забудем“ (стор. 49., в. 31. — стор. 50., в. 2.). Хоча-ж першою вставкою поет надав сьому епічному творови подекуди закраску драматичну, то все-ж, нігде правди діти, в Пражському виданю текст являється більш ядренистий, ніж у виданю Женевському.

„Тарасовою нічю“ зоветься битва Переяславська (1628), коли-то козацький гетьман Тарас Трясило поборов коронного гетьмана Конєцьпольского над річкою Альтою. Після веселощий у сьвято Божого Тіла Поляки спочивали в обозі своїм, аж ось з-нечевя напали на них козаки й розбили їх до-тла.

„Кравчина“ (стор. 46., в. 34) — звалась ватага Наливайка, котрий по переказу був сином кравця.

Стор. 51. „Гамалія“. Гамалія є особа поетична, а не гісторична. В гісторії України звісні три Гамалії: 1. Михайло Гамалія, Черкаський полковник (1662—1668). — 2. Григорій Гамалія, Лубенський полковник (1664—1669), а опісля полковник Паволоцький (1672—1673). Яко сторожник Дорошенка, взятий в полон і відвезений в Москву, жив там в арешті до р. 1715. — 3. Яків Гамалія, полковник Паволоцький (1674). Ні один з названих полковників не ходив в море проти

Турків. — На засновку народного переказу Шевченко написав чудовий стихотвір про отамана Гамалію, що з Запорожцями поплив морем у Скутару і, спаливши сей город, визволив козаків з неволі турецької. Як Запорожці вертались до-дому, то не гналась за ними Византия, бо боялася, щоб „Чернець“ (Конашевич-Сагайдачний) не за-світтив Галату знову, або щоб гетьман Іван Підкова не кликнув в море на ралець.

Стор. 57. „Катерина“. Про сей епічний стихотвір сказано дещо в переднім слові про літературну діяльність Тараса Шевченка (стор. ХСVII). Тут годиться спізнати про французький переклад „Катерини“, зроблений Е. Енсом (Hins), а надрукований р. 1887. в Бруксельському місячнику „La Société Nouvelle“. Перед перекладом „Катерини“ Енс поставив коротку характеристику української національності й характеристику Шевченка. („Листочки до вінка на могилу Шевченка . . .“ в „Літературно-науковій Бібліотеці“. Книжка 6. Львів. 1890; стор. 14—20).

Стор. 77. „Черниця Маряна“. Початок сеї поеми був р. 1841. в руках Олександра Кореуна, котрий видав у Харкові український новорочник „Сніп“. Відтак частину єї надруковано в „Основі“, р. 1861., сентябрь, (стор. 1—12), повної же поеми досіль не випечатано. Сей стихотвір визначається тонкою, психологічною аналізою почувань молоденької Маряни, що полюбила вбогого Петруся, дарма, що мати хотіла її віддати за пана старого. Шевченко натякнув в сьому творі на поему „Катерина“, згадуючи про безталанного сина Катрусі, що був повожатим сьліпого кобзаря.

Француз Еміль Дюран (Durand) переказав прозою поему „Черниця Маряна“ і подав оцінку єї вельми прихильну. (Revue des deux mondes. Tome XV. Paris; р. 943—944. — Порівн. статью професора К. Лучаковського п. з. „Еміль Дюран о Т. Шевченку“. „Зоря“. 1889; стор. 112—115).

Стор. 87. „Гайдамаки“. Коли зворушилась конфедерація Барська (р. 1768), то в наслідок довгого гнету суспільного на Україні появились гайдамаки. Душею їх

змагань були: Мельхизедек Яворський, ігумен мотрененського монастиря, і Запорожець, Максим Залізняк. Сей зібрав Запорозців в лісі мотрененським, і сполучився з Гонтаю, що був сотником двірських козаків Київського воєводи Потоцького в його добрах Уманських. Здобувши Умань 29. червця в 1768. р., Залізняк став гетьманом і князем Сьмільянським, а Гонта — полковником і князем Уманським. Про сю подію порівн. статью Мих. Драгоманова п. з. „Шевченко, українофіли й соціалізм“. („Громада“. № 4. Женева. 1879; стор. 216—217).

Про „Гайдамаків“ каже Антонович, що „поет вірно зрозумів і намалював усі істинно трагічні обставини України в другій половині XVIII. віку. Народом, що виробив собі відомі ідеали і погляди, орудувала невеличка група шляхти. Між народом а шляхтою посередникували жиди. Таким чином в краї були три групи, одна одній чужі... Поет намалював відносини селян до шляхти і до жидів, відносини шляхти до схизматиків і до жидів, та вивів тип жида у відносинах до козака і до шляхти... Найліпше змалював він тип селян, людей темних, що на їх боці була іноблена правда. Попліч є типами Залізняка і Гонти, що показав надзвичайну жертву, зарізавши власних дітей ради добра загального, зустрічаємо образи глибші, н. пр. образ благочинного, що правду народну освячує словом свідомим. Тип сього благочинного поет списав з Мельхизедека Яворського“. („Правда“. 1889; стор. 340).

Стор. 89, в. 22—24. „Матрьоша“, „Параша-радость наша“, „Султан, паркет, шпори“ — се заголовки з саддацьких пісень московських.

Стор. 93., в. 3. „Тма-мна“ (тму-мну, тля-мя) — се зразок складання в давних букварях на Україні.

В „інтродукції“ (стор. 94—95) бачимо деякі похибки в зображеню гісторичної правди. Так звісно, що побідник бісурманів, Ян Собеский, не з'являв достаточної енергії супроти шляхти, та що шляхта коверзувала також і сим королем. Відтак Понятовський не був так „жвавий“, яким уявив собі його Шевченко. Опроче деяку гіперболю бачимо в сих словах, що, мовляв, „на гвалт Пулавського і Папа встало разом сто конфедерацій“.

Тут годиться зазначити, що Казимир Пулавський був справді провідником Барської конфедерації, що одначе Паца не було між конфедератами.

В частині „Гайдамаків“, написаній п. з. „Титарь“ (стор. 103—106), зобразив поет по-містецьки стрічу Галайди з Оксаною. Аналогічний епізод ліричний бачимо в поемі Гоцинського „Zamek Kaniowski“. Порівн. студію Омеляна Огоновського про „Гайдамаків“ у „Правді“ з р. 1879; стор. 173—174.

Про розмову старшин козацьких в частині поеми „Свято в Чигирині“ (стор. 109—120) гляди тую-ж студію, стор. 221. — Стор. 110., в. 37. „Вози залізної тарані“ — се-б-то вози з ножами. Гайдамаки вірили в теє, що се був „гостинець щедрої пані“, — цариці Катерини II.

Благочинний каже, що за козаками і душі праведних, і сила архістратига Михаїла. І от, теє, що він козакам обіцював, уже й сповнилось, бо се „зробилось над козаками хусточки“ (стор. 120), — се станула кругом них сторожа с того світу, — неначе явився архістратиг Михаїл з білою хоругвою небесною.

До стор. 156. Де вмер Залізняк, до сього часу не відомо. 8. липця р. 1768. він був під арештом в Київській кріпості, а в кінці жовтня того-ж року його засудили в Сибір. 1. листопада на дорозі в Сибір він у слободі Котельві (тепер Харківської губернії) виломався з в'язниці разом с 52 товаришами. Вони відібрали зброю від конвою і втекли, але вже 19. грудня Залізняк і 36 його товаришів були знов сіймані.

Про „Гайдамаків“ годиться ще се спізнати, що події, які малював поет, тягнуться у його трохи-не рік цілий, між-тим коли вони справді тяглися не більш, як два місяці.

Двайцять і три примітки до „Гайдамаків“ написав сам Шевченко; — їх надруковано в „Кобзарі“ (I., стор. 159—161) п. з. „Приписи“. Дещо сказано про сю поему в передньому слові про літературну діяльність Т. Шевченка (стор. ХСVI—ХСVII).

Стор. 168. Думка: „Минають дні, минають ночі...“ Третя строфа сеї думки має в II. томі Праз-

ського видання деякі варіанти супроти тексту I. тому. Ось і слова тої строфи:

Не дай спати ходячому,
Серцем замірати,
І гнилою колодою
На сьвіті лежати;
А дай жити — серцем жити
І людей любити,
А коли ні, — то проклинать
І сьвіт запалити.

Сеї лекції придержується також Женевське виданє „Кобзаря“ (стор. 73—74).

Стор. 169. Думка „Ой чого ти почорніло, зеленеє поле?...“ по своєму змісту годиться більше до друку на сьому місці, як по-між пізнійшими стихотворами напряму суспільно-національного.

Стор. 170. В думці „За байраком байрак...“ відзивається поет уже з докором про козацького гетьмана, що запродав у ярмо християн.

Стор. 176. Думку „Три шляхи“ вважає др. Третяк баллядою, дарма, що в сім стихотворі з епічною закраскою не добачаємо елементу ліричного. Годі також погодитись з гадкою д-ра Третяка, мабуть-то ось-та балляда своїм початком нагадує стихотвір Міцкевича „Trzech Budrysów“. („Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка“. Краків, 1892; стор. 16).

Стор. 178. Також думки „Хустина“ не можна вважати баллядою, по-за-як вона проявляє прикмету оповідання. Сюжетом своїм ось-та „Хустина“ є подібна до тої „Хустини“, що її надруковано між думками першої доби творчости Шевченкової (стор. 11—13). Порівн. примітку, яку написав про сю думку Ол. Колесса в „Зорі“, р. 1892., стор. 296. — На стороні 179., в 1. згадуються в сій думці „компанійці“. Генеза компанійців ось-яка: Почавши від Дорошенка, козацькі гетьмани опріч козаків осілих, що творили територіяльні полки й сотні, держали ще регулярне військо по-найму. У гетьманів було по кілька таких нанятих козацьких полків: піші

називались сердюки або серденята, а кінні — охочекомонні або компанійці.

Стор. 182. Балляда „Калина“ не є ні переслі-вом піснї народної, ні стихотвором, зложеним під впливом чужої поезії. Се твір самого-ж поета, що з людової поезії прийняв тільки сей мотив, що калина вважається символом дівчини.

Стор. 185. В балляді „Утоплена“ намагав Шевченко погодити романтизм з напрямом реальним. Уже Німець Обріст запримітив, що слова „Хто се? хто се“ (в. 5—7.) уважаються ономампоеєю, по-за-як наслідують дуже складно тихесенький шопот вітру. („Taras Grigoriewicz Szewczenko . . .“ Czernowitz, 1870; S. XXIX).

Стор. 191. „До сестри“. В-перше надруковано сей стихотвір в журналі „Кіевская Старина“; т. XI. 1885; стор. 522. Відтак і в гісторії руської літератури Ом. Огоновського (II. 2., стор. 472.) сказано, що Шевченко Варварі княгині Рєпніній присвятив сей стихотвір. А вже-ж сама княжна в листі до редактора „Русскаго Архива“ написала, що стихотвір „До сестри“ не їй присвячено, і що не Шевченко написав його, але одна знайома княгиня до своєї молодшої сестри. („Русскій Архив“, 1887; ч. 6., стор. 258). Одначе мимо сього протесту княгини (що вмерла 28. падолиста, р. 1891), ми стоїмо таки при сій думці, що се є стихотвір Шевченка, написаний до Варвари княгини Рєпніної. Вже-ж старша сестра не могла писати до молодшої: „Нам є тобою, моя сестро, | не ходити в парі!“ . . . „Нехай доля, що з-малечку | мене не злюбила, | тебе щиро привітає, сестро моя мила!“ — Коротку розвідку про сей стихотвір написав Олександр Колесса в статті „Дві мало знані поезії Т. Шевченка“ („Зоря“. 1892; стор. 274—276).

Стор. 192. „В альбом“. Сей вірш написав поет мабуть в альбом тої красавиці, про котру розказав Олександр Чужбинський у своїх „Воспоминаніяхъ о Т. Шевченкѣ“ (стор. 32—35). Порівн. переднє слово в сьому виданю „Кобзаря“, стор. XXXV—XXXVI. — Про стихотвір „В альбом“ каже Ол. Кониський, що його надруковано в „Южнім рускім зборнику“ Аявросія Мєтлинського в Хар-

кові, 1848. („Залиски товариства імени Шевченка“. Частина I. У Львові, 1892; стор. 89). Тут очевидячки зайшла помилка, по-за-як стихотвору „В альбом“ нема в тім зборнику Метлиньського. Є там думка Михайла Петренка, що починається словами „Дивлюся на небо та й думку гадаю“ (стор. 32—36), котра по словам Кониського увійшла в II. том Пражського видання „Кобзаря“, між-тим коли сеї думки в ось-тім виданю немає.

Стор. 193. Посьвята „Н(иколаю) Маркевичу“ написана в честь звісного гісторика, щирого приятеля Тарасового. Поет, згадуючи у своїх стихотворах про славу козацьку, користувався чи-мало твором Маркевича: „Історія Малороссій“; том I—V. Москва, 1842—1843. Головна думка в сій посьвяті висказана в от-сих словах: „Було колись, минулося, — не вернетця знову“ (стор. 194).

Стор. 195. Провідна думка в „Чигирині“ ось-така: Минулася слава Чигирина, де сидів гетьман Богдан Хмельницький. Чигирин спить повитий жидовою, заснула й Україна. Не встануть недолюдки гетьмани, а встане колись правда на сьвіті.

Стор. 198. Про поему „Сон“ сказано дещо в статті про літературну діяльність Шевченка (стор. ХСІХ—С). На стор. 202., в. 9—10. читаємо про панича-недолюдка, що він з двадцятою (се-б-то с покриткою) душі пропиває. Одначе у Львівському виданю з р. 1867. замість: „з двадцятою“ читаємо „з двадцятого“, неначе-б го панич уже з двадцятого року, коли одержує маєткові права, пускає сільські дівчата покритками по сьвіту. — Поміж каторжними (стор. 204.) поет видить в кайдани убраного царя всесьвітнього, царя волі, царя штемпом увінчаного, в муці, в каторзі; — але-ж той царь волі не просить, не плаче, не стогне, — раз добром налите серце в-вік не прохолоне. — Сей-то царь волі є репрезентант борців, що не жахаються ніяких мук у своєму змаганю с тиранами. Таким царем волі являється також Прометей в поемі „Кавказ“.

Стор. 214. Загальний погляд на поему „Кавказ“ подано в статті про літературну діяльність Шевченка

(стор. ХСІХ). Основна думка сеї поеми висказана в от-
сих словах апострофи до лицарів великих, Богом незабутих:

Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає:
За вас сила, за вас воля
І правда сьвятая! (стор. 215).

На сторони 216. знаходяться два слова з загаль-
ного кавказького говору: сакля — хата, і чурек—хліб.

Поет здадує в сій поемі про свого друга єдиного,
Якова любого, що не за Україну, а за єї ката пролив
на Кавказі свою кров, — запив з московської чаші мо-
сковську отруту. Се був граф Яків Петрович де Бальман,
з'українщений емігрант французький.

Стор. 219. „Холодний Яр“. — Замість „з мо-
настира Митриного“ (в. 15) читаємо у Львівському ви-
даню з р. 1867: „з монастира Мотринова“ (I, 54). Мо-
тренів монастирь існує до сього часу; — лежить він
у лісах Чигиринського повіту, Київської губернії, неда-
леко від місточка Медведівки. В сіх лісах з'організував
Залізник повстанє гайдамаків в 1768. р.

Стор. 222. „Розрита Могила“. Видаючи текст
сього стихотвору і також поеми „Великий Лях“, Оме-
лян Огоновський користувався копією Шевченкового ру-
копису, що її прислав йому один Українець.

Стор. 224. „Великий Лях“. Три душі кара-
лись за зраду народних сьвятощій і не могли увійти
в рай. Першої душі не пускали в рай за-для того, що
вона, живши людиною в Субботові та набравши води,
перейшла в повні шлях тоді, коли гетьман Богдан Хмель-
ницький із старшиною їхав у Переяслав, Москві прися-
гати. Тою клятою водою отруїла вона батька, матірь,
себе, брата й собак. Другої душі не пускали в рай тому,
що вона московському цареві изпоїла коня в Батурині,
як він їхав у Москву с Полтави. Третя-ж душа зана-
пастила себе тим, що, будши дитиною ще сповитою, си-
діла з матірю на горі в Києві і поглянула на галеру
золоту, в котрій плила по Дніпру цариця Катерина до
Катеринослава. Як тільки глянула на ту галеру, то

вмерла з матір'ю. В рай пустять ті три душі аж тоді, як Москаль усе позабирає і розкопає великий льох.

„Чечель“ (стор. 226., в. 18) — полковник гетьманської гвардії. Він боронив Батурина проти московського війська.

„Чуга“ (стор. 228., в. 35) — ліс коло Старої Січі.

„Три ворони“ (стор. 229—235) — се персоніфікації злих духів України, Польщі й Москви. Перша ворона розказує про те, як Меншиков взяв і спалив дотла гетьманську резиденцію, Батурина, як у Ромнах (над Сулою) судив і карав смертю сторонників Мазепи, як опісся Петро I. вислав козаків конати канали біля Ладожського і Онежського озер на границі Фінляндії, — на так звану „каналську роботу“, де перемерло від нужди й поганого клімату кількадесять тисяч козаків. — Друга ворона натякає на польську еміграцію, що жила в Парижі, між-тим коли третя ворона чваниться тим, що вона Русь (Москву) Німцям продала.

„Крамом“ (стор. 229., в. 6) названо волю народу українського, що Хмельницький занастив, торгуючись про одно козацтво з московськими боярами. (Примітка видання Львівського з р. 1867; т. II., стор. 323).

„Декабристами“ (стор. 230., в. 4) звались проводирі того руху революційного, який 14. (26.) декабря р. 1825. зворушився проти Миколая I., що вступив на трон по смерті Олександра I.

Третя ворона каже, що вона „три укази накаркала на одну дорогу“ (стор. 230., в. 11). Тоді-то міністер Кляйнміхель обкрадував московський скарб, строючи залізну дорогу між двома столицями. Укази царя Миколая, що потурав його крадіжжю, були великим лихом усьому народови. (Львів. вид. з р. 1867; т. II., стор. 324).

Барон фон Корф (стор. 230., в. 18.) — генерал „третього відділення“, яко царський докладчик тяг ув один гуж із Кляйнміхелем. (Льв. вид. з р. 1867; т. II., стор. 324).

„Карамзин“ (стор. 231., в. 6). Сей гісторик подав цареві Олександрови I. свій пристрастний меморіал про нову і стару Росію. В тім письмі встоює він за самодержавіє, старі закони і за кріпацтво.

„Шведська прибулда“ (стор. 231., в. 30) — король Карло XII.

„Мучитель“ (стор. 232., в. 21) — царь Іван IV. Всі сучасні чужоземці прозвали його мучителем, а Москалі тільки Грозним, що ніби він тільки страхав, кого треба, лютуючи гірш усякої інквізиції. (Льв. вид. з р. 1867; т. II., стор. 326).

„Петруха“ (стор. 232., в. 22) — царь Петро I.

„Пчела“ (стор. 233., в. 25), — офіціальний орган, що його видавав Болгарин.

Перша ворона каже сестрицям (стор. 233—234), що сю ніч будуть на Україні родитися близьнята, — що один Іван буде колісь, як той Гонга, катів катувати, а другий буде катом помагати. Та от, ті три злі духи намагають занастити того Івана, доки не виросте.

Друга ворона каже, що з нею „побіжить Ярчук в ірій їсти гадюк“ (стор. 235., в. 17—19). Ярчуками називають собак, що родять ся в початку місяця мая. Народ думає, що сі собаки мають якусь нечисту силу; вони родяться зрячі, не сьліпі, чують заздальгідь злодія, — їх кормить не мати, а муєить годувати молоком хазаїн . . .

„Форменні“ кайдани (стор. 239., в. 13). Казна має свою модель кайданів по всій імперії однакову, тому-то зовуться вони форменними.

Про „Яременка“ (стор. 239., в. 28) знаходиться на власному рукопису Шевченка от-ся приписка: „Козака Яременка клуня стоїть на тім місті, де були палати Богдана“. (Праж. вид. I., стор. 52).

В кінці сеї містерії читаємо, що малий льох в Субботові Москва розкопала, що великого-ж того льоху ще й не дошукалась. До сих слів відноситься от-ся примітка Львівського видання з р. 1867.: „Є така повірка в народі, що, як-би докопались Москалі до великого льоху Богданового, де його скарби заховані, то до останку вже знівечили-б Україну“ (II, стор. 333).

Стор. 241. „Іван Гус“. В посв'яті поеми П. І. Шафарикова висказує поет коротко програму славянофільства, се-б-то братерство, рівність і взаїмну любов усіх славянських племен.

Уривок с поеми „Іван Гус“ надруковано перший раз у Львівській „Правді“, р. 1873. стор. 509—511; 542—544, — відтак у статї редактора „Домашней Бесѣды“: „И мои воспоминанія о Тарасѣ Г. Шевченкѣ“ (1861. р., вип. 33). Из сеї статї видно, що от-ся поема була Шевченком зовсім вироблена і читана авторови статї ще 26. мая р. 1846. Опроче Д. Г. Лебединцев повідав видавцеви „Кобзаря“ (Київ, р. 1889.), що Шевченко, вернувшись у Петербург із заслання, запевняв його, що сю поему зовсім викінчив. Також заявив Лебединцев, що Шевченко zostавив р. 1847. комусь у Кіїві цілу поему. Відтак поет просив Лебединцева, розпитатись про неї в Кіїві. І дізнався Лебединцев, що Шевченко дав сю поему з иншими своїми творами для перепису чиновникови Кіївської консисторії, П—чу. Сей же пісьля того, як Тараса арештовано, с переляку спалив всі його рукописи, які було дано йому для перепису. Всю ту гісторію з рукописами Лебединцев переказав Шевченкови, котрий з-разу-ж згадав, кому й для чого він дав свої рукописи, між котрими була й викінчена поема „Іван Гус“. Думка, що поема була тільки проєктowana, одкидається ще й тим, що між паперами, котрі лишились пісьля покійного П. І. Шафарика у його сина, знайшовся уривок із сеї-ж поеми, названий „Папська Булла“, але цілої поеми між рукописами Шафарика так-таки й не розшукано. („Кобзарь“. — Кієвъ, 1889; стор. 204).

Погляд на поему „Іван Гус“ висказано в передній статї про літературну діяльність Т. Шевченка, стор. С—СІ.

Стор. 248. „Полуботко“. Олександр Кониський заявив Ом. Огоновському, що по думці його сей твір не є автентичним. І справді, віршоване являється тут доволі прозаїчним. Але-ж і деякі инші стихотвори Шевченкові (н. пр. „У Вильні, городі преславнім...“ стор. 36—38) уважаються рифмічною прозою. Автор спімнув тут про договори Богдана з Москалями, відтак сказав, що „не заснула-б ніколи козацькая слава, як-би з шаблями при Івані (Мазепі) вся Україна встала“. — Пишучи сей стихотвір Шевченко користувався „Історією Русовъ“ псевдо-Кониського в рукописи, се бо спімнув він про договори Богдана Хмельницького с царем, і про те, що

козаки в болоті хороми строїли. Про се-ж дізнався поет із промови Полуботка до царя Петра I. („Історія Русовъ или Малой Россіи“. Сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа Бѣлорускаго. Москва, 1846; стор. 229).

Стор. 250. „Невольник“. Поет розказав в сій поемі про долю Запорожця Степана, коли-то ще на Україні веселі і вольні пішались села. В сім стихотворі добачаємо подекуди той-самий поетичний склад, що й в „Наймичці“. І тут, найпаче в розмові старого козака з Яриною і Степаном, а відтак в діяльогу між Степаном і Яриною проявляються чудові іділлічні образи. Тільки-ж поет закрасив свій поетичний твір думою про неволю Степана і відтак закінчив поему ладом сентиментальним. — „Нечос“ (стор. 267., в. 8) — се є князь Потемкин. Шукаючи популярности, він записався у реєстри запорозького війська. Запорожці-ж по своєму звичаю давати прозвища, назвали його „Нечосом“, думаючи, що перука, в якій ходив Потемкин, — се його нечесане волосє. — „Слободзея“ (стор. 267., в. 21) — се козацьке село, тепер в Тираспольському повіті, Херсонської губернії. Тут під-час війни Росії с Турцією (1787—1791) бувший військовий судья, Антін Головатий, із бувших Запорожців організував козацькі охотницькі полки для російської армії. — Шевченко помянув Головатого вже в перших виданнях „Кобзаря“ в посьвяті „До Основяненка“ і в „Гайдамаках“ (I, 111). Порівн. примітку до стихотвору „До Основяненка“ в першій частині „Кобзаря“, стор. 296.

Стор. 271. „Наймичка“. Дещо сказано про сю поему в статті про літературну діяльність Т. Шевченка (стор. ХCVIII.). — Німець Обріст добачає в Наймичці апотеозу материнської любови. (Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter. Dessen Lebensskizze sammt Anhang... von J. Georg Obrist. Czernowitz 1870; S. XXVII.). А Француз Дюран ось-як оцінює сей епічний стихотвір: „Ось поема, що не переступає тону повістярської поезії. Дарма тут шукати величних вибухів лірики, мельодраматична деклямація з-відсі виключена, а про-те ся поема — се вражаюча драма, котра, в первотворі принаймні читаючи, лишає в душі глибоке

і тяжке почуванє. А се через те, що виконанє у-повні згідне з основною думкою в творі, — і що ся думка сама — геніяльне надбанє“. („Revue des deux mondes“. Tome XV. Paris, 1876; p. 939).

У-перше видав „Наймичку“ П. Куліш в „Запискахъ о южной Руси“, том II. Петербургі, 1857; стор. 149—168. Хоча-ж Куліш знав добре, хто написав сю поему, то за-для того, що Шевченко сидів невольником в Новопетровськїм укрїшеню, видумав він ось-яку казочку: Коли він (се-б-то Куліш) збирав матеріали до „Записокъ о южной Руси“, то від одного приятеля дістав з'шиток ріжних пісень і поезій, писаний жіночою рукою, і от, між сими творами знайшов він поему, про котру до того часу не чув ні від кого. І здивувався Куліш великим дивом за-для високої літературної стійности сеї поеми, котра скривалась мабуть в єдиному рукопису якоїсь хуторянки. Відтак мов-то задумався видавець „Записокъ“, висказуючи свій жаль, що самого автора може й нема вже на сьвітї, — що ми може й не почуємо вже других його пісень. („Записки...“, стор. 145—148).

Стор. 287. „Дружнє Посланіє...“ Провідну думку сього стихотвору висказано в статї про літературиу діяльність Т. Шевченка (стор. СІ). Порівн. критично-естетичний погляд Ом. Огоновського на сей стихотвір („Правда“. 1873; стор. 24—38), і естетично-критичну студію І. Кокорудза („Зоря“. 1885; число 15—19). — Шевченко, ставши речником ідей Кирило-Методїївського товариства, розвинув у своїм Посланію от-сі пять точок програми сього товариства: 1. *Принимаемъ, что духовное и политическое соединеніе Славянъ есть истинное ихъ назначеніе, къ которому они должны стремиться.* — 2. *Общество будетъ стараться зараньє объ искорененіи рабства и всякаго униженія низшихъ классовъ, равнымъ образомъ и о повсемьстномъ распространеніи грамотности.* — 3. *Принимаемъ, что каждое славянское племя должно имьть правленіе народное, и соблюдать совершенное равенство согражданъ по ихъ рожденію, христїанскимъ вьроисповьданїямъ и состоянію.* — 4. *Принимаемъ, что при такомъ равенствѣ образованность и чистая нравственность*

должны служить условіємъ участія въ правленію. — 5. Какъ все общество въ совокупности, такъ и каждый членъ должны свои дѣйствія сообразать со евангельскими правилами любви, кротости и терпѣнія; правило же: цѣль освящаетъ средства, общество признаетъ безбожнымъ. — Програму Кирило-Методіївського товариства надруковано в „Гісторії літератури руської“ Ом. Огоновського. Львів, 1889. II, 2; стор. 477; 751—752.

Омелян Огоновський.

ОГЛАВ

творів у першій частині „Кобзаря“.

	Сторона
Дещо про життя і літературну діяльність Тараса Шевченка	III
I. 1. Дитячий і хлопячий вік Тараса	IV
2. Тарас в панській службі	XV
3. Тарас учить ся малярства	XVII
4. Визволеня Тараса с кріпацтва	XX
5. Шевченко—Кобзарь	XXV
6. Шевченко на Україні	XXVII
7. Товариство сьвятого Кирила і Методія	XXXVIII
8. Шевченко в неволі	XLIII
9. Шевченко знов на волі	LX
а) Побут в Нижнім Новгороді	[LX
б) Побут в Петербурзі	LXVII
в) Шевченко на Україні	LXXII
10. Тарас бажає жити над Дніпром	LXXVII
11. Недуга, смерть і похорони Тараса Шевченка	LXXXVI
II. (Дещо про літературну діяльність Т. Шевченка)	XCIV
Кілька слів від редакції „Кобзаря“	CXIV

КОБЗАРЬ.

I.

Напряв романтично-національний.

(Від року 1838—1843.)

I. Думки.

1. Думи мої, думи мої	3
2. На-що мені чорні брови	6
3. Тече вода в синє море	7
4. Вітре буйний, вітре буйний	8
5. Тяжко-важко в сьвітї жити	9
6. Чого мені тяжко? чого мені нудно?	10
7. Хустина	11

	Сторона
II. Балляди.	
1. Тополи	14
2. Причинна	21
III. Посьвяти.	
1. До Основ'яненка	28
2. На вічну пам'ять Котляревському	32
IV. Епічні стихотвори.	
1. У Вильні, городі преславнім	36
2. Перебендя	39
3. Іван Підкова	42
4. Тарасова ніч	45
5. Гамалія	51
6. Катерина	57
7. Черниця Маріяна	77
8. Гайдамаки	87
а) Інтродукція	94
б) Галайда	95
в) Конфедерати	99
г) Титарь	103
д) Сьвято в Чигирині	109
е) Треті півні	120
ж) Червоий бенкет	124
з) Гузалівщина	129
и) Бенкет у Лисянці	133
і) Лебедин	142
к) Гонта в Умані	146
л) Епілог	155
Приписи до „Гайдамаків“	159
Передмова	161
Панове субскрибенти!	162

II.

Напряв політично-національний.

(Від року 1843—1847.)

I. Думки та інші дрібні стихотвори.	
1. За думою дума роєм вилітає	167
2. Минають дні, минають почі	168

	Сторона
3. Ой, чого ти почорніло зеленє поле	169
4. За байраком байрак	170
5. Вітер в гаї пагинає лозу і тополю	171
6. Не хочу я жевитися	171
7. Не женся на багатій!	172
8. Не завидуй багатому	173
9. Ой стрічечка до стрічечки	173
10. Ой одна я, одна, як билинька в полі	174
11. Не видай матері!	174
12. Вечір	175
13. Три шляхи	176
14. Пустка	177
15. Хустина	178
16. Заповіт	180

II. Балляди.

1. Калина	182
2. Утоплена	185

III. Посв'яти.

1. До сестри	191
2. В альбом	192
3. М. С. Щепинну (Пустка)	192
4. Н. Маркевичу	193

IV. Епічні та інші стихотвори.

1. Чигарин	195
2. Сон	198
3. Кавказ	214
4. Холодний Яр	219
5. Розрита могила	222
6. Великий Лях	224
7. Уривки с поеми „Бретик“ або „Іван Гус“	241
8. Полуботко	248
9. Невольник	250
10. Наймичка	271
11. До мертвих і живих, і ненарождених земляків моїх, в Україні і не в Україні суцях, мое дружнє посланіє Деякі примітки до першої частини „Кобзаря“	287 295

Помічені похибки друкарські
в першій частині „Кобзаря“.

Сторона	Вірш	Надруковано:	Читай:
^{XI} LVIII	³⁴ 23	^{I. 40} згадувати	^{II. 40} не згадувати
LXIII	6	великим змаганням	великими змаганнями
LXV	39	стор. 10	стор. 11
СІІ	20	дошукались	дошукалась
45	4	якъ	як
72	39	чтожс	чтожсь
84	7	Його	Його
120	4	хутина	хустина
151	20	гетця	гнетця.

В 3.449/1

Т.
ШЕВЧЕНКО
КОБЗАРЬ

1

